

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ОМЀЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
ба номи Садриддин Айни

УДК 372.8:802.0(075.8)

НАЗИРҚУЛОВ ТАҒАЙМУРОД АБДУРАСУЛОВИЧ

**ТЕХНОЛОГИЯИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ
ФАРҲАНГӢ-АҲЛОҚИИ ОМЀЗГОРОНИ ОЯНДАИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ДАР
МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБИИ ОМЀЗГОРӢ**

Ихтисос: 13.00.08 -Назария ва методикаи таҳсилоти касбӣ
(забони хориҷӣ) (илмҳои педагогӣ)

ДИССЕРТАТСИЯ
барои дарёфти дараҷаи
илмӣи номзоди илмҳои педагогӣ

Роҳбари илмӣ:
доктори илмҳои педагогӣ,
Файзализода Ҷумахон Хол

Душанбе -2020

МУНДАРИҶА

МУҚАДДИМА	3-16
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДОЛОГИИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ ФАРҲАНГӢ-АХЛОҚИИ ОМӢЗГОРИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ	17-74
1.1. Асосҳои назариявии ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорон дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ.....	17-49
1.2. Имкониятҳои ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ.....	49-72
Хулосаи боби якум	73-74
БОБИ 2 АСОСҲОИ ТЕХНОЛОГИЯИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ ФАРҲАНГӢ-АХЛОҚИИ ОМӢЗГОРОНИ ОЯНДАИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ	75-152
2.1. Технологияи педагогии ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ.....	75-103
2.2. Ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори забони англисӣ дар фаъолияти амалӣ (дар муассисаи таълимӣ).....	104-140
2.3. Раванди озмоишӣ-таҷрибавии ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ ва натиҷагирии он.....	140-151
Хулосаи боби дуюм	151-153
ХУЛОСА	154-157
АДАБИЁТ	158-177

МУҚАДДИМА

Мубрамияти мавзӯи таҳқиқот. Даврони муосир дар таърихи навини Тоҷикистони соҳибистиклол, ки барояш тағйироти амиқи иҷтимоӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҷамъиятӣ хос мебошад, нисбати раванди илмӣ-таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ талаботи ҷиддиро ба миён мегузорад ва фароҳам овардани чунин шароитро талаб менамояд, ки бояд сатҳи баланди омодагии касбии омӯзгоронро таъмин намояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон, мисли ҳама мамлакатҳои ИДМ, ба раванди умумичаҳони маориф ворид гашт. Дар ин давра дар пойгоҳи меъёрӣ-ҳуқуқии он тағйироти назаррас ба амал омаданд. Хуччатҳои аз шумули Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи барномаи давлатии тақмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Стандарти давлатии таҳсилоти олии касбӣ» (1996) ва «Стратегияи миллии рушди таҳсилоти олии касбӣ дар ҚТ барои солҳои 2007-2015» таҳия ва тасвиб ёфтанд, ки онҳо дар назди олимони ва мутахассисони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, кормандони муассисаҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурий оид ба бунёдан тақмил додани таълими забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои миёна ва олии як қатор вазифаҳои масъулиятнок мегузоранд.

Робита ба ин, дар Концепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр гардидааст, ки мақсади дурнамои ислоҳоти маориф идеяи ташаккули тарбияи нави одамони дорои тафаккури эҷодии навоварона, мутахассисони дорои таҳассуси баланди касбӣ бо ҷаҳонбинии васеи фарҳангӣ, ахлоқи ҳамида ва муносибати бомасъулият ба олам маҳсуб мешавад. Муқаррароти концепсияи мазкурро ҳамчун зарурати омодаسازی мутахассиси ояндае, ки аз донишҳо, қобилияту малакаҳои амалӣ бархӯрдор буда, қобилияти самарабахш ва эҷодкорона фаъолият намудан дар шароити тамоман наву муосири Тоҷикистон дошта бошад, бояд фаҳмид.

Дар суннатҳои мардуми тоҷик омӯзгор бо устои маънавӣ ва маърифатомӯз алоқаманд доништа мешавад. Дар образи ҷамъиятии омӯзгор мафҳумҳои идеалие таҷассум ёфтаанд, ки бо қобилияти ӯ доир ба «коштани тухми маърифат, некӣ, сифатҳои адабӣ» алоқаманд мебошанд. Маҳз барои ҳамин ҷаълияти омӯзгор хеле мушкил ва масъулиятнок ба шумор меравад ва аҳамияти иҷтимоӣ он сол аз сол меафзояд, муҳтавои ахлоқии он ҳам, ҳамчун натиҷа рушд мекунад ва талаботи ахлоқӣ ба ин касб бештар мегардад.

Фарҳанги педагогӣ дар ҷаълияти касбӣ ба омили асосӣ ва аз ҷиҳати касбӣ аҳамиятнок мубаддал гардидааст ва унсуре муҳимми омодаسازی касбии мутахассиси ояндаи забони англисӣ ва шартҳои зарурии тарбияи ҳамаҷарафа ва рушди касбӣ шахсияти ӯ маҳсуб меёбад, ки дар фарогирии салоҳиятҳои умумӣ ва касбӣ зоҳир мегардад.

Ҷузъи муҳимми таркибии ин раванд салоҳияти фарҳангӣ- ахлоқӣ мебошад, ки он аз маҷмӯи сифатҳои ҳамаҷирои шахсияти омӯзгор ҳамчун фарогирандаи донишу арзишҳои ахлоқӣ ва идеалҳо, принсипҳои ахлоқии рафтори касбӣ иборат аст ва чунин шахсият қодир ба рефлексияи омӯзгорӣ мебошад.

Қобили зикр аст, ки дар даҳсолаи охир рағбат ба масъалаҳои консепсияи фарҳангӣ-ахлоқӣ афзуда истодааст. Вале дар илми педагогика моҳият, мундариҷа ва таркиби падидаи иҷтимоӣ фарҳангии мавриди таҳқиқи мо амиқан нокифоя омӯхта шудаанд. Ҳамаи ин мубрама будани коркарди назариявӣ ва амалии масъалаҳои марбут ба ташаққули салоҳияти ахлоқӣ-фарҳангии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгориро тасдиқ менамояд.

Дарҷаи коркарди масъала. Ба ташаққули қобилияту малакаҳои омӯзгорони ояндаи забони хориҷӣ таҳқиқотҳои олимони рус Е.М. Верещагин, Н.Д. Галскова, Ю.В. Еремин, В.Г. Костомаров, А.А. Миролубов, Е.И. Пассов, Е.С. Полат, Б.И. Сарсенбаева, О.И. Яковленко ва дигарон аз аҳамият ҳолӣ нест.

Ба омӯзиши масъалаҳои салоҳиятҳои нутқӣ ва фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони забони хориҷӣ муҳаққиқони барҷаста В.Д. Аракин, И.Л. Бим, В.А. Бухбиндер, М.Л. Вайсбурд, И.В. Раҳманов, Т.В. Рогова, И.Д. Салистра, К.И. Соломатов, С.Ф. Шатилов ва дигарон машғул шудаанд. Вобаста ба таҳқиқоти мо асарҳое, ки ба коркарди масоили назария ва методикаи таҳсилоти касбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ҷумҳурӣ саҳми бузург гузоштаанд (С.Г.Бандаев, Л.М.Иматова, М. Р. Юлдошева, Б. Мачидова, Д. Х. Файзализода, Н. Н. Шоҳиён, Х.Раҳимзода, Н.М.Юнусова, А.Мамадназаров, Г.Р.Рустамова, Д.Я.Шарипова, С.Хочазод, С.Хочаева, М.С.Дадобоева ва дигарон), аҳамияти бевосита доранд.

Ба таври ҷудогона таҳқиқотҳои анҷомдодаи олимони В.Д. Аракин, В.А. Артемов, Б.В. Беляев, А.Н. Шукин, Н.Д. Галскова, А.А.Миролюбов, Р.М.Кучов, Е.И. Пассов, Н.И. Гез ва Е.Н.Соловова, А.Ҷ. Қайюмов, Б.Қарабоев, О.Ҷ. Гургулиева, Р.М.Кучов, Г.Г.Қаршиева ва дигаронро қайд кардан мумкин аст, ки дар онҳо роҳҳои коркарди тавсияҳои методӣ доир ба таҳсилоти касбӣ аз забонҳои хориҷӣ муайян карда шудаанд.

Методикаи таълими интенсивии забонҳои хориҷиро М.Л.Вайсбурд, Г.А.Китайгородская, А.Н. Шукин ва дигарон коркард кардаанд.

Хусусиятҳои психологӣ ибтидои омӯзиши забони хориҷиро В.А. Артемов, Б.В. Беляев, Г.Е. Ведел, И.А. Зимняя, А.А. Леонтев, Р.Л. Хон ва дигарон муайян кардаанд.

Ба ҷустуҷӯи роҳҳо ва методҳои самарабахши таълими забонҳои хориҷӣ дар мактабҳои миёна ва олии Тоҷикистон рисолаҳои С.С.Авғонов, С.Н.Алиев, С.Я.Балхова, Т.В.Гусейнова, П.Ҷамshedов, С.С.Ҷаматов, П.Н. Сатская, Г.Р. Раҳмонов, Х.Ғ.Сайфуллоев, Р.К. Фузайлов, М.М.Утаев, З.Х. Сайфуллоева, У.Р.Юлдошев ва дигарон бахшида шудаанд.

Дар таҳқиқоти профессор С.Н.Алиев сатҳи ташаккули салоҳияти касбӣ, инчунин худтаҳлилқуниҳои педагогӣ донишҷӯён дар давраи хотимаи

таҷрибаи омӯзгорӣ, ки ба таври айёни мувофиқи матлаб будани истифодаи усули муназзаму мақсаднок дар муассисаҳои таҳсилоти касбӣ дар шароите, ки дар давраи ҳозира дар низоми таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон вучуд дорад, мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Дар қорӣ намудани методҳои фаъоли омӯзиш дар раванди таълим, бо назардошти шароити маҳал ва минтақа, силсилаи китобҳои дарсӣ, ки П.Қ. Қамшедов ва П.Н. Сатская барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ таълиф намудаанд, саҳми арзанда гузоштанд.

Баробари ин, аз ҷониби олимони тоҷик баъзе қорҳои таҳқиқотии бунёдии дорои хусусияти таърихӣ ва педагогӣ доир ба ҷанбаҳои мухталифи проблемаи оmodасозии кадрҳои омӯзгорӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар ва рушди маорифи халқ анҷом дода шудаанд.

Дар рафти таҳлили адабиёти марбута ва вазъи раванди таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ як қатор **ихтилофот** ошқор қарда шудаанд:

- талаботи ҷомеаи муосир ба омӯзгороне, ки бояд аз сифатҳои зиёди касбия ахлоқӣ бархӯрдор бошанд ва сатҳи нокифояи салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ;

- амалияи дар муассисаҳои таҳсилоти оӣ роиқи оmodасозии омӯзгорони забони англисӣ, ки майл ба азхудкунии донишҳои касбӣ, қобилияту малақаҳои касбӣ доранд ва дар онҳо мавҷуд набудани низоми ташаккули салоҳияти фарҳангӣ- ахлоқии омӯзгорон;

- мақсадҳои дар муассисаи таҳсилоти оӣ доир ба оmodасозии касбии омӯзгорони забон англисӣ эълонгардида ва вазифаҳои амалии дорои хусусияти ахлоқӣ, ки ҳалли онҳо барои мутахассиси ҷавон дар шароити фаъолияти касбӣ лозим меояд [166: 6].

Ихтилофоти зикргардида, мавзӯи таҳқиқоти ҷавоб: «Технологияи педагогии ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ» ва шартҳои таъмини самарабахши ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисиро дар раванди таълими ҷанҳои тахассусӣ муайян карданд.

Асосҳои методологӣ ва назариявии таҳқиқотро инҳо ташкил медиҳанд:

- Таҳлили санадҳои меъёрий (Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забон», «Дар бораи маориф», Консепсияи мактаби миллий, Консепсияи рушди маънавия-ахлоқӣ ва тарбияи шахсияти шахрванди Тоҷикистон, Стандарти давлатии таҳсилот, Консепсияи таҳсилоти муттасил, назарияи раванди яклухти педагогӣ, назарияи ташаккулдиҳии шахсият, инчунин ҳуҷҷатҳои дастурии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати маориф ва илми ҶТ); - таълимоти ғалсафие, ки моҳияти мафҳумҳои «этика», «ахлоқ», «одоб», «фарҳанг»-ро ошкор менамояд; - консепсияҳои маълумоти педагогӣ; - идеяи ғаёлият; - идеяи шахсиятгарой; - идеяи инсондӯстӣ; - идеяи низомнокӣ; - идеяи технологӣ; - идеяи ҳамгирой; - идеяи аксиологӣ; - равияи салоҳиятнокӣ дар таълим ва тарбия.

ТАВСИФИ УМУМИИ РИСОЛА

Мақсади таҳқиқот: ошкор намудани асосҳои назариявӣ-методологии раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ ва коркарди технологияи педагогии ташаккули он дар раванди таълими ҷанҳои тахассусӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ.

Объекти таҳқиқот: раванди оморасозии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ.

Предмети таҳқиқот: роҳу усулҳои самаранокӣ ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар ҷараёни омӯзиши ҷанҳои тахассусӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ.

Фарзияи таҳқиқот аз он иборат аст, ки ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар раванди омӯзиши фанҳои таҳассусӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ дар сурате самарабахш хоҳад буд, агар:

- сохтор ва мундариҷаи салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ муайян карда шаванд;

- имкониятҳои фанҳои таҳассусӣ барои ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ ва натиҷаҳои дар раванди таълим ҷорӣ намудани курси ҳамгирои «Забони муосири англисӣ ва муоширати ахлоқӣ-фарҳангии омӯзгори оянда» ошкор карда шаванд;

- роҳу усулҳои ташаккули самарабахши салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар раванди омӯзиши фанҳои таҳассусӣ таҳия карда шавад.

Бо назардошти мақсад, объект, предмет ва фарзияи илмӣ пешниҳодшуда **вазифаҳои зерини таҳқиқот** муайян карда шуданд:

1. Муайян намудани баррасии проблемаи салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ дар адабиёти педагогӣю психологӣю муосир.

2. Таҳлили мазмун ва таркиби мафҳуми «салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ» ва муайян намудани ҷойгоҳи он дар низомӣ омодаسازیи касбӣю ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ, инчунин имкониятҳои ташаккули он.

3. Дар амал санҷидани раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ- ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои таҳассусӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ.

4. Муайян намудани нақшу ҷойгоҳи салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ дар заминаи фанҳои таҳассусӣ.

5. Мақоми курси ҳамгиروي «Забони муосири англисӣ ва муоширати ахлоқӣ-фарҳангии омӯзгори оянда» дар ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ.

6. Коркарди тавсияҳои методӣ оид ба ташкили ҳамкории фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгор ва донишҷӯён дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ.

Барои санҷиши фарзияи таҳқиқот ва ҳалли вазифаҳои бамиёнгuzошташуда **методҳои зерин истифода шуданд:**

1. Методҳои назариявӣ: омӯзиш ва таҳлили адабиёт доир ба масъалаи мавриди таҳқиқ, стандартҳои таҳсилот ва барномаҳои таълимӣ, синтез, муқоиса, моделсозӣ.

2. Методҳои таҷрибавӣ: мушоҳида, суҳбат, назарпурсӣ, мусоҳиба, санҷиши тестӣ, таҳлили маҳсули фаъолияти донишҷӯён, омӯзиш ва ҷамъбасти таҷрибаи кори омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ оид ба ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони оянда ва ташкилу гузаронидани озмоиши педагогӣ.

3. Методҳои коркарди омории натиҷаҳои дар рафти таҷриба бадастомада ва шарҳи онҳо.

Соҳаи таҳқиқот. Мазмуни таҳқиқоти диссертатсионӣ бо соҳаҳои зерини шиносномаи ихтисоси 13.00.08 – “Назария ва методикаи таҳсилоти касбӣ (илмҳои педагогӣ)” мувофиқат мекунад:

- *банди 1.* Таҳияи назарияи таълими фанҳои мушаххас аз ҷумла дар сатҳи байни тахассусӣ; фаъолияти навоҷарӣ ва таҷрибавии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ ҳамчун яке аз сарчашмаҳои рушди назария ва методикаи таълим аз рӯйи соҳаҳои дониш ва сатҳи таҳсилот.

- *банди 2.* Таҳқиқи иқтидорҳои инкишофӣ ва тарбиявии фан дар равандҳои таҳсилотӣ.

- *банди 3.* Таҳияи мундариҷаи концепсияҳои фан дар сатҳҳои гуногуни таҳсилот; мундариҷа, усулҳо ва шаклҳои ташкили таълим дар шароити

шакливазкунӣ, иттилоотонӣ ва ҷаҳонишавии ҷараёнҳои ҷомеавӣ, фарҳангӣ ва маърифатӣ.

- *банди 4.* Таҳияи технологияи навоварии таҳсилот ва шаклҳои ташкили омӯзиш.

Корҳои асосии таҳқиқотӣ дар се марҳила аз соли 2012 то соли 2019 гузаронида шуданд:

Марҳилаи якум (солҳои 2012-2014) - муайян намудани мавзӯ ва проблемаи таҳқиқот, омӯзиши адабиёти фалсафӣ, педагогӣ ва психологӣ оид ба мавзӯи мавриди таҳқиқ, таҳлили санадҳои меёри ва барномавӣ; коркарди асосҳои концептуалии таҳқиқот, мафҳумҳо, гузаронидани марҳилаи муайянкунандаи таҷриба бо мақсади муайян кардани сатҳи ибтидоии ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии донишҷӯён.

Марҳилаи дуюм (солҳои 2015-2017) - коркарди технологияи педагогии ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ; ошкор кардани маҷмӯи шартҳо барои ташаккули муваффақонаи салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ; муайян кардани шаклҳо ва методҳои ҳамкориҳои субъектҳои раванди таълим дар асоси истифодаи маводи дидактикии муаллиф; гузаронидани марҳилаи ташаккулдиҳии таҷриба.

Марҳилаи сеюм (солҳои 2018-2019) - гузаронидани марҳилаи назоратии таҷриба, ҷамъбасти назариявии натиҷаҳои таҳқиқот, татбиқ намудани методикаи коркардшуда доир ба ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ; коркард ва таҳлили маълумотҳои аз таҷриба бадастомада, шарҳи онҳо, таълифи диссертатсия.

Заминаҳои таҷрибавӣ-озмоишии таҳқиқотро корҳои таҷрибавӣ, ки дар факултети забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, факултети романӣ-германи Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода ва Донишгоҳи миллии

Тоҷикистон анҷом дода шудаанд, ташкил медиҳанд. Дар таҳқиқот 32 нафар омӯзгорон ва 198 нафар донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии мазкур иштирок намуданд.

Эътимоднокии натиҷаҳои бадастомадаро инҳо таъмин менамоянд: истифодаи пойгоҳи методологӣ ва назариявии таҳқиқот; таърифи маҷмӯи усулҳои назариявӣ ва таҷрибавии таҳқиқот ки ба мавзӯ ва ҳадафҳои таҳқиқот созгоранд; таҳлили шароитҳо ва натиҷаҳои фаъолияти таҷрибавӣ-озмоишӣ; тасдиқи қавоиде, ки дар фарзия ва ғояи пешбарандаи таҳқиқот ба миён гузошта шудаанд; тафтиши маводҳои диссертатсия дар низоми таҳсилоти олии омӯзгорӣ; муътамад будани натиҷаҳои бадастовардашуда; таҷрибаи амалии фаъолияти касбии педагогии муаллифи диссертатсия.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот иборатанд аз:

1. Моҳият ва сохтори ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ ошкор карда шуд.

2. Имкониятҳои ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар раванди омӯзиши фанҳои тахассусӣ муайян карда шуданд.

3. Роҳи усулҳои ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар раванди омодаسازی касбии онҳо дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ коркард шуд.

4. Вазифаҳои асосии салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ ҳангоми ташкили навъҳои гуногуни фаъолияти омӯзишии донишҷӯён ва омӯзгор дар раванди таълими силсилаи фанҳои марбут ба забони англисӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ мушаххас ва дақиқ карда шуданд.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот аз инҳо иборат аст: - ҷамъбасти донишҳои фалсафию педагогӣ доир ба салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори

ояндаи забони англисӣ, ки тасаввуротҳои илмиро вобаста ба падидаи мазкури иҷтимоӣ-фарҳангӣ васеъ мегардонад; - асоснок кардани таъсири маҷмӯи имкониятҳои муайяншуда ба самарабахшии раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ, ки ба рушди назария ва амалияи омодаسازی мутахассисони соҳаи омӯзгорӣ мусоидат мекунад; - коркард ва асоснок кардани технологияи педагогии ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ ва бо далелҳои муътамад илмӣ асоснок намудани болоравии динамикаи ташаккулёбии падидаи мазкур, ҳамчунин ҳангоми истифодаи натиҷаҳои таҳҳис дар асоси меъёрҳои когнитивӣ, праксиологӣ¹ ва рефлексивӣ аз сатҳи пасту миёна ба сатҳи баланд баровардани раванди омодаسازی касбияи педагогии мутахассисони оянда.

Аҳамияти амалии таҳқиқот: Низомии таҳиягардидаи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ барои коркарди методикаи махсуси марҳила ба марҳила ташаккул додани раванди мавриди таҳқиқ ҳамчун асос хизмат кард. Самарабахшии методикаи пешниҳодшударо натиҷаҳои татбиқи он дар раванди таълими муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ аз рӯи ихтисоси: Забони хориҷӣ (забони англисӣ)-1-210502-08 омӯзгори забони англисӣ дар факултети забони англисии Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода ва Забони хориҷӣ (забони англисӣ)-1-02 03 -06 омӯзгори забони англисӣ дар факултети забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни тасдиқ карданд. Маводи методие, ки муаллиф таҳия кардааст, имкон медиҳад, ки методикаи махсуси коркардшуда доир ба ташаккули

¹ Праксиология - аз калимаи юнони қадим гирифта шуда, практикос-фаъолият ва логос-илм, таълимот мебошад.

салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори забони англисӣ дар раванди оморасозии касбӣ ва рушди маданияти омӯзгории ӯ ба кор бурда шавад.

Маводҳои таҳқиқот инчунин метавонанд барои курсҳои махсус, семинарҳои махсус, машғулиятҳои амалӣ, тренингҳо дар раванди таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии омӯзгорӣ мавриди истифода қарор дода шаванд.

Барои ҳимоя мулоҳизаҳои зерин пешниҳод карда мешаванд:

1. Салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ ин маҷмӯи хусусиятҳои ташкилдихандаи шахсияти омӯзгор, яъне шахси дорони донишҳои ахлоқӣ (ҷузъи иттилооту донишҳо), арзишҳои ахлоқӣ ва идеалҳо (ҷузъи арзишгароӣ) ва принсипҳои рафтори ботаҳамулони касбӣ (ҷузъи фаъолияти шахсӣ) мебошад.

2. Ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ ин низоми илман асосноки таълим ва тарбияи донишҷӯёне мебошад, ки тибқи Стандартҳои давлатии таҳсилот ва махсусияти раванди мазкур ҳамчун категорияи фалсафӣ-методӣ ба роҳ монда мешавад. Ҷузъҳои асосии таркибии низоми мазкур мақсад, мазмун, равия ва натиҷа маҳсуб мешаванд, ки асоси модел ва технологияи педагогии ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ бо назардошти хусусиятҳои хоси ин раванд ва таҳлили мунтазами сатҳи бадастомадаро ташкил медиҳанд.

3. Самарабахшии раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ аз рӯи мавҷудияти низоме муайян карда мешавад, ки барои коркарди методика ҳамчун маҷмӯи шакл ва методҳои таъсиррасонии педагогӣ чун асос хизмат мекунад ва методикаи мазкур бошад, пешрафти пайдарҳами донишҷӯёно аз марҳилаи репродуктивӣ (бемахсулӣ) тавассути марҳилаи маҳсулноки ба марҳилаи эҷодкории фарогирии салоҳияти фарҳангӣ - ахлоқӣ таъмин менамояд.

4. Ба даст овардани натиҷаҳои баланди раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисиро иҷрои шартҳои зерин таъмин менамояд: таъмини раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ дар омӯзгорони ояндаи забони англисӣ тавассути тавъамсозии ҷузъҳои он - иттилооту донишҳо, арзишгароӣ ва ҷаъолияти шахсӣ; ҳамгироии ҷанҳо ҳангоми омӯзиши гурӯҳи ҷанҳои гуманитарӣ: («Муқаддимаи ҷаъолияти педагогӣ», «Методика», аз ҷумла ҷанҳои марбути забони англисӣ дар факултети забонҳои хориҷӣ).

5. Санҷиши самарабахшии низоми дар рафти таҳқиқот коркардшуда гузаронидани корҳои мақсадноки озмоишӣ-таҷрибавие, ки ташаккули марҳила ба марҳилаи салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисиро дар назар доранд ва ташҳиси муттасил бо истифодаи маҷмӯи меъёрҳои марбут ба сатҳи муайяни ташаккули салоҳияти мазкурро талаб менамояд. Сифату дараҷаи дар донишҷӯён зоҳир гардидани маҷмӯи нишондиҳандаҳои меъёрҳои когнитивӣ, прагсиологӣ ва рефлексивӣ имкон медиҳанд, ки қобилияту омодагии онҳо барои анҷоми ҷаъолияти касбӣ мувофиқи принципҳои меъёрҳои барои сатҳҳои паст, миёна ва баланд муқарраргардида муайян карда шавад.

Иштироки шахсии унвонҷӯ аз ҷиҳати назариявӣ асоснок кардани ғояҳо ва қоидаҳои асосии диссертатсия, коркарди амсилаи концептуалӣ, ки ин имконият додааст дар асоси муносибатҳои ҷаъолиятнок ва босалоҳият масъалаи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисиро дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ ҳал карда шавад, иҷрои бевоситаи кори таҳқиқотӣ, тафсир ва тафтиши натиҷаҳои бадастовардашуда самарабахш омӯхта шавад.

Иштироки шахсии унвонҷӯ инчунин дар он ифода меёбад, ки вай КМТ, силлабус ва нақшаи нави таълимиро оид ба курси махсуси “Забони муосири

англисӣ ва муоширати фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори оянда” коркард ва ба ҷараёни таълим ворид намудааст. Дар тартиб додани стандартҳои давлатии таълимии таҳсилоти олии касбӣ оид ба забонҳои хориҷӣ барои мактабҳои олии ҚТ, дар коркарди курсҳои нави махсус ва барномаҳои таълимӣ-методӣ оид ба силсилаи фанҳои лингвистӣ-дидактикӣ ва психологӣ-педагогӣ, ки дар таълими озмоишӣ ворид гаштаанд, дар интихоби усулҳо ва тарзҳои таълим бо мақсади педагогикунории кулли раванди омӯзиши касбӣ, дар амалигардонӣ ва роҳнамоии бевоситаи кори таҷрибавӣ-озмоишӣ, дар қорони мустақилона ба анҷом расонидани рисолаи диссертатсионӣ ва асарҳои интишоршуда, аз ҷумла дастурҳои таълимӣ-методӣ ва мақолаҳо ширкат варзидааст.

Таъйиди диссертатсия ва иттилоот оид ба истифодаи натиҷаҳои он.
Натиҷаҳои таҳқиқот дар мавридҳои зерин сурат гирифтанд:

- дар раванди коркарди васоити махсуси методӣ ва маводи таълимии забони англисӣ доир ба ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори забони англисӣ;
- ҳангоми ташкили фаъолияти таълимӣ-педагогии омӯзгорони забони англисӣ барои донишҷӯёне, ки дар факултетҳои забони хориҷӣ меҳонанд;
- дар курсҳои тақмили ихтисоси омӯзгорони забони англисӣ;
- дар конференсияҳои илмӣ, семинарҳо доир ба масъалаҳои назария ва амалияи таълим ва тарбия, аз ҷумла дар конференсияҳои илмӣ-амалӣ.
- гузориш ва муҳокимаҳои мунтазам дар ҷаласаҳо ва семинарҳои илмӣ-методии кафедраи педагогикаи умумии ДДОТ ба номи С.Айнӣ;
- маърузаҳо дар конференсияҳои илмӣ-назариявии донишгоҳӣ, ки ҳар сол дар ДДЗТ ба номи С.Улуғзода баргузор мегарданд;
- суханронӣ дар конференсияҳои илмӣ-амалии ҷумҳуриявии гуногун, ки доир ба назария ва методикаи таҳсилоти касбӣ дар шаҳри Душанбе баргузор гаштаанд.

Интишори натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои асосӣ дар маводҳои Паёмҳои ДДЗТ ба номи С.Улуғзода, ДДОТ ба номи С. Айнӣ, ДМТ, маҷмӯаҳои маводҳои конфронсҳо инъикос ёфтаанд; аз санчиши зарурӣ гузаштанд, дар конференсияҳои илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ, мизҳои мудаввар, семинарҳо ва тренингҳо васеъ баррасӣ карда шуданд, дар 12 мақола инъикос ёфтанд, аз ҷумла 7 мақола дар нашрияҳои даврии, ки ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати маориф ва илми ФР тавсия кардаанд, дарч гаштанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия ба мантиқи таҳқиқот мувофиқат менамояд. Рисолаи илмӣ аз муқаддима, ду боб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат буда, муҳтавои он 177 саҳифаи компютериरो фаро мегирад. Дар рисола 2 диаграмма ва 5 ҷадвал ҷой дода шудааст. Рӯйхати адабиёти истифодашуда 201 номгӯиро фаро мегирад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДОЛОГИИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ ФАРҲАНГӢ-АХЛОҚИИ ОМУӢЗГОРИ ОЯНДАИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

1.1. Асосҳои назариявии ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии донишҷӯён дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ

Дар тӯли тамоми таърихи худ илми педагогика ба фарҳанг ҳамчун падидаи муҳим барои тарбия таваҷҷуҳ зоҳир мекард. Дар давраи ҳозира, вақте ки равандҳои дар ҷаҳолияти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии давлати мо бавучудода ба ҳаёти маънавӣ-ахлоқии ҷомеа таъсири калон расониданд ва боиси тафриқоти маънавӣ, тағйир ёфтани гароишҳои арзишӣ дар ҳаёт, сукути низоми аввалияи ахлоқӣ ва ҳамаи низоми тамоюлҳои ахлоқӣ гардиданд, масъалаи мазкур боз ҳам муҳимтар мегардад. Натиҷаи ноустувории иҷтимоии ҳаёти ҷамъиятӣ боиси паст шудани маънавияти шахс ва фарҳанги ахлоқии он гардид.

Раҳой ёфтани аз ҳолати ба вуқӯъ омада, бидуни ислоҳоти тамоми низоми таълиму тарбия имконнопазир аст. Дар шароити муосир барои ҷомеа омӯзгороне лозиманд, ки дорои маданияти баланд бошанд. Дар солҳои охир дар кишвари мо концепсияи миллии тарбия шакл гирифта истодааст, ки ба тарбияи инсонии соҳибфарҳанг, эътиқодманди арзишҳои умумиинсонӣ ва талош ба ҳамдигарфаҳмӣ бо инсонҳои миллатҳои гуногун дорад, равона гардидааст. Дар робита ба ин, талаботи аввалиндараҷаи ҷомеа ин дар ҷавонон тарбия намудани сифатҳои ҷисмонӣ, зеҳнӣ, ахлоқӣ ва коршиносӣ мебошад, ки бояд ташаккули иҷтимоии шахсро дар шароити нав таъмин намоянд. Бинобар ин, мақсади асосии омодаسازی мутахассисони оянда ин тарбияи шахси дорои ахлоқи ҳамида ва маънавияти баланд маҳсуб мешавад.

Дар миёни муҳаққиқони муосир ақидае роиҷ аст, ки ташкили омодаسازی мутахассисони оянда дар асоси усули салоҳиятнокӣ ин маънои иваз намудани барномаҳои таълимӣ ба барномаҳои салоҳиятнокӣ ва асосҳои натиҷабахшию

мақсаднокии таълим, ба вучуд омадани намудҳои нави таълим ва тарбияро дорад. Ин бозсозиро бидуни маблағгузориҳои калон ба соҳаи маориф, таҳқиқи тӯлони коркардҳои озмоишӣ, таҳлили натиҷаҳои онҳо, қабул ва татбиқи қарорҳои аз ҷиҳати илмӣ ва нишондиҳандаҳо асоснок имконнопазир мебошад.

Олими рус А.А. Вербский шартҳои дар амал татбиқ намудани таълими салоҳиятнокиро такягоҳ, таҷрибаи хуб, дастгиришаванда ва қаблан ҷамъшуда ҳисоб мекунад. Мавҷуд набудани чунин назарияро номбурда сабабе медонад, ки он имкон намедихад, то дар асоси илм имкониятҳои воқеӣ ва воқиатҳои баланд бардоштани сифати таҳсилот ба даст биёянд [43:120].

Назарияи психологию педагогие, ки метавон, асоси татбиқи илман асосноки усули салоҳиятноки таълим қарор дод, бояд ба як қатор талабот ҷавобгӯӣ бошад: [42:122].

1. Аз тарафи аҳли илм ва ҷомеаи педагогҳо эътироф шуда бошад;
2. Доштани қудрати зарурӣ барои дарк ва тавзеҳи доираи васеи маълумот ва далелҳои аз таҷриба ба дастмада, таъмини имкониятҳои пешгӯӣ ва асосноккунӣ;
3. Муосиркунонии сермаҳсули таҳсилот дар асоси салоҳиятноки;
4. Хусусияти технологӣ доштан барои ба роҳ мондани раванди нави таълим;
5. Ҳамгиро намудани омӯзиши фанҳо ва тарбияи иҷтимоӣ-ахлоқии донишҷӯён дар як маҷрои фаъолияти таълимӣ.

А.А. Вербский ва О.Т. Ларионова барои муътадил гардонидани бархӯрди салоҳиятноки ба ҳайси омӯзиши ҳамгирои асосӣ, фаъолияти касбии ояндаи донишҷӯёнро пешниҳод менамоянд, ки дар он мундариҷаи таълим ҳам донишҳои фанӣ ва ҳам донишҳои иҷтимоиро фаро гирифтааст [[43]: 74].

Қисмати зиёди педагогҳо дар ҳақиқат, мафҳумҳои салоҳият ва салоҳиятнокиро аз рӯи нишондоди А.В. Хуторский муайян ва муқоиса мекунанд, ки номбурда ин мафҳумҳоро нисбати хонандагон ба кор бурдааст.

Салоҳияти бегона, вақте ки талабот (меъёр) қаблан барои омодаسازی таълимии хонанда, ки барои фаъолияти босифату сермахсул дар соҳаи муайяни иҷтимоӣ зарур аст, нишон дода шудааст.

Салоҳият-бархӯрдорӣ, бархӯрдор будани хонанда аз салоҳияти дахлдор, ки муносибати шахсии ӯро ба он салоҳият ва предмети фаъолият ифода мекунад, салоҳиятнокӣ бошад, ин сифати шахсии аллакай ташаккулёфта (маҷмӯи сифатҳо)-и хонанда ва таҷрибаи камтарини фаъолият дар ҳамон соҳа мебошад [182: 110].

Сарфи назар аз ихтилоф миёни таърифҳо салоҳият, ба ақидаи А.В. Хуторский, ин сифати шахсии аллакай касбқарда ва ё «пайдоиши нав» ба ақидаи И.А. Зимняя набуда, балки талаботи иҷтимоии қаблан муқарраргардидаи омодагии таълимии инсон мебошад. Ақидаҳои ин ду муаллиф вобаста ба ин масъала хело ҳам наздиканд.

Олими дигари рус В.И. Каломин ақидаҳои А.В. Хуторскийро доир ба мафҳуми салоҳиятнокӣ таҳқиқ намуда, онро ҳамчун салоҳияти омӯзгори оянда кор фармурда, чунин шарҳ додааст:

- салоҳият ин талабот ё меъёри ҷудогонаи қаблан муқарраргардидаи иҷтимоие мебошад, ки *фаъолияти самарабахшӣ сермахсул дар соҳаи таълим* барои омодагии касбии омӯзгори оянда зарур аст.

- салоҳиятнокӣ бошад, ин маҷмӯи сифатҳои шахсӣ аст, ки аз тамоюлҳои арзишӣ-мақсаднокӣ, донишҳо, қобилиятҳо ва малакаҳо иборат мебошад, ки аз фарогирии мақсадноки асосҳои илмӣ ва таҷрибаи фаъолияти касбӣ дар соҳаи таълим вобастагӣ доранд [182: 40].

Аз ин чихат салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ, ки дар фаъолияти касбӣ омили асосӣ ва дорои аҳамияти калони касбӣ мебошад, аҳамияти махсусро касб мекунад. Ба ибораи дигар, салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ ин як ҷузъи муҳимми омодагии касбии мутахассиси оянда маҳсуб мешавад ва шарти зарурии тарбияи ҳаматарафа ва рушди шахсияту касбӣ ба шумор меравад.

Ба ин тариқ, салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ дар ҳаёти инсон ва ҷомеа ҷойгоҳи хоса дорад ва он на танҳо баробари маърифат, фарҳанги сиёсӣ, ҳуқуқӣ, бадеӣ-эстетикӣ, динӣ ва ахлоқӣ унсури таркибии ҷомеа, балки синтези муҳтавои инсонпарварии ҳамаи ҷузъҳои он мебошад.

Дар ин маврид салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ ҳама вақт амалан синтези муҳтавои маънавии ин ҷузъҳои таркибии фарҳанги маънавӣ дар ҷанбаи инсонпарварии он ва дарки назариявии асоси фарҳанг дар шакли рефлексияи фалсафӣ-ахлоқӣ мебошад [93].

Ҷойгоҳ ва нақши муҳтавои ахлоқӣ дар фарҳанги маънавию А. Швейсер нисбатан пурратар асоснок карда, моҳияти дугонаи онро қайд кардаст. Он аз ҳукмронии ақл бар қувваҳои табиат ва аз ҳукумронии ақл бар эътиқод ва андешаҳои инсонӣ шакл мегирад. Агар ҷанбаи якум аз пешрафти моддӣ гувоҳӣ диҳад, он гоҳ ҷанбаи дуюм, ҷанбаи нисбатан арзишманд, раванди ахлоқиро дар назар дорад. «...Ҳукмронии ақл бар эътиқодоти инсон -дастоварди махсуси маънавие мебошад, ки зери таъсири рӯҳ қарор дорад, яъне таъсири як ақл ба чунин як ақли дигар... Ҳукмронии ақл бар эътиқод ва андешаҳои инсон дар чӣ зоҳир мегардад? Дар он зоҳир мегардад, ки ҳар як афрод ва ҳама гуна ҷомеаҳои инсонӣ имконияту хоҳишҳои худро бо сарватҳои моддию маънавӣ муқоиса мекунанд, яъне дар он зоҳир мегардад, ки онҳо ақли худро кор мефармоянд» [187: 52].

Ҳамчун падидаи иҷтимоӣ-педагогӣ салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ дар илм фаҳмиши якхела надорад. Бар ғайр аз ин, як қатор мафумҳое мавҷуданд, ки аз

рӯи маънои худ бо падидаи мавриди таҳқиқи мо шабоҳат доранд, ба мисли диди ахлоқӣ (В.П. Беспалко), фарҳанги ахлоқӣ (А.А. Сыкало), фарҳанги маънавӣ -ахлоқӣ (В.И. Андреев) ва ғайраҳо.

Баррасии категорияи мафҳумҳои «фарҳанги ахлоқӣ» ва ҷузъҳои таркибии он, ки аз ҷониби аксари муаллифон ҷудо карда шудаанд, ниҳоят гуногун мебошанд.

Профессор А.И. Шемшурина мафҳуми «фарҳанги ахлоқӣ»-ро ҳамчун инсонгароии тамоюлоти арзишӣ, талаботи маънавӣ ва сабабҳои рафтори шахс маънидод мекунад. Дар фаҳмиши ӯ фарҳанги ахлоқии шахс тарзи зиндагӣ ва тасаввурот дар бораи арзишҳоеро инъикос мекунад, ки онҳо ба шуури ахлоқӣ, меъёрҳо, принципҳо, идеалҳо, мафҳумҳои некию бадӣ, адолат, хушбахтӣ тааллуқ доранд ва самти ҳатмию инсондӯстонаи тамоюлоти арзишӣ, талаботи маънавӣ ва сабабҳои рафтор дар тарзи зиндагии шахс мебошад, ки асоси онро хизмат ба ҳаёт, рушди инсон ташкил медиҳад [189: 5].

Муҳаққиқи рус Л.Л. Шевченко ба ин ақида аст, ки фарҳанги ахлоқӣ низоми мукаммали иборат аз унсурҳои зерин мебошад:

-фарҳанги тафаккури ахлоқӣ, ки дар худ салоҳияти мулоҳизаи ахлоқӣ, истифодаи донишҳои ахлоқӣ ва эстетикӣ, фарқ кардани мафҳумҳои некию бадӣ, ҳамоҳангӣ ва зебӣ, ба кор бурдани меъёрҳои ахлоқиро дар амал фаро мегирад;

-ақидаҳои ахлоқӣ, ки принципҳои ҳамкории муколамавии омӯзгор бо кӯдакон, фаҳмиши категорияҳои ахлоқии олами кӯдакон ва дар ин асос дарк кардани вазифаи касбии худ, муайян кардани сифатҳо, вичдони касбӣ, мафҳумҳои шарафу манзалати омӯзгор, дарки мафҳумҳои асосии ахлоқӣ, ки дар фаъолияти педагогӣ ба кор бурда мешаванд, фаро мегирад;

-фарҳанги ҳиссиёт, ки дар салоҳияти такони ахлоқӣ ва ҳамдардӣ зоҳир мегардад;

-фарҳанги рафтор, ки хусусиятҳои онро усули мушаххаси дар амалияи ахлоқӣ амалӣ намудани андешаҳо, донишҳо ва ҳиссиёт, дараҷаи табдили онҳо ба меъёри рафтори ҳаррӯза ташкил медиҳад;

-одоби муошират ҳамчун сатҳи дилбастагӣ ба қоидаҳое, ки шаклу шева, услуб ва лаҳни муоширатро танзим мекунанд [188: 56];

Дар навбати худ, Л.М. Шарова фарҳанги касбӣ-ахлоқиро ҳамчун низоми сифатҳои касбӣ-ахлоқӣ ва арзишҳои касбӣ-ахлоқӣ маънидод мекунанд, ки эътиқоди ботинии шахсияти аз ҷиҳати касб ба камолрасида ба шумор мераванд [185: 18].

Ҷанбаи методологии ин падидаи иҷтимоию фарҳангиро ошкор карда, муҳаққиқ В.А. Кондрашов онро аз лиҳози хусусиятҳои таърихӣ ташаккули низоми арзишҳои маънавие баррасӣ менамояд, ки он мундариҷаи ниҳоят мухталиф дорад: ойинҳою суннатҳои ахлоқӣ, сифатҳои ахлоқии миллӣ ва шаклҳои таҷассуми онҳо дар фарҳанги шахс, меъёрҳо ва принципҳои ахлоқӣ, фаҳмиши алоқаманд ба ҷаҳонбинӣ дар бораи некӣ ва бадӣ, вазифа ва вичдон, адолат ва шарофат, ки дар ҷомеа роиҷ гардидаанд, инчунин идеалҳои ахлоқие, ки орзуи аҳли ҷомеа мебошанд [93: 78].

Ба ақидаи Н.Б. Крилова, омили ахлоқӣ дар бахши «фарҳанги маънавӣ-симои ахлоқӣ» дар фарҳанги касбӣ ин, пеш аз ҳама, вазифа, омодагӣ ба меҳнати бовичдонона ва софдилона мебошад, ки ба ин дохил мешавад: эътиқоди қавӣ, ошкор будан, некхоҳӣ, қобилияти қор қардан бо одамон, ҳасосият, таваҷҷуҳ ва боварӣ ба одамон, бовичдонӣ, принципнокӣ, дурусткорӣ, ҳудурӣ аз ришвахӯрӣ, хоксорӣ, ягонагии қавлу амал, омодагӣ ба аввалияти манфиатҳои ҷамъиятӣ нисбат ба манфитҳои шахсӣ, фидокорӣ, хушбинӣ, бошуурӣ, серталабӣ нисбат ба худ. Муносибати интиқодӣ ба худ, фарҳанги баланди мусоҳиба, эҳтироми иззати нафс, ҷаҳонбинии фарҳангӣ, заковат, талабот ба худомӯзии доимӣ ва ғайраҳо [100: 34].

Аз нуқтаи назари муҳақиқи рус Т.С. Ижевкина-Русинова, фарҳанги касбӣ-ахлоқии омӯзгор раванди ягонаи офаридани арзишҳои касбӣ-ахлоқӣ ва раванди дарки ин арзишҳо мебошад, ки дар ин маврид вазифаи аксиологиро иҷро мекунад ва низоми касбӣ-ахлоқие мебошад, ки танзимгари муносибатҳои иҷтимоӣ-педагогӣ (вазифаи танзимкуниро иҷро мекунад) ба шумор меравад [78].

Хусусияти хоси фарҳанги ахлоқӣ, ба андешаи олими дигари рус Е.Г. Силяева аз мавҷудияти унсурҳои ҳатмӣ, яъне эътиқодот ва муқаррароти ахлоқӣ иборат мебошад. Аз ҷиҳати фаъолият фарҳанги ахлоқӣ ин муқаррароти хуб даркшудае мебошад, ки аз татбиқи талабот дар соҳаи фаъолияти касбӣ-ахлоқӣ иборат аст [152: 23].

Муҳаққиқ Р.Ф. Гатауллина ба ин ақида аст, ки фарҳанги ахлоқӣ ин маҷмӯи донишҳои ҳамгирои шахс мебошад, ки омодагӣ ва босалоҳият ба роҳ мондани муносибатҳои касбӣ дар асоси донишҳои ахлоқӣ, принсипҳои ахлоқӣ ва сифатҳои ахлоқии ўро инъикос менамояд. Дар таркиби ин падида салоҳиятҳои зерин ҷой доранд:

- салоҳияти дар фаъолияти рӯзмарраи меҳнатӣ татбиқ намудани меъёрҳо ва қоидаҳои муносибатҳои байниҳамдигарӣ, ҳамкорӣ дар иртибототи шахсӣ корӣ; низоми идеалҳо ва арзишҳои касбӣ;

- салоҳияти дуруст дарк кардани ҳиссиёт, ҳолати эмотсионалии кӯдак ва волидайнӣ ў дар раванди муошират бо онҳо барқарор намудани «робитаи баръакс», нишон додани фаҳмиши ҳамсухбат, мушоҳида ва таҳлили рафтори кӯдак ва волидайнӣ ў; дониш ва қобилияти ба назар гирифтани хусусиятҳои ҷинсӣ синнусолӣ ва фарҳанги миллии иштирокчиёни раванди педагогӣ:

- салоҳияти дуруст истифода бурдани донишҳои психологию педагогӣ, ки ба муносиб намудани ташкили таъсиррасонии педагогӣ ба тарбиятгиранда мусоидат мекунад; қобилияти идора намудани муоширати шахсӣ корӣ;

•салоҳияти таҳлил кардани фарҳанги ахлоқии худ, дуруст арзёбӣ кардани муваффақиятҳо ва камбудии фарҳанги ахлоқӣ дар рафтори касбӣ, дарки зарурати худислоҳкунӣ, интихоби усули такмил додани фарҳанги ахлоқии худ [53: 100].

Ҷадвали 1

Категория фарҳанги ахлоқӣ ва ҷузъҳои таркибии он				
	Фарҳанги ахлоқӣ	Фарҳанги касбӣ-ахлоқӣ	Фаҳанги маънавӣ	Падидаи иҷтимоӣ фарҳангӣ
Ҷузъҳои муҳими таркибии салоҳияти фарҳангӣ-	-инсонгароии тамоюлоти арзӣш; - талаботи маънавӣ; - сабабҳои рафтори шахс; (Шемшурин А.И.)	-сифатҳои касбӣ-ахлоқӣ; - арзӣшҳои касбӣ -ахлоқӣ; (Шарова Л.М.)	- эътиқодоти қавӣ; -сифатҳои ахлоқии шахсӣ; - талабот ба ҳудумӯзии доимӣ. (Крилова Н.Б.)	-ойинҳои суннатҳои ахлоқӣ; -сифатҳои ахлоқии миллӣ; -меъёрҳо ва принципҳои ахлоқӣ; -фаҳмиши алоқаманд ба ҷаҳонбинӣ; -идеалҳои ахлоқӣ. (Кондратов В. А.)
	- тафаккури ахлоқӣ; - ақидаҳои ахлоқӣ; - фарҳанги ҳиссиёт; - фарҳанги рафтор; - этикет. (Шевченко Л.Л.)	- арзӣшҳои касбӣ- - низомии касбӣ-ахлоқӣ. (Ижевкина -Русинова Т. С.)	-	-
	- эътиқодоти ахлоқӣ; - муқаррароти ахлоқӣ. (Силяева Е.Г.)	-		-

	- донишҳои ҳамаҷиҳатӣ; - муносибатҳои касбӣ; - донишҳои ахлоқӣ; - принсипҳои ахлоқӣ; (Ғафуров Р.Ғ.)	,	,	,
--	---	---	---	---

Ҷузъҳои таркибии ошкоргардида ҷанбаҳои психологӣ (тафаккур, эътиқод, сифат, ақидаҳо), арзишӣ-сабабӣ (сабабҳо, арзишҳо, идеалҳо, талабот) ва праксиологӣ (фаъолият)-и ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқиро инъикос мекунанд.

Ҳамин тариқ, таҳлили пурраи бархӯрдҳо ба шарҳи мафҳуми «фарҳангӣ-ахлоқӣ» имкон медиҳад, ки салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорро ба ҳайси таркиби ҳамаҷиҳатӣ сифатҳои шахсияти омӯзгор ҳамчун фарогири донишҳои ахлоқӣ, арзишҳо, идеалҳои ахлоқӣ, принсипҳои азхудкардаи рафтори касбӣ тасаввур намоем. Дар навбати худ, салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ аз ҳамаҷиҳатӣ ҷузъҳои иттилооту донишҳо, арзишгароӣ ва фаъолияти шахсӣ таркиб ёфтааст. Дар ин сурат ҳар яке аз ҷузъҳои мазкур бо ҷузъҳои дигар алоқаманд буда, дар равиши ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ вазифаи муайянеро иҷро менамояд.

Дар мавриди касби омӯзгорӣ ҳаминро метавон, зикр кард, ки касби мазкур аз касбҳои дигар, пеш аз ҳама, бо тарзи андешаронии намоёндогони он, эҳсоси баланди масъулият ва вазифа фарқ мекунад. Аз ин сабаб касби омӯзгорӣ ҷойгоҳи хоса дорад ва ба гурӯҳи махсус дохил мешавад. Тафовути асосии он аз дигар касбҳои навъи «инсон бо инсон» дар он аст, ки мақсади фаъолияти омӯзгор ин ташаккул ва тағйир додани шахсият аст. Бинобар ин, омӯзгор

муаззаф аст, ки раванди рушди зеҳнӣ, эҳсосотӣ ва ҷисмонии ӯ, инчунин ташаккули олами маънавии ӯро танзим кунад. Аз як тараф, вай тарбиятгирандагони худро ба вазъияти муайяни иҷтимоӣ ва ба талаботи муайяни ҷомеа омода месозад, аз тарафи дигар, ӯ воқеан ниғаҳдор ва интиқолдиҳандаи фарҳанг боқӣ монда, дар худ олами берун аз замонро фаро мегирад ва барои оянда ғаёлият менамояд. Ба ин восита дар меҳнати омӯзгор ҳама вақт моҳияти башардӯстӣ ва умумиинсонӣ мавҷуд аст [136: 43]. Ҳамаи ин ба мо имкон медиҳад, дар мавриди бисёрчониба бидуни касби омӯзгорӣ ба чунин хулоса биёем, ки ин касб фарогири доираи васею гуногуни донишҳо, қобилияту малакаҳое мебошад, ки омодагӣ ба ғаёлияти касбии омӯзгориро ташкил медиҳанд. Ин чанбаҳо дар ҷузъҳои таркибии салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ инъикос ёфтаанд.

Ҷузъи иттилооту донишҳо аз ҷониби мутахассиси оянда дар раванди таълим аз худ кардани донишҳои ахлоқие, ки ҳам барои зиндагии рӯзмарра ва ҳам барои ғаёлияти минбаъдаи касбӣ заруранд, инчунин бархӯрдор будан аз салоҳияти муошират кардан бо риояи ахлоқи омӯзгориро дар назар дорад.

Ҳамин тавр, салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ дар худ манбаъҳои гуногуни донишҳои ахлоқӣ дар бораи инсонро фаро мегирад, ки мо аз асарҳои мутафаккирони барҷастае чамъ меорем, ки проблемаи ташаккул ва рушди ахлоқиро (аз ҷумла ахлоқи омӯзгорӣ) ҳамчун илм ба миён гузоштаанд.

Бешубҳа, дар ташаккул ва рушди масъалаи ахлоқ болоравии шуури ахлоқӣ нақши муҳим мебозад, ки он аз дарки меъёрҳои рафтори худ аз ҷониби одамон ва дарки хусусиятҳои муносибатҳои байниҳамдигарӣ дар ҷомеа ва арзишҳои сифатҳои шахсияти инсон иборат аст.

Омӯзиши таърихи рушди афкори ахлоқӣ фарҳанги умумиро баланд мебардорад ва афкори шахсро ба низом медарорад. Доир ба мантиқ, муҳтаво ва тазодҳои консепсияҳои мухталифи ахлоқӣ донишҳоро касб карда, омӯзгори

оянда андешаронӣ, муқоиса карданд, таҳлил кардан, интихоби ҷузъҳои арзишмандро ёд мегирад ва ба ин тариқ, принсипи ахлоқии ҳаёти худро муайян менамояд. Муҳимияти ин кор боз дар он аст, ки он дар давраи таҳсил дар муассисаи таҳсилоти олии сурут мегирад, зеро давраи донишҷӯӣ давраи муҳими ташаккули шахсият мебошад.

Манбаи дигари касб кардани донишҳои ахлоқӣ педагогикаи халқӣ махсуб мешавад, ки дар худ муҳтавои ахлоқии анъанаҳои мардумӣ, ҷашнҳо ва мероси фарҳангиро фаро гирифтааст.

Бешубҳа, афкори муосири педагогӣ решаҳои амиқи таърихӣ дорад. Дар тӯли тамоми таърих инсон субъект ва объекти тарбия буд ва ба ин сифат боқӣ хоҳад монд. Таҷрибаи дар тӯли асрҳо оид ба тарбия ҷамъшуда ҳамроҳ бо донишҳои аз таҷриба ҳосилшуда (донишҳои эмпирикӣ), ки дар таҷриба санҷида шудаанд, ҷавҳари педагогикаи халқиро ташкил медиҳанд.

Назарияи педагогикаи муосир, тавассути таҷрибаи мардумии тарбия ғанӣ гардидааст, инкон медиҳад, ки фарҳанги педагогии мардум баланд бардошта шавад ва ба он эътимод кард, ки оммаи халқ дар рушди афкори педагогӣ ҳамчун як бахши таркибии фарҳанги умумибашарӣ нақши муҳим дорад.

Асарҳои эҷодиёти шифоҳии мардумӣ ҳатто то замони мо ҳам, иҷрои вазифаҳои муҳими тарбиявиро идома медиҳанд. Бешубҳа, асарҳои фолклорӣ, ки дар шакли мақол, зарбулмасал ва амсоли инҳо ҳисси хушбиниро дар одамон бедор мекунанд, дар талқини беҳтарин сифатҳои инсонӣ ба одамон, пеш аз ҳама, ба насли ҷавон, сахми арзанда доранд [174: 17]. Бисёре аз мақолҳою зарбулмасалҳо ва афсонаҳои халқӣ дар асл қонунҳои нонавиштаи тарбия мебошанд ва ҳамчун кодекси ахлоқии оила хизмат менамоянд. Дар онҳо таҷрибаи ҷандинасраи тарбияи насли наврас ҷамъ гардидааст. Афсонаҳои халқӣ ва суҳанҳои ҳикматомез, ки аз рӯи муҳтавояшон ба одамон наздику фаҳмо, шаклан кӯтоҳу анҷомёфта вабарои истифода дар муошират созгор мебошанд,

дар худ ҳикмати қиматбаҳои халқиро фаро гирифтаанд ва аз ин сабаб имконоти зиёди тарбиявӣ доранд.

Таълимоти динӣ низ, ки тӯли ҳазорсолаҳо дар азхудкунии арзишҳои умумибашарӣ дар рушди фарҳангии мардум нақши бузург бозидааст, имкониятҳои зиёди тарбияи ахлоқиро дар худ фаро мегирад.

Бешубҳа, он анъанаи қариб духазорсолаҳое, ки дар дини ислом мавҷуд аст, метавонад, дар соҳаи таълим, аз ҷумла дар тарбия, истифода бурда шавад. Дар робита ба ин, зикр кардан зарур аст, ки бо вучуди муносибатҳои ғочеабори байни давлат ва масҷидҳо дар гузашта, масҷид дар давраи ҳозира дар ҳаёти ҷомеаи Тоҷикистон нақши ғаъоле дорад.

Баробари сарватҳои дигари маънавӣ дини ислом ганчинаҳои фарҳангӣ ва донишҳои беназир дар бораи рӯҳияи инсон ва ҷойгоҳи инсон дар байни мавҷудоти дигари олами атроф дорад. Принципҳои исломии танзими ҳам олами ботинии инсон ва ҳам ҷомеа имкониятҳои зиёди тарбиявӣ доранд.

Яке аз самтҳои муҳимтарини муосиркунонии мактаби дунявӣ ин навсозии мундариҷаи маълумоти умумии иҷтимоӣ-гуманитарӣ мебошад, ки аз ҷумла бо бартарарф намудани натиҷаҳои нуговори ҳукумронии ҷандинсолаи идеалогияи атеистӣ ва матреалистӣ дар низомии ҷаҳонбинии ҷомеаи шӯравӣ алоқаманд аст. Ба ҳайси таҳкурсии асосии тарбияи маънавӣ дар замони истиқлолият суннатҳои фарҳангӣ-таърихии Ватани мо, пеш аз ҳама, фарҳанги исломӣ интиҳоб карда шуд, ки ҷавҳари фарҳанги миллии тоҷикӣ ба шумор меравад. Имрӯзҳо ҳам педагогикаи дунявӣ ва ҳам педагогикаи исломӣ нақши пешбари асосии тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ дар тарбияи насли ояндаро эътироф мекунанд, инчунин зарурати ҳифз ва интиқоли намунаҳои арзишӣ ва маънавиро дарк менамоянд.

Сарвати маънавии асарҳои санъат, ки дар онҳо адиб ва ё саъяткор тасаввуроти худро, ҳамчун идеали лозима таҷассум кардааст, метавон гуфт, ки ба андозаи пурра сарчашмаи донишҳои ахлоқӣ ба шумор мераванд.

Маълум аст, ки мавҷудияти санъат ва эҷодкории омӯзгорӣ бе қобилияти комили эҳсоси зебогии ҷаҳон, ҷаҳондонӣ, ҳикмат, некхоҳию нақӯкорӣ ва зебоипарастӣ дар замири омӯзгор имконнопазир аст. Таъсири санъат ба шахсият хусусияти маҷмӯӣ дорад ва ҳамзамон ба ҳиссиёт, зеҳн ва иродаи инсон сурат мегирад. Маҳз тавассути санъат интиқоли таҷрибаи маънавии инсоният сурат мегирад.

Ба андешаи Ф. Шаллер, «Барои он, ки инсон эҳсоскунанда ва андешаманд тарбия карда шавад, лозим аст, ўро, пеш аз ҳама, дар рӯҳияи зебоипарастӣ тарбия намоем» [47: 29]. Ин ақида дар бисёре аз идеалҳою қоидаҳои концептуалӣ акс ёфтааст, аз ҷумла: таъсири тарбиявии мусиқӣ ба рӯҳи инсон (Афлотун); таълими ҳамагонии мусиқӣ (Я.А. Каменский); маълумоти мусиқӣ ҳамчун омили рушди инсон (В.Ф. Одоевский); назарияи моҳияти эҷодкории бадеӣ ҳамчун роҳи махсуси донишони олам (Б.В. Асафев, Л.С. Виготский ва М.С. Каган); идеали ҳифзи яқпорчагии инсон дар асоси афзалияти моҳияти инсондӯстӣ ва созандагӣю эҷодкорӣ, ки дар ў дар раванди таълими бадеият тарбия карда мешавад (Д.Б. Кабалевский, Б.М. Неменский, В.В. Розанов, М.М. Рубинштейн, В.А. Сухомленский ва дигарон); концепсияи тарбияи озод (Л.Н. Толстой, В.Н. Шаская ва дигарон); мазмун ва хусусияти фаъолияти инсон дар раванди машғулияти ў бо мусиқӣ (В.В. Давидов, М.С. Красилникова ва дигарон); маълумоти мусиқӣ ҳамчун шартӣ ҳамоҳангии эстетикӣи зиндагии инсон ба ҳайси асоси тақомулотӣ ахлоқӣ-маънавии ў (Д.Б. Кабалевский).

Як қабати нисбатан муқтадирӣ фарҳанги маънавии шахсро фарҳанги бадеӣ ташкил медиҳад, ки унсурҳои эҳсосотӣ-ахлоқӣ ва зеҳнӣ-эҳсосотиро фаро гирифтааст. Амри тасодуф нест, ки муҳаққиқи машҳури рус В.И. Дал фарҳангро ҳамчун «падидаи зеҳнӣ ва ахлоқӣ» маънидод кардааст. Чунин хусусиятҳои фарҳанги бадеӣ онро дар раванди душвори тарбия беназир мегардонанд.

Санъат дар тарбияи ахлоқи шахс саҳми калон дорад ва он шахсро бо таҷрибаи хеле зиёди инсоният дар роҳи ҷустуҷӯи арзишҳои ахлоқӣ ва эстетикӣ ошно месозад.

Ҷузъи арзишгароии салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ ин низоми арзишҳои ахлоқӣ ва гароиши омӯзгорони оянда ба онҳо, сабабҳои фаъолияти онҳо ва муқаррарот барои тафаккури нави ахлоқие мебошад, ки ба рушди қобилиятҳои донишҷӯён барои баланд бардоштани сатҳи салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии худ равона гардидаанд [М-1].

Масъалаи ҷорӣ намудани ҷанбаҳои аксиологӣ дар раванди таълим аҳамияти калони иҷтимоӣ дорад. Чунки аз ҳалли муваффақонаи он ояндаи инсонгаро намудани таҳсилот вобаста аст ва аҳамияташ аз он иборат аст, ки интиҳоби бошууронаи ҷиҳатгирии маънавӣ аз ҷониби шахс таъмин гардад ва дар асоси он низоми фардӣ устувор ва бидуни ихтилофи арзишҳои гуманистӣ ташаккул дода шавад.

Консепсияи миллии тарбия ва «Стандартҳои давлатии таҳсилоти умумӣ» арзишҳоро ҳамчун ҷузъи муҳими мундариҷаи таҳсилот баробари донишҳои илмӣ муаррифӣ мекунанд. Барои тасдиқи ин ақида М.В. Позина қайд мекунад: «Тарбия бояд на тавассути муносибатҳои субъектӣ-объектӣ, балки ҳамчун мубодилаи арзишҳои маънавӣ дар сатҳи муоширати байни ашхос ба роҳ монда шавад» [134: 113].

Масъалаи омӯзиши соҳаи арзишҳои шахс дар давраи ҳозира хусусияти маҷмӯӣ касб кардааст ва предмети омӯзиши илмҳои мухталиф маҳсуб мешавад ва соҳаи муҳими таҳқиқоте мебошад, ки дар бурриши соҳаҳои гуногуни илм дар бораи инсон қарор дорад. Яке аз хусусиятҳои хоси даҳсолаи охир ин рӯй овардан ба омӯзиши проблемаи арзишҳо дар таҳсилот мебошад, ки дар асарҳои Ҷ.Х. Файзалиев, Караковский В.А., Т. Пряникова, З.И. Равкин ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Хусусиятҳои аксиологии фаъолияти педагогӣ дар корҳои Н.А. Асташова, В.А. Слестёнин, В.Г. Пряникова ва Г.И. Чижакова мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Масъалаҳои таҳаввул ва муттасилии арзишхоро аз дидгоҳи арзишшиносӣ муҳаққиқон В.И. Блинов, А.М. Булнин ва Ф. Егоров мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

Проблемаи чузъи арзишшиносии оmodасозии омӯзгорони оянда дар таҳқиқотҳои диссертатсионии Н.А. Гушина, А.В. Кирякова, Н.Г. Лесневская, Р.Р. Насриддинова, Е.Л. Руднева, О.В. Степаненко ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Ба ташаккули мақсадноки муносибати арзишӣ ба фаъолияти педагогӣ ҳамчун мавқеъгирии ботинии шахс дар донишҷӯён корҳои С.Ф. Анисимов, В.Г. Асеев, Т.С. Буторина, З.И. Василева, А.Г. Козлова, И.А. Колесникова, Н.Д. Кикандаров, А.П. Тряписина, Е.Н. Фиёдрова ва Н.Е. Шукурова бахшида шудаанд. Хусусиятҳои фарқкунандаи таҳқиқотҳои мазкур ин тамоюли онҳо ба соҳаи арзишҳои субъекти амал мебошад.

Мутаассифона, муассисаи олии муосир дар ҳаҷми пурра ташаккули арзишгароии омӯзгори ояндаро дар раванди оmodасозии касбӣ-педагогии ӯ анҷом намедихад.

Ҳанӯз А. Дистерверг таъкид карда буд, ки имконияти иҷроиши босифати вазифаҳои таълимӣ, ки дар назди омӯзгор гузошта шудаанд, аз бисёр ҷиҳат аз маҷмӯи арзишҳои касбӣ вобаста аст. Олими мазкур доираи арзишҳое муайян карда буд, ки бидуни онҳо шахсияти омӯзгорро ба худ тасаввур кардан имконнопазир аст. Мавсуф дар ин бора мегӯяд: «Тамоми фаъолияти омӯзгор бояд намунаи иҷроиши муташаккилона, дақиқкорона ва бовиҷдононаи вазифаҳои худ бошад» [67: 17].

Дар ин маврид А. Дистерверг интериоризатсияи (к. лот. interior-дохилӣ; гузариш аз берун ба дохил; мафҳуми илми психологие мебошад, ки ташаккули

амалҳои зеҳнӣ ва ҷиҳатҳои дохилии шуур тавассути азхудкунии амалҳои берунӣ бо предметҳо ва шаклҳои иҷтимоии муошират аз ҷониби фардро мефаҳмонад) ин низоми арзишҳо, «азхудкунӣ» ва табдили онҳо ба воситаи шуури омӯзгор ба як ҳел меёри ботинии рафтор ва муносибатҳои инсониро зарур мешуморад. Барои иҷрои вазифаҳои худ барои омӯзгор зарур аст, ки онҳоро аз онҳи худӣ эътироф кунад ва ботинан бо онҳо розӣ бошад [67: 51].

Низоми арзишҳои омӯзгор ин олами ботинии ӯ мебошад, ки бештар ҳамчун натиҷаи раванди омодаسازی касбӣ-педагогӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ воқеъ мегардад.

Дар сохтори омодаسازی касбӣ-педагогии омӯзгори оянда арзишҳо ҷойгоҳи хоса доранд ва асосе мебошанд, ки бар он ҳамаи ҷузъҳои боқимондаи низом таъяс мекунанд. Арзишҳо дар ин ҳолат ҳамчун падидаҳои маънавие воқеъ мегарданд, ки аҳамияти шахсӣ доранд ва ҳамчун намунаи рафтори инсонӣ ва шаклгирии мақсадҳои ҳаётӣ ва касбии донишҷӯён ва омӯзгорони оянда хизмат мекунанд.

Рушди маънавии шахсияти омӯзгори оянда дар шароите босифату мукамал сурат мегирад, вақте ки ҷузъи аксиологӣ дар мундариҷаи омодаسازی касбӣ-педагогӣ муҳимтар аз ҳама бошад. Асоси ҷузъи мазкурро зарурати шиносоии омӯзгор бо фаъолияти методологӣ, назариявӣ амалӣ дар бораи арзишҳо, табиати онҳо, механизмҳои рушд ва усулҳои амалкард, инчунин дар бораи арзишҳои касбӣ-педагогӣ, ки омодагӣ ба фаъолияти касбӣ ва худтакмилдиҳии шахсияти омӯзгори муосирро нишон медиҳанд, ташкил медиҳад [131: 11].

Барои шинос намудани омӯзгори оянда ба арзишҳои миллии таълим дар раванди омодаسازی касбӣ-педагогии ӯ таснифоти арзишҳои миллии таълим, ки З.И. Равкина ва В.Г. Пряникова пешниҳод кардаанд, аҳамияти калон дорад. Арзишҳои миллий, ба андешаи олимони мазкур, дар худ фаро гирифтаанд.

Арзишҳои миллии таълимиро З.И. Равкин ва В.Г. Пряникова чунин шарҳ додаанд: «Ҳамчун як навъи арзишҳои фаҳмида мешаванд, ки аз арзишҳои умумибашарӣ ва арзишҳои миллии маънавӣ ва моддӣ он ҷамъят ва халқ ба вучуд омадаанд» [138: 6]. Арзишҳои мазкур ҳангоми интиҳоби ҳамон арзишҳои педагогӣ, ки метавонанд, низоми афзалиятҳои арзишшиносиро ташкил диҳанд ва ғаёлона ба рушди назария ва амалияи таълим ва омодаسازی касбӣ-педагогӣ омӯзгори муосир мусоидат намоянд, нақши асосиро иҷро мекунанд.

Я.С. Турбовский дуруст қайд мекунад, ки арзишҳои милли танҳо ҳамон вақт арзишҳои таълимӣ мешаванд, ки агар як кӯдак ба кӯдаки дигар муқобил гузошта нашавад, вақте ки ба онҳо ҳисси миллии ҳар як халқро фаҳмонанд ва аҳамияти таърихӣ саҳми ҳар як халқро дар фарҳанг ва рушди маънавии инсоният ёд диҳанд [169: 31].

Таҳқиқи арзишҳои афзалиятноки милли, ба андешаи З.И. Равкин, ба бархӯрди амиқтар ба ошкор кардани хусусиятҳои хоси тамоюлҳои пешбари аксиологии таълим, ки хоси ин ё он миллат мебошанд ва ҳамзамон ба нисбатан равшантар муайян кардани муносибати онҳо бо арзишҳои педагогӣ ҷаҳонӣ дорои аҳамияти умумибашарӣ мусоидат мекунад.

Таҳқиқи проблемаи аксиологии таърихӣ маориф, рӯ овардан ба арзишҳои умумибашарӣ ва афзалиятҳои арзишҳои миллии таълим, проблемаи шахсияти дорои маънавиёти баланд зарурати ҷиддии рушди маълумоти муосирӣ омӯзгорӣ буд ва имрӯз ҳам чунин боқӣ мемонад, зеро маҳз арзишҳо воситаи иртибот мебошанд, ки гузашта ва ояндаи илми педагогикаи ватанию ҷаҳониро бо ҳам пайваست мекунанд. Яке аз масъалаҳои муҳимми аксиологӣ ин таснифоти арзишҳо ба шумор меравад. Услухи мухталифи таснифоти арзишҳо мавҷуданд.

Равкин З.И. арзишҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ, зеҳнӣ, ахлоқӣ ва арзишҳои ғаёолияти касбӣ-омӯзгориро аз ҳам фарқ мекунад. Ниҳоят дар навбати худ

гурӯҳҳои зерини арзишҳоро чунин ном мебарад: арзишҳое, ки талабот ба муошират ва вусъатёбии онро муайян мекунанд; арзишҳое, ки ба худинкишофдиҳои фардияти эҷодӣ мусоидат мекунанд; арзишҳое, ки барои амалисозии қобилиятҳои шахс мадад мерасонанд.

Коркарди бунёдии проблемаи арзишҳои тарбиявӣ ба Б.Т. Лихачёв тааллуқ дорад. Ба ҳайси арзишҳои асосии тарбиявӣ олими номбурда инҳоро ном мебарад: умумимиллӣ, давлатӣ-иҷтимоӣ, иҷтимоӣ-мутобиқгардонӣ, ахлоқӣ-эстетикӣ, экологӣ ва фардӣ-шахсӣ. Моҳият ва мазмуни асосии категорияи «арзиш»-ро таҳлил карда, ин олим сарчашмаҳои арзишҳои низоми тарбияро ошкор кардааст. Ба ақидаи ӯ, арзишҳо асоси маънавӣ, ҷузъи заминавии маънавёти шахсиятро ташикил медиҳанд ва муайянкунандаи моҳияти олами ботинии ӯ ба шумор мераванд [107: 7]. Бо назардошти ин ки арзишҳо намунаи пайравии шуур ва рафтори шахс мебошанд, В.А. Слостёнин ва Г.И. Чижакова арзишҳоро ба афзалиятнок, меъёрӣ, ҳавасмандкунӣ ва ҳамроҳӣ ҷудо мекунанд [156: 54].

И.Ф. Исаев дар навбати худ гурӯҳҳои зерини арзишҳоро ном мебарад [80: 66]:

- арзишҳои ҷамъиятӣ-педагогӣ, ки дар миқёси тамоми ҷомеа амал мекунанд ва дар шуури ҷамъият дар шакли ахлоқ, дин ва фалсафа таҷассум меёбанд. Онҳо идеяҳо, меъёрҳо ва қоидаҳои мебошанд, ки фаъолияти тарбиявӣ ва муоширатро дар доираи ҷомеа танзим мекунанд;

- арзишҳои касбӣ-гурӯҳӣ, ки маҷмӯи идеяҳо, концепсияҳо, меъёрҳои мебошанд, ки фаъолияти касбӣ-педагогии гурӯҳҳои муайяни мутахассисон (омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёна, коллеҷҳо, лисейҳо, устодони муассисаҳои таҳсилоти олӣ)-ро танзим мекунанд. Ин маҷмӯи арзишҳо хусусияти мақсаднокӣ доранд ва ба ақидаи олими мазкур, ҳамчун фаъолияти маърифатии низоме мебошад, ки нисбатан устувор аст;

- арзишҳои фардӣ-шахсӣ ин низоми ҷиҳатгирии арзишии шахсият ва маълумоти мураккаби иҷтимоӣ-психологие мебошад, ки самти мақсадноку ҳавасмандии ӯро инъикос мекунад.

Н.А. Асташова, бо истифода аз мафҳуми «аксиосфера» (соҳаи арзишӣ) унсурҳои зерини таркибии онро ҷудо кардааст [14: 10]:

- арзишҳои экзистенсионалӣ (аз к. лот. *existentialis*-мансуб ба ҳастӣ), ки ба ин гурӯҳ мақсад ва арзиши ҳаёт, ҷуръат, умед ва озодӣ дохил мешаванд;
- арзишҳои ахлоқӣ, ки бар пояи шуури эмотсионалӣ қарор доранд ва дар худ неқӣ, парҳезкорӣ, адолатпарастӣ, муттаҳидӣ, бегаразӣ ва фидокорию фаро гирифтаанд;
- арзишҳои сиёсӣ: ватанпарастӣ, шахрвандӣ, эътибори миллӣ;
- арзишҳои эстетикӣ, ки фарогири зебӣ, эҳсосоти шоирона, ғоҷеа, масҳара ва волоият мебошанд;
- арзишҳои бадеӣ, ки муносибати шахсро ба асарҳои санъат таҷассум мекунад.

Арзишҳои фаъолияти педагогӣ, ба андешаи В.А. Сластёнин, инҳо ҳамон хусусиятҳои фаъолияти мазкур мебошанд, ки на танҳо ба қонеъ гардидани талаботи педагог имкон медиҳанд, балки барои муайян намудани самтҳои фаъолнокии касбӣ ва иҷтимоии ӯ, ки ба дастёбӣ бо мақсадҳои гуманистӣ равона гардидаанд, хизмат менамоянд. Олими мазкур талаботи ҳоси шахсро ба асос гирифта, онҳоро бо касби омӯзгор ва аҳамияти иҷтимоии ин касб нисбат дода, таснифоти зерини арзишҳои фаъолияти педагогиро пешниҳод менамояд [15: 9]:

- ✓ арзишҳои алоқаманд ба нишон додани шахс:- дар муҳити иҷтимоӣ ва касбӣ (аҳамияти ҷамъиятии меҳнати педагог, шаъну манзалати фаъолияти педагогӣ, эътирофи ин касб аз ҷониби атрофиён ва ғайра);

✓ арзишҳое, ки талабот ба муошират ва вусъатёбии онро қонё мегардонанд (суҳбат бо кӯдакон, ҳамкорон, одамони мурочиаткарда, эҳсоси муҳаббати кӯдакона ва дилбастагӣ, мубодилаи арзишҳои маънавӣ ва ғайра);

✓ арзишҳое, ки ба худинкишофдиҳии фардияти эҷодкорӣ равона месозанд (имкониятҳои рушди қобилиятҳои касбӣ-эҷодӣ, шиносӣ бо фарҳанги ҷаҳонӣ, омӯзиши фанни дӯстдошта, худтакмилдиҳии доимӣ ва ғайра);

✓ арзишҳое, ки ба амалисозии қобилиятҳои шахс имкон медиҳанд (эҷодкорӣ ва тағйирпазирии меҳнати педагог, ҳаёлпарастона ва шавқангез будани касби педагогӣ, имконияти кӯмак ба кӯдакони аз ҷиҳати иҷтимоӣ номусоид ва ғайра);

✓ арзишҳое, ки барои қонё гардонидани талаботи амалӣ имкон медиҳанд (имконияти дохил шудан ба хизмати давлатии кафолатнок, пардохти музди меҳнат ва дарозмуҳлат будани рухсатӣ, пешрафт дар мансабҳои хизматӣ ва ғайра).

Бешубҳа, арзишҳои муқарраргардидаи маълумоти омӯзгорон дар давраҳои гуногуни рушди педагогика мухталиф буданд. Дар таърих мисолҳои зиёд мавҷуданд, вақте ки манфиатҳои синфӣ, қавмӣ ва сиёсӣ ҳамчун манфиатҳои умумимиллӣ ва ҳатто умумибашарӣ вонамуд мешуданд. Масалан, дар таърихи педагогика тағйироте мушоҳида мешаванд, ки бо иваз шудани назарияи **схоластикии** таълим ба назарияи тавзеҳӣ-айёний ва баъдтар ба проблежавӣ-инкишофдиҳӣ алоқаманд мебошанд.

Аз байни арзишҳои педагогии дар боло зикршуда метавон, арзишҳои аз ҷиҳати ахлоқӣ аҳмиятнокро ҷудо кард ва дар шакли зерин пешниҳод кард.

Ҷадвали 2

	Шинос намудани омӯзгори оянда ба арзишҳои миллии таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ
--	---

Усулҳои мухталафи таснифи арзишҳои педагогӣ	Арзишҳои педагогии аз ҷиҳати ахлоқ аҳамиятнок	Муаллифон
	-арзишҳое, ки талабот ба муошират ва вусъатёбандаи онро қонеъ мегардонанд; -арзишҳое, ки ба ҳудинкишофдиҳии фардияти эҷодӣ рағбона месозанд; -арзишҳое, ки барои амалисозии қобилиятҳои шахс имкон медиҳанд;	З.И. Равкин
	- арзишҳои умумимиллӣ; - арзишҳои давлатӣ-иҷтимоӣ; - арзишҳои иҷтимоӣ-мутобиқгардонӣ; - арзишҳои ахлоқӣ-эстетикӣ; - арзишҳои экологӣ ва фардӣ-шахсӣ.	Б.Т.Лихачёв
	-арзишҳои меъёрӣ; -арзишҳои ҳавасмандкунӣ.	Г.И. Чижакова
	-арзишҳои ҷамъиятӣ-педагогӣ; - арзишҳои касбӣ-гурӯҳӣ; -арзишҳои фардӣ-шахсӣ;	Исаев И.Ф.
	-арзишҳои экзистенсионалӣ; -арзишҳои ахлоқӣ; -арзишҳои эстетикӣ; -арзишҳои бадеӣ;	Н.А. Асташова
	-арзишҳое алоқаман ба нишон додани шахс:- дар муҳити иҷтимоӣ ва касбӣ; -арзишҳое, ки талабот ба муошират ва вусъатёбии онро қонеъ мегардонанд; -арзишҳое, ки ба ҳудинкишофдиҳии фардияти эҷодӣ рағбона месозанд; -арзишҳое, ки барои амалисозии қобилиятҳои шахс имкон медиҳанд;	В.А. Слостенин

Ба андешаи мо, ҳамаи ин арзишҳо метавонанд, ба ду гурӯҳ тақсим шаванд: шахсӣ ва касбӣ. Дар ин сурат низоми арзишҳои самти шахсӣ на танҳо дар шуур вучуд доранд, балки дар амалҳо ва рафтори воқеии дорони самти касбӣ инъикос меёбанд.

Чузъи фаъолияти шахсии салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ имконияти мутахассиси оянда доир ба нишон додани худ дар навъҳои гуногуни фаъолияти омӯзгориро ошкор менамояд, рушди сифатҳои аз ҷиҳати ахлоқ аҳамиятнокӣ шахс ва дар амалия истифода намудани онҳоро кафолат медиҳад [М-1].

Проблемаи фаъолияти касбии омӯзгор ва хусусиятҳои хоси шахсияти ӯ предмети омӯзиши илмӣ бисёре аз коллективҳои муаллифон ва олимон ба шумор меравад (С.Ф. Анисимов, С.Г. Вершловский, И.А. Зимняя, А.К. Маркова, А.В. Мудрик, Е.А. Климов, А.Н. Леонтев, В.А. Сластёнин, В.Н. Сорока-Росинский ва дигарон).

Масъалаи ташаккули шахсияти омӯзгор ҳанӯз дар асри XIX таваҷҷуҳи педагогҳоро ба худ ҷалб карда буд. К.Д. Ушинский навиштааст: «Дар тарбия ҳама чиз бояд бар пояи шахсияти тарбиятгар қарор гирад, зеро қувваи тарбият танҳо аз сарчашмаи зинда, шахсияти инсон ҷорӣ мешавад. Ҳеҷ гуна оийномаҳо ва барномаҳо, ҳеҷ як организми сунъӣ -муассиса, чӣ қадар оқилонае, ки таъсис нашуда бошад, наметавонад дар кори тарбия шахсро иваз намояд» [174: 302].

Аҳамияти шахсияти омӯзгорро дар раванди таълим педагоги барҷастаи нимаи якуми асри XIX А. Дистервег ҳам қайд кардааст. Ӯ менависад: «Омӯзгор ва тарзи тафаккури ӯ ин аст, ки чизи асосӣ дар ҳар гуна таълиму тарбия» [67: 51].

Дар ташаккули шахсияти насли наврас нақши муҳим доштани симои омӯзгорро сиёсатмадори рус Н.А. Добролюбов ҳам таъкид кардааст: «Дар симои шахси тарбиятгар кӯдак бояд таҷҷасуми қонуни ахлоқ ва эътиқоди оқилонро бинад» [68: 205].

Ба ақидаи Н. Рерих, «Ягон истилогар ва ягон ходими давлатӣ наметавонад моҳияти омро тағйир диҳад, вале омӯзгор (ин калимаро ман ба маънои васеътар кор мефармоям) метавонад, нисбат ба истилогар ва сарони давлатҳо бештар корҳои шоистаро анҷом диҳад. Онҳо, омӯзгорон, метавонанд,

тасаввуроти наvero эҷод кунанд ва қувваҳои ниҳони инсониятро озод кунанд» [73: 63].

Сифатҳои шахсии омӯзгор яке аз омилҳои муҳимми муваффақияти фаъолияти педагогӣ ба шумор мераванд, ки ҳанӯз дар охирҳои асри XIX П.Ф. Каптерёв инро қайд кардааст.

Тасаввуроти ҳозира дар бораи моҳияти шахсияти омӯзгор тадричан шакл гирифтааст ва дар адабиёти психологию педагогӣ чанд бор тағйир ёфтани равиши таҳқиқи он мушоҳида мешавад. Дар солҳои 30-юми асри XX дар ИҶШС педагогика ҳамчун илми мустақил густариш ёфта буд. Соли 1934 нахустин китоби дарсии «Педагогика» барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ нашр шуда буд, ки дар он мувофиқи талаботи он замон талабот нисбат ба омӯзгори шӯравӣ дарҷ гардида буданд. Пеш аз ҳама, омӯзгор бояд назарияи нақши «умумифарҳангӣ»-и омӯзгорро рад кунад ва мувофиқи талаботи ҳизби коммунистӣ амал намояд, бемайлони дастуру нишондодҳои ҳизбро дар ҳаёт татбиқ намояд ва бо ҳамаи он чизи хилофи таълимоти он мубориза барад. Аз омӯзгор дониши хуб аз фанни таълимии худ дар асоси ҷаҳонбинии марксистӣ-ленинӣ талаб карда мешуд. Баробари хуб донишани методикаи умумии мактаби шӯравӣ ва методикаи таълими фанни худ донишани асосҳои педагогикаи марксистӣ-ленинӣ низ ҳатмӣ буд.

Ба шахсияти омӯзгор А.С. Макаренко ҳам таваҷҷуҳи хоса зоҳир намудааст, ки дар натиҷаи таҷрибаи беназири иҷтимоӣ-педагогӣ низоми педагогии тарбияи ҷавонон дар коллективро эҷод кардааст. Технологияи педагогии ташаккули шахсият, ки аз ҷониби ин педагоги машҳур коркард шудааст, шаъну эътибори коллективро баланд мебардорад ва ҳар як аъзои он бояд ҷасур, меҳнатдӯст, бовиҷдон, нотарс ва ватандӯст бошад. Омӯзгор-роҳбари коллектив бо сифатҳои ҳадафмандӣ, боинтизомӣ, саҳтгирӣ, масъулиятшиносӣ ва обрӯмандиаш бояд

фарқ кунад. А.С. Макаренко доимо таъкид мекард: «Омӯзгор бояд чунон бошад, ки дар ҳар як калимаи ӯ кӯдакон шахсияти ӯро ҳис намоянд» [111: 92].

А.С. Макаренко масъалаи маҳорати педагогӣ, ки асоси онро қобилият ва таҳассус ташкил медиҳанд, ба миён гузоштааст. Барои он ки маҳорати педагогӣ то дараҷаи баланди тақомул, қариб то дараҷаи техника расонда шавад, А.С. Макаренко пешниҳод мекунад, ки омӯзиши маҳорати педагогӣ бояд аз муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ оғоз ёбад. Барои ӯ чиҳати эстетикӣ рафтори педагог, қобилияти ӯ доир ба «боз доштану пинҳон кардани эҳсосоти манфии худ, садои ӯ, ки «бояд ҳақонӣ, форам ва баланд бошад», имову ишора, тарзи гуфтор бо тарбиятгирандагон, қобилияти нишастану хестани гуворо аз миз, қобилияти табассум кардану баланд кардани овоз» аҳамияти калон дошт. А.С. Макаренко «бисёре чунин аломатҳои маҳорати педагогӣ, одатҳои бевосита ва бавоситаеро нишон медиҳад, ки ҳар як педагог ва тарбиятгар бояд онҳоро донад» [111: 97].

Дар солҳои 50-уму 60-уми асри гузашта нахустин бор чунин як категорияи илмӣ бо номи «фарҳанги педагогӣ» ёд мешавад, ки дар осори педагогии В.А. Сухомлиевский инъикос ёфтааст. Қобили зикр аст, ки мавсуф дар назария ва амалияи тарбияи гуманистии насли наврас ҳиссаи арзанда гузоштааст. В.А. Сухомлиевский ба масъалаҳои тарбияи муҳаббат, эҳтиром ва садоқат ба пайвандону наздикон, ҳисси тараҳҳум, ҳамдилӣ, ҳассосӣ, ҳамдardӣ; тарбияи талаботи инсон ба инсон таваҷҷуҳи хоса зоҳир намудааст. В.А. Сухомлиевский таъсиррасонӣ ба ҳиссиёти кӯдакро роҳи асосии тарбияи ахлоқӣ медонад ва омӯзгору мактабро манбаъҳои асосии арзишҳои ахлоқии ҷомеа ном мебарад.

В.А. Сухомлиевский моҳияти тарбияро аз муколама бо кӯдакон иборат медонад. Ба ақидаи ин олими маъруф, «Омӯзгор тамоми умр барои дӯстӣ ва ҳамкорӣ бо хонандагон сабӣ меварзад.» Дар бораи ин гуфтаи зерини мавсуф гувоҳӣ медиҳад: «Барои кӯдак омӯзгори беҳтарин касе аст, ки ҳангоми суҳбати

самимона бо ӯ фаромӯш мекунад, ки ҳамсухбаташ омӯзгор аст ва дар симои шогирдаш рафиқ ва ҳаммаслакашро мебинад» [164: 143].

В.А. Сухомлинский ба сухани омӯзгор нақши муҳимро нисбат меод ва онро воситаи пешбари тарбия медонист. Ин олими маъруф қайд намудааст: «Омӯзгори ҳақиқӣ бояд аз чунин сифатҳое, ба мисли сарвати маънавӣ ва саховати маънавӣ, фарҳанги эмотсионалӣ, қобилияти амиқ сарфаҳм рафтан ба моҳияти ҳодисаи педагогӣ бархӯрдор бошад». Барои омӯзгори ҳақиқӣ чунин сифатҳо, ба мисли дӯст доштани кӯдакон, донишҷӯи фанни таълимии худ ва фанҳои педагогикаю психология ва доштани маҳорати педагогӣ бояд ҳос бошад. Ҳол он ки маҳорати омӯзгорӣ дар пайвастагӣ бо муҳаббат ба кӯдакон, дониши ҳаматарафа, фарҳанги умумӣ ва педагогӣ шартҳои асосии идора кардани коллективи педагогӣ ба шумор меравад.

Таҳлили адабиёти педагогии соҳи 70-80-уми асри гузашта нишон дод, ки чунин сифатҳои шахсияти омӯзгор, ба мисли маҷмӯи меъёрҳои қоидаҳои рафтор: донишҳои педагогӣ ва фанӣ; зоҳир намудани такти педагогӣ ва маҳорати педагогӣ бартарият доштанд. Ба ғайр аз ин, дар он давра фаъолияти идеявӣ -сиёсӣ, ҳуб донишҷӯи фанни таълимии худ, ҳаракатҳои зебою дилнишин, қобилияти фаҳмидани кӯдакон ва идора намудани онҳо, ҳасос будан, ҳалимӣ ва дӯст доштани кӯдакон аз ҷумлаи сифатҳои омӯзгор донишҷӯ мешуданд ва баланд арзёбӣ мешуданд.

Дар омӯзиши ташаккули шахсияти омӯзгор педагогҳои навовари муосир: Ш.А. Амонашвили, Н.А. Асташоева, М.Лутфуллоев, Л.М. Митина, В.Ф. Шаталов, И.П. Волков, В.А. Караковский, Е.И. Пассов, Н.Э. Тимченко ва дигарон, ки фаъолияти худро дар асоси принципҳои гуманизм ба роҳ мондаанд, саҳми калон гузоштаанд. Ба ақидаи онҳо, дар шахсияти омӯзгор бояд фаҳмиш, боварӣ, серталабӣ, эҳтиром, самимият ва масъулият таъъам омода бошанд.

Дар баррасии преблемаи мазкур таҳқиқоти Л.М. Митина ҷойгоҳи хоса доранд. Мавсуф зиёда аз панҷоҳ хусусияти шахсияти омӯзгор, ҳам сифатҳои барои ин касб аҳамиятнок ва ҳам хусусиятҳои хоси чунин шахсиятро ҷудо кардааст, ки дар байнашон инҳо: боодобӣ, тарбиятдида, бодикқатӣ, шаҳрвандӣ, инсондӯстӣ, боинтизомӣ, некхоҳӣ, бовичдонӣ, боташаббусӣ, самимият, бомантиқӣ, муҳаббат ба кӯдакон, мушоҳидакорӣ, меҳрубонӣ, боадолатӣ ва ҳасосият муҳим арзёбӣ мешаванд [166: 39].

В.А. Слостёнин мутахассиси варзида доир ба масъалаҳои омодаسازی омӯзгорон дар навбати худ чунин салоҳиятҳои омӯзгорро ҷудо кардааст:

- фаълолнокии баланди шаҳрвандӣ ва масъулияти иҷтимоӣ;
- муҳаббат ба кӯдакон;
- зиёии ҳақиқӣ будан,
- фарҳанги маънавӣ доштан;
- мутахассиси варзида;
- тарзи наоваронаи тафаккури илмӣ-педагогӣ;
- талабот ба худомӯзии доимӣ ва омода будан ба он;
- солимии ҷисмонӣ ва равонӣ;
- қобилияти фаъолияти касбӣ [155: 8].

Бешубҳа, дар марҳилаи ҳозира омӯзгор шахси асосии низоми маориф маҳсуб мешавад. Аз рӯйи сатҳи рушди шахсияти ӯ ҳар гуна муваффақият, ҳам дар ин соҳа ва ҳам дар рушди ҷомеа, дар маҷмӯъ дар асри ХХІ муайян карда мешавад.

Ба ин тариқ, дар байни сифатҳои омӯзгор, ки аз ҷониби муҳаққиқон дар марҳилаҳои мухталифи рушди таърихи афкори педагогӣ баён шудаанд, метавон салоҳиятҳои аз лиҳози ахлоқӣ аҳамиятнокро ҷудо кард, ки дар **ҷадвали 3** бонизом ҷой дода шуданд.

Салоҳиятҳои ахлоқан аҳамиятноки омӯзгор	Салоҳиятҳои ахлоқии омӯзгор		Муаллифон
	1	фарҳанги муошират, боинтизомӣ, масъулиятшиносӣ, обрӯмандӣ, ҷасорат, меҳнатдӯстӣ, бовичдонӣ, нотарсӣ ва ватандӯстӣ,	А.С. Макаренко
	2	Муҳаббат ба кӯдакон, эҳтиром ва садоқат ба пайвандону наздикон, ҳисси тараҳҳум, ҳамдилий, ҳассосӣ, ҳамдардӣ.	В.А. Сухомлинский
	3	фаҳмиш, боварӣ, серталабӣ, эҳтиром, самимият, масъулият, тактикаи педагогӣ, адолатпарварӣ, ватандӯстӣ, таваҷҷуҳ ба шахсияти хонанда, қобилияти худбаҳодиҳӣ, шаъну эътибори педагогӣ.	М.Лутфуллоев, С.Н. Лисенкова, В.Ф. Шаталов, Ш.А. Амонашвили ва ғ.
	4	боодобӣ, тарбиятдида, бодикқатӣ, шаҳрвандӣ, инсондӯстӣ, боинтизомӣ, некхоҳӣ, бовичдонӣ, боташаббусӣ, самимият, бомантиқӣ, муҳаббат ба кӯдакон, мушоҳидакорӣ, меҳрубонӣ, боадолатӣ ва ҳасосият	Л.М. Митина
	5	фаълолнокии баланди шаҳрвандӣ ва масъулияти иҷтимоӣ; муҳаббат ба кӯдакон; зиёии ҳақиқӣ будан, фарҳанги маънавӣ доштан; мутахассиси варзида; тарзи навоваронаи тафаккури илмӣ-педагогӣ; талабот ба худомӯзии доимӣ ва омода будан ба он солимии ҷисмонӣ ва равонӣ; қобилияти фаъолияти касбӣ	В.А. Слостенин

Маълум мешавад, ки тағйир ёфтани мақсадҳои таълими муосир нисбати шахсияти омӯзгор талаботи усулан навро ба миён мегузорад. Аз ин рӯ, ба омӯзгор нақши стратегӣ доир ба рушди шахсияти хонанда тааллуқ дорад, ки дар рафти фаъолияти касбии ӯ ҳамчун ҷузъи таркибии шахсияту фаъолияти ӯ

ба роҳ монда мешавад. Охиринаш фаъолияти педагоге мебошад, ки ба фароҳам овардани шароити муносиб дар раванди педагогӣ барои тарбия, рушд ва худинкишофдиҳии тарбиятгиранда ва интихоби имкониятҳои амали озод ва эҷодкорона равона гардидааст [91: 287].

Таснифот ва моделҳои педагогии мухталифе вучуд доранд (И.Я. Д.Ж. Валеев, И.Ф. Исаев ва Т.М. Кочаспирова ва дигарон). Ҳамзамон интихоби шеваи фаъолияти педагогӣ бо амали ахлоқие алоқаманд аст ва мақсади асосӣ дар ҳаёти шахсе мебошад, ки таълим доданро пешаи фаъолияти меҳнатии худ интихоб кардааст. Дар навбати худ, фаъолияти ахлоқии омӯзгор маҷмӯи амалҳо ва рафторҳое мебошад, ки ба баланд бардоштани фарҳанги ахлоқӣ-эстетикӣ ӯ, таҳким бахшидани шаъну эътибори омӯзгор ва эътибори ҳамкасбон, инчунин ба амалисозии низоми муқаррарот, мақсадҳо ва вазифаҳо доир ба ташаккули ақидаҳои ахлоқӣ, ҳиссиёт ва эътиқодоти хонандагон равона гардидаанд.

Бешубҳа, чунин намуди фаъолиятро танҳо одамоне метавонанд анҷом диҳанд, ки рафтору аъмоли онҳо намуна барои пайравӣ мебошанд. Бинобар ин, ҷанбаҳои муҳимми эстетикӣ фаъолияти омӯзгор вазифаи касбии омӯзгорӣ, адолати омӯзгорӣ, шарафи омӯзгорӣ ва шаъну эътибори омӯзгорӣ ба шумор мераванд.

Адолати омӯзгорӣ ин меъёри арзёбии воқеӣ ва муносибати омӯзгор ба рафтор, кирдор, сифатҳои шахсӣ ва амалҳои тарбиятгирандагон мебошад. Хусусияти хоси ин ҷанба аз он иборат аст, ки арзёбии амалҳо ва аксуламали ҷавобӣ ба он дар симои омӯзгор ва хонанда дар сатҳҳои мухталифи камолоти ахлоқӣ қарор доранд. Ба ғайр аз ин, муайян кардани меъёрҳои объективӣ будан бештар аз омӯзгор ва ӯ тарбиятгиранда вобаста аст.

Ҷанбаи дигари муҳимми фаъолияти омӯзгорӣ ин вазифаи касбии ӯ мебошад. Ин мафҳум низоми талаботи ахлоқиро инъикос мекунад, ки шартҳои фаъолияти самарабахши касбӣ-педагогӣ ба шумор мераванд. Асоси онро

талаботи объективӣ ва мубрами ҷомеа ба таълим ва тарбияи ҷавононро ташкил медиҳад. Вазифаи касбии омӯзгорӣ зарурати муносибати эҷодкорона ба меҳнати худ ва талаботи махсус нисбат ба худ, саъю кӯшиш ба донишҳои касбӣ ва баланд бардоштани салоҳияти омӯзгории худ, зарурати муносибати эҳтиромона ва серталаб нисбат ба хонандагон ва волидони онҳо, қобилияти ҳаллу фасл намудани ҳар гуна низоъҳоро дар назар дорад.

Шарафи омӯзгорӣ ин аз ҷониби ҷомеа эътироф шудан ва аз ҷониби омӯзгор дарк шунани арзиши баланди иҷтимоии иҷрои фидокоронаи вазифаи касбии худ маҳсуб мешавад.

Ва охирон, ин шаъну эътибори омӯзгорӣ мақоми махсуси касбии омӯзгор мебошад, ки таъсири ба хонандагон расидаро муайян мекунад, ба ӯ ҳуқуқ медиҳад, ки тасмимгирӣ ва баҳогузори кунад ва маслиҳатҳо диҳад. Дар ин маврид сатҳи обрӯю эътибори ҳақиқӣ на аз рӯйи имтиёзҳои вазифавӣ ва ё синнусолӣ, балки аз рӯйи сифатҳои шахсӣ ва касбии омӯзгор муайян карда мешавад. Асоси обрӯю эътибори омӯзгорро усули демократии ҳамкорӣ бо хонандагон, яқдилӣ, қобилияти суҳбати ошкорро, «Ман»-и мусбат»-концепсияи омӯзгор ташкил медиҳанд.

Мусаллам аст, ки мавҷудияти ҳамаи ин ҷанбаҳо барои бомуваффақият ба роҳ мондани фаъолияти касбии омӯзгор, ки шаклҳои асоси он, ба ақидаи олимон (В.И. Писаренко, И.Я. Писаренко, Б.И. Сарсенбаева ва дигарон), маърифати ахлоқӣ ва таҷрибаи ахлоқӣ мебошанд, мусоидат мекунад.

Маърифати ахлоқӣ аз шиносоии хонандагон бо мафҳумҳои илми ахлоқ «ахлоқ», «одоб», вазифаҳои асосӣ, категорияҳо ва талаботи онҳо, нақши онҳо дар ҷомеа; ошкор намудани меъёрҳои арзёбии ахлоқ, додани имконияти интиҳоби озодонаи рафтори ахлоқӣ ва фаҳмондани чораҳои масъулияти шахс барои амалҳои худ иборат аст. Дар ин маврид зарур аст, ки маърифати ахлоқӣ набояд ба ахлоқгарой табдил ёбад. «Дар робита ба панду андарзгӯӣ метавон

гуфт, ки онҳо қариб аз мучозот ҳам бадтаранд... Кӯдаконро ба гӯш кардани суханони баланди ахлоқӣ, ки маънояшон нофаҳмо ва аз ҳама асосӣ кӯдакон онҳоро эҳсос намеkunанд, одат кунондан, шумо одамони дурӯяеро тарбият мекунед, ки барояшон камбудӣ доштан бароҳаттар аст, зеро шумо барояшон ҷиҳати пӯшонидани камбудихояшон парда медиҳед», -гуфта буд К.Д. Ушинский [173: 47].

Ин ақидаро В.А. Кан-Клик ҳам тасдиқ менамояд ва зарурати доштани фарҳанги муоширатро қайд карда, мегӯяд: «Кӯдак насихатгӯиро дӯст намедорад, чун қоида, ӯ медонад ва ҳис мекунад, ки рафтори нодуруст кард ва гоҳе вақт суханони мо дар бораи он, ки кори бад кард, ягон чизи навро барояш бозгӯй намеkunанд. Бинобар ин, ҳар дафъа андеша кунед, ки чӣ тавр ба кӯдак таъсир расонд: ба воситаи имову ишора, ҳаракати қиёфа ва ё тағйир додани услуби муошират...» [84: 70].

Фавқулудда муҳим аст, ки идеяҳо, принципҳо ва меъёрҳои ахлоқии дар раванди маърифати ахлоқӣ азхудкарда бо мурури замон ангезаи рафтору кирдор мешаванд ва аз ин бармеояд, ки онҳо қадами нахустин дар ташаккули ангезаҳои ахлоқии шахс ҳам мешаванд.

Бо маърифати ахлоқӣ ташкили таҷрибаи ахлоқӣ робитаи зич дорад, зеро сарфи назар аз низомҳои гуногуне, ки ба ташаккули шахсияти кӯдак таъсиргузор мебошанд, омӯзгор танзимгари рафтори хонанда бо мақсади дар шуури ӯ мустаҳкам кардани муқаррароти рафтори хуб ба шумор меравад. Самтҳои асосии ташкили таҷрибаи ахлоқӣ худидоракунии хонандагон маҳсуб мешаванд, ки ба хонандагон имкон медиҳанд, то онҳо рафтори ахлоқии худро интихоб намоянд ва худашон барои рафтори худ масъулиятро бар дӯш гиранд, қоидаҳои малакаҳои одоби рафтор ва фаъолияти дастҷамъонаро аз худ кунанд. Муҳимияти ин корро А.С. Макаренко махсус қайд кардааст: «Дар ҳар як лаҳзаи таъсиррасонии мо ба шахс ин таъсиррасониҳои мо бояд таъсир ба

коллектив бошад. Ва баръакс, ҳар як бархӯрди хуби мо ба коллектив ҳатман тарбияи ҳар як шахсе хоҳад буд, ки ба ин коллектив дохил мешавад» [111: 59].

Ҳамин тавр, ташаккули ҷузъи фаъолияти шахсии салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ рушди сифатҳои ахлоқан муҳимми шахсияти омӯзгори оянда ва корбурди онҳо дар амалия дар шаклҳои мухталифи фаъолияти омӯзгориро дар назар дорад.

Бешубҳа, проблемаи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ ба такмил ниёз дорад ва ин ниёзмандӣ дар он зоҳир мегардад, ки:

-ба ҷиҳати ахлоқӣ дар Стандартҳои давлатии таҳсилот кам таваҷҷуҳ зоҳир мегардад;

-таъминоти барномавии мақсадноки омодаسازی касбии омӯзгорон мавҷуд нест;

-ба таври лозима идеяҳои маърифати зебоипарастӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ истифода бурда намешаванд;

-робитаи байни машғулиятҳои аудиторӣ ва берун аз аудитория, ки ба ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони оянда равона гардидаанд, ҳеле суст ба роҳ монда мешавад ва ғайра.

Кор доир ба ҳаллу ҷасли проблемаи мазкур як қатор усулҳои гуногуни таъсиррасонӣ ба донишҷӯён дар раванди таълиму тарбияро фаро мегирад, ки ба азҳудкунии меъёрҳои ахлоқӣ аз ҷониби онҳо вобаста аз таҷрибаи фарҳанги ахлоқӣ, ки дар муносибат ба фаъолияти ояндаи касбӣ, дар баҳодихӣ ба ҳодисаю воқеаҳои баамаломада, инчунин омодагӣ ба бартарф намудани вазъиятҳои проблемавӣ зоҳир мегарданд, мусоидат мекунанд.

Маълум аст, ки дар муассисаи таҳсилоти олий бунёди ин сифатҳои ахлоқи мутахассиси оянда гузошта мешавад, ки бо онҳо ӯ ба фаъолияти нави касбӣ оғоз мекунад.

Дар робита ба ин, метавон, ҷанбаҳои зеринеро, ки ба ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқи омӯзгорони оянда мусоидат мекунанд, ҷудо кард:

1. Кори доимии омӯзгори ояндаи забони англисӣ доир ба рушди фарҳанг ва такмили касбии худ, рушди қобилиятҳои дарки вазъият ва амал намудан дар олами доимо тағйирёбандаи истеҳсолот, соҳибкорӣ, ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ, востҳои муҳабироту иртиботот ва дар чунин ҳолат аз даст наодани хислатҳои шахсӣ, этиқодоти ахлоқӣ, қобилиятҳои худ ба худшиносӣ ва худтакмилдиҳӣ.

2. Тарбияи масъулияти шаҳрвандӣ, ки тарбия намудани чунин сифатҳои хуби шаҳрвандӣ, ба мисли ҳимояи ҳуқуқи инсон, қобилияти арзёбии ҳуқуқ ва вазифаҳои шаҳрвандӣ дар кишвари худ ва дар хориҷа, омодагӣ ба фаъолияти меҳнатии барои ҷамъият фойданоки ва омодагӣ ба ҳаёти иҷтимоӣ; мустаҳкам кардани асоси ахлоқи муносибати байни шаҳрванд ва давлат, шахс ва ҷомеа, ки дар рушди маънавият, робитаи ногусастании инсон бо ҳамаи манбаъҳо зоҳир мегардад; ташаккули идеали хизмати ҷамъиятӣ, ҳамоҳангии оқилонаи фард ва коллектив; тарбияи муносибати эҳтиромона ба рамзҳои давлатро дар назар дорад.

3. Тарбияи касбии омӯзгори оянда дарки онро дар назар дорад, ки моҳияти фарҳанги касбӣ аз кордони рефлексиявии фарогири меъёрҳо ва арзишҳои асосии ахлоқӣ иборат аст. (Рефлексия - аз лот. reflexio - «муроҷиат ба ақиб» гирифта шуда, дар илми педагогика раванд ва натиҷае мебошад, ки иштирокчиёни раванди педагогӣ ҳолати рушд, худинкишофдиҳӣ ва сабабҳои онро ба қайд мегиранд. Истифодаи амали рефлексия дар раванди таълим имкон

медиҳад, ки муносибатҳои байни субъектҳо дар низоми «хонанда-омӯзгор» ҳақонӣ ва самарабахш ба роҳ монда шаванд).

4. Вазифаи омӯзгори муассисаи таҳсилоти олии аз он иборат аст, ки ҳар як донишҷӯро ба фаъолияти ғайратмандона созад, ки ба амалисозии имконоти асосии ахлоқӣ ҳамчун асоси ҳаёт, фаъолият ва рафтори иҷтимоии омӯзгори оянда равона гардидааст, ҷалб намояд.

Ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаро мо ҳамчун таъсиррасонии мақсаднок ба шахсияти донишҷӯ дар раванди таълим бо мақсади рушди шуури ахлоқии ӯ, ки фарогири дониш, ақидаҳо, эътиқодот ва ҳиссиёт, қобилияти анҷом додани амали рефлексия (худтаҳлилқунӣ), манфиатҳою арзишҳои ахлоқӣ мебошад ва омӯзгори оянда инҳоро бояд дастури амали худ қарор дода, муваффақона қобилату имконоти худро дар фаъолияти рӯзмарра амалӣ созад. Дар ин маврид сифатҳои аҳамиятноки ахлоқии шахс, ки барои ноил гардидан ба дастовардҳо дар фаъолияти минбаъдаи касбӣ ҳамчун асос хизмат менамоянд, аҳамияти калон доранд.

1.2. Имкониятҳои ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ

Тағйироте, ки дар замони муосир дар соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷамъиятӣ: сиёсӣ-иҷтимоӣ, иқтисодӣ, илмӣ-техникӣ ва фарҳангӣ сурат мегиранд, ба раванди таълиму тарбияи насли наврас саҳт таъсир мерасонанд. Алоқамандона ба ин зарурати баланд бардоштани талабот нисбати омодаسازی кадрҳои тоҷик, ки аҳамияти иҷтимоии меҳнати худро дарк намуда, ба дарки дигаргуниҳои воқеаҳои атрофашон омодаанд, ба миён меояд.

Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» вазифаи асосии низоми маориф, яъне фароҳам овардани шароити зарурӣ барои фаро гирифтани донишҳое, ки ба ташаккул, рушд ва соҳибкасб гардидани шахс дар асоси

арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ, азхудкунии илмҳо ва таҷриба нигаронида шудаанд, муайян карда шудааст. Аз ин ҷо бармеояд, ки дар раванди таҳсил барои омӯзгори ояндаи забони англисӣ зарур аст, ки тамоми имконоти фанҳои тахассусиро барои пешрафти касбии тақмили шахсияташ истифода барад.

Ба андешаи мо, ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар раванди омӯзиши фанҳои тахассусӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ раванди мураккаб, марҳиладор, пайдарҳам ва мукаммале мебошад, ки таъсири омӯзгор доимӣ ва мақсаднокро талаб менамояд. Бешубҳа, ҳар гуна низом танҳо то дараҷаи муайяне раванди воқеиро фаро мегирад, зеро нуқтаи назари муҳаққиқеро инъикос мекунад, ки он бо ягон равиши баррасии раванди мазкур ва мақсадҳои таҳқиқот анҷом дода шуда, ба концепсияи муайяни илмӣ-педагогӣ тааллуқ дорад. Бинобар ин, низоми аз ҷониби мо пешниҳодшудаи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ наметавонад ҳамаи вариантҳои ҳалли проблемаи мазкурро фаро гирад ва фаҳмиши муаллиф доир ба коркарди яке аз роҳҳои имконпазирӣ ҳалли ин проблемаи иҷтимоӣ фарҳангӣ маҳсуб мешавад.

Асоси концептуалии раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисиро ақидаҳои калидии зерин ташкил медиҳанд:

-Салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ ин маҷмӯи сифатҳои ҳамгирои омӯзгор, мураккаб аз донишҳои ахлоқӣ, арзишҳои идеалҳои ахлоқӣ ва принципҳои мулоҳизашудаи рафтори касбии ӯ мебошад. Аз лиҳози таркиб он пайвастагии салоҳиятҳои бо ҳам алоқаманд: низоми донишҳои илмӣ аз нигоҳи ахлоқ аҳамиятнок (чузӣ иттилооту донишҳо), ҷиҳатгирии арзишии шахсияти омӯзгори оянда (чузӣ арзишгароӣ), сифатҳои ахлоқии шахсӣ, малакаҳо ва қобилиятҳои амалӣ ва корбурди онҳо дар фаъолияти касбӣ (чузӣ фаъолияти шахсӣ) маҳсуб мешавад. Бархӯрдор будани омӯзгори оянда аз салоҳияти

фарҳангӣ-ахлоқӣ аз омодагии ӯ ба фаъолияти муваффақонаю самарабахши касби омӯзгорӣ дар асоси қоидаҳои меъёрҳои ахлоқӣ гувоҳӣ медиҳад.

-**Ќузъҳои заминавии** таркиби низоми мазкур мақсад, мазмун, тартиб, натиҷа ва технологияи педагогии салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ бо назардошти хусусиятҳои хоси ин раванд ва таҳлили мунтазами сатҳи ҳосилшуда ба шумор мераванд.

-**Ташаққули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии** омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ низоми илман асоснокӣ таълиму тарбияи донишҷӯён мебошад, ки мутобиқи Стандарти давлатии таҳсилот ва махсусиятҳои проблемаи мазкур ҳамчун категорияи фалсафӣ-педагогӣ роҳандозӣ мешавад.

- Технологияи педагогии **салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии** омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ ин маҷмӯи муназзами шаклҳои методҳои анъанавӣ ва наоваронаи қор мебошад, ки пешрафти марҳила ба марҳилаи донишҷӯёнро аз сатҳи поён ба воситаи сатҳи миёна то ба сатҳи баландтарини он таъмин менамоянд. Чунин ҳудудҳои сатҳҳои дар боло зикршуда гузариши батадриҷ аз қобилияти амал намудан дар ҳолатҳои гуногун дар асоси тасаввуроти ибтидоӣ дар қорай ахлоқ ва бештар вақт беихтиёро ба қобилият ва омодагии омӯзгори забони англисӣ ба фаъолияти мушаккिला дар асоси принципҳои меъёрҳои ахлоқӣ дар ҳолатҳои марбут ба касбаш инъикос мекунад.

-**Ба даст овардани натиҷаҳои баланд** дар сурати иҷрои шартҳои зерин имконпазир аст: дар раванди ташаққули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ таъам намудани қузъҳои таркибии он: иттилооту донишҳо, фаъолияти шахсӣ ва арзишқароӣ; ба қор бурдани усули ҳамқиро дар омӯзиши фанҳои тахассусии қурӯҳи гуманитарӣ: «Муқаддимаи фаъолияти

педагогӣ», «Педагогика», «Забони тоҷикӣ» ва «Этикаи касбӣ», таъя ба мустақилияти донишҷӯӣ, ки мавқеъгирии фардии донишҷӯӣ дар интихоби стратегияи рафтори касбию шахси роифода мекунад; ташкили ҳамкориҳои субъект-субъект ҳангоми фароҳам овардани шароити мусоиди эмотисионалию психологӣ.

-Барои арзёбии сатҳи технологияи педагогии ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ маҷмӯи меъёрҳои барои ҳар як сатҳ махсус таҳияшуда зарур аст. Сифат ва дараҷаи дар донишҷӯён зоҳир гардидани нишондиҳандаҳои меъёрҳои когнитивӣ (аз лот. Cognition-маърифатӣ)), праксиологӣ (аз юнонӣ Praxis -«амал, фаъолият» ва logos-илм, таълимот-таълмот дар бораи фаъолияти инсон ва татбиқи арзишҳои инсонӣ дар ҳаёти воқеӣ) ва рефлексӣ дар маҷмӯъ имкон медиҳанд, ки қобилият ва омодагии онҳо ба фаъолияти касбӣ мутобиқи принципҳо ва меъёрҳои ахлоқӣ дар сатҳҳои поёнӣ, миёна ва баланд муайян карда шавад.

Асоси концептуалии таҳқиқот ҳамчун замина барои эҷоди низоми раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ хизмат кард;

Низоми ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ, ки дар ин таҳқиқот пешниҳод карда мешавад, аз якҷанд бахшҳои ба ҳам алоқаманд ва аз ҳамдигар вобаста иборат аст:

- усулҳои методологие, ки асоси раванди ташкили низом маҳсуб мешаванд;
- шартҳои татбиқи самарабахши он;
- ҳаёати профессорону омӯзгорон ва коллективи донишҷӯёни муассисаи таҳсилоти олии ҳамчун субъектҳои раванди омӯзгорӣ;

-раванди таълим ҳамчун маҷмӯи ҳамгирии ҳамаи фанҳои тахассусӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ;

-ҷузъҳои таркибии раванди мавриди таҳқиқи мо;

- технологияи педагогии ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ, ки марҳилаҳои бемаҳсулӣ, маҳсулноки ва эҷодиро дар бар мегирад;

-маҷмӯи меъёрҳои барои ҳар як сатҳи ташаккули салоҳияти мазкур коркардшуда.

Ташаккули самарабахши салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ танҳо дар сурати татбиқи як қатор усулҳои методологӣ, ба мисли низоми шахсиятгароӣ, гуманистӣ, антропологӣ, фарҳангшиносӣ, аксиологӣ, ҳалоқиятӣ, технологияи педагогӣ ва фаъолиятнокӣ имконпазир мегардад.

Усули системавӣ ҳамчун асоси раванди мавриди омӯзиш дорои хусусиятҳои гуногунии воҳидҳо, муносибатҳо, омилҳои дохилӣ ва берунӣ раванди педагогӣ мебошад, ки ба ташаккули проблемаи мавриди омӯзиш дар донишҷӯёни ихтисосҳои омӯзгорӣ равона гардидааст.

Аз нуқтаи назари В.В. Краевский, низом ин маҷмӯи мукаммали воҳидҳое мебошад, ки байни худ тавре алоқаманд шудаанд, ки бо тағйир ёфтани яке аз воҳидҳои низом воҳидҳои дигари он ҳам тағйир меёбанд [99: 85]. Усули мазкур принципҳои умумии идрокро шарҳ медиҳад ва робитаи умумӣ ва аз ҳам вобаста будани ҳодисаҳо ва равандҳои воқеияти атрофро инъикос мекунад. Мутобиқан, ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ бояд дар робитаи зич бо муҳити беруна сурат гирад. Усули муназзамӣ имкон медиҳад, ки таркиби салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқиро ҳамчун маҷмӯи воҳидҳои бо ҳам алоқаманд, ки дорои вазифа, нақш ва аҳамияти муайян мебошанд, тасаввур кард.

Гароиш ба башардӯстӣ ҳамчун асоси ҷаҳонбинию ахлоқии ташаккул ва рушди шахсияти омӯзгор [60: 54] боиси он гардидааст, ки усули гуманистӣ дар ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ ҷойгоҳи хосаро касб кунад. Хусусияти гуманистии таълим яке аз принципҳои сиёсати давлатӣ дар ин соҳа ба шумор меравад, ки афзалияти арзишҳои умумибашарӣ, ҳаёт ва саломатии инсон, рушди озодонаи шахсият, тарбияи шахрвандӣ, меҳнатдӯстӣ, эҳтиром ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, муҳаббат ба табиати атроф, ватан ва оиларо дар назар дорад. Пеш аз ҳама, инсонгароии таълим дар мундариҷаи фанҳои тахассусии гурӯҳи гуманитарӣ инъикос меёбад, ки дар байнашон фанҳои «Муқаддимаи ихтисосҳои педагогӣ», «Этикаи касбӣ», «Педагогика», «Амалияи нутқи шифоӣ ва хаттии забони англисӣ (АНШХ)», «Забони тоҷикӣ», «Забони русӣ» ва «Фарҳангшиносӣ» мавқеи муҳим доранд.

Салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ дар навбати худ, ҳамчун як бахши ҷудонопазири фарҳанги умумии шахс қобилияти мутахассиси оянда доир ба дарки соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷамъиятӣ ва касбӣ, барқарор намудани муносибатҳо бо ҷомеа дар асоси принципҳои этика яъне, одоби ахлоқ нишон медиҳад, инчунин ҷамоҳангии олами ботинии шахсро таъмин мекунад.

Муносибат ба донишҷӯӣ ҳамчун шахсияти комили мустақил ва дорои қобилияти ҳалоқият дар усули антропологӣ инъикос ёфтааст ва донишҳо дар бораи инсон, ки дар раванди таълиму тарбия ба қор бурда мешаванд, дар назар дорад. Омӯзгоре, ки аз салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ бархӯрдор аст, муваззаф аст, ки усули антропологиро дар фаъолияти касбии худ дар асоси донишу фаҳмиши тарбиятгирандаи худ ба қор барад ва раванди таълимо бо назардошти хусусияти фардии ӯ ба роҳ монда тавонад, инчунин шароити заруриро барои рушди ҷамоҳанг ва ҳудинкишофдиҳии хонандагонро фароҳам созад. Дар ин маврид аз ҷониби ҳамаи субъектҳо дарк шудани салоҳияти мазкур, ҳам барои

ҳолати мубрами раванди таълим ва ҳам ба ҳайси имконияти рушди касбӣ ва шахсияти мутахассисони оянда аҳамияти муҳимро касб мекунад.

Чунин таъинот ҷавобгӯӣ усули аксиологии (аз к.юн. ахиа-«арзиш» ва logos-илм, таълимот, таълимоти фалсафӣ дар бораи табиати иҷтимоӣ эстетикӣ арзишҳои ҳаёт ва фарҳанг, инчунин назарияи умумӣ арзишҳо, арзишшиносӣ) ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ омӯзгори ояндаи забони англисӣ ҳам мебошад, ки донишҷӯёро ба арзишҳои умумибашарӣ, милли ва касбӣ, ва умуман ба арзишгароӣ дар фаъолияти омӯзгорӣ равона месозад. Таҳлили корҳои таҳқиқотӣ доир ба проблемаи арзишгароии омӯзгор нишон дод, ки бисёр олимон [15,84: 187] таълим, шахсияти омӯзгор ва хонанда, инчунин фаъолияти онҳоро ҳамчун арзишҳои касбӣ маънидод мекунанд. Дар раванди омодазории касбӣ-педагогии омӯзгор арзишҳо ҷойгоҳи хоса доранд ва пояе мебошанд, ки ҳама ҷузъҳои боқимондаи низоми таълим таъкид бар он доранд. Арзишҳо дар ин маврид сифатҳои маънавӣ мебошанд, ки аҳамияти шахсиятӣ доранд ва ҳамчун роҳнамои рафтори инсонӣ ва интиҳоби мақсадҳои ҳаётӣ ва касбии донишҷӯён -омӯзгорони оянда хизмат менамоянд.

Азбаски сатҳи аз ҳама баланди салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ омӯзгори ояндаи забони англисӣро мо ҳамчун сатҳи ҳалоқият муайян кардем, онҳо ба кор бурдани усули ҳалоқият муҳим мегардад. Дар сурати равона намудани донишҷӯён ба тарбияи эҷодкорӣ инфиродӣ, коркарди усули эҷодӣ фаъолият, ҳалли ғайримуқаррарӣ вазифаҳои омӯзгорӣ ва қобилият ба навоҷӯӣ ин усул дар раванди ташаккули салоҳияти мавриди таҳқиқ нақши муҳим мебозад. Эҷодкорӣ педагог бо сифатҳои шахсияти омӯзгор, ки сатҳи баланди ташкили фаъолияти касбии ӯро таъмин мекунанд, робитаи хеле наздик дорад.

Чунон ки дар боло зикр шуд, ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ коркарди методикаи махсусро

талаб мекунад. Дар ин маврид усули методологӣ аҳамияти махсусро касб мекунад, ки асосашро аз ҷониби омӯзгор донишдони вариантҳои гуногуни методика ва корбурди онҳо дар раванди таълиму тарбия бо мақсади ба даст овардани натиҷабахшии баланди фаъолият ташкил медиҳад.

Бешубҳа, раванди ташаккули проблемаи иҷтимоӣ-фарҳангии мавриди таҳқиқ таъба ба усули фаъолиятро ҳам дар назар дорад, ки он дар фаъолият ташаккул ва зоҳир мегардад. Ба омӯзгор дар рушди шахсияти хонандагон нақши стратегияе тааллуқ дорад, ки дар рафти фаъолияти касбии ӯ сурат мегирад. Рушди шахсияти хонандагон фаъолияти омӯзгорие мебошад, ки ба фароҳам сохтани шароити муносиб дар раванди мукаммали омӯзгорӣ барои тарбия, рушд ва худинкишофдиҳии шахсияти тарбиятгиранда ва интихоби имкониятҳои озодона ва эҷодкорона амал намудан равона гардидааст. Ҳамин тавр, фаъолият асос, восита ва шартҳои ҳалқунандаи ташаккули шахсияти мутахассиси оянда ва мақсади раванди таълим дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ ба шумор меравад.

Усулҳои методологии дар боло зикршудаи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии донишҷӯён танҳо дар сурати таъба ба принципҳои муваффақона татбиқ мегарданд, ки он принципҳо вобастагии байни қонуниятҳои объективии раванди омӯзишии дар муассисаҳои таҳсилоти олии мавҷудбуда ва зарурати салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии сатҳи муайян доштани омӯзгори ояндаро инъикос менамоянд. Он принципҳо инҳо мебошанд: принципи инсондӯстӣ ва инсонгароии раванди таълим, принципи вобастагии байниҳамдигарии арзишҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, таълимӣ, шахсиятӣ ва касбӣ, принципи фаъолнокӣ ва бошуурунагии субъектҳои раванди таълим, принципи тавъамсозии муносиби шаклҳо, методҳо ва воситаҳои таълиму тарбия, принципи ҳамкорӣ (фаъолияти якҷоя).

Принципи инсондӯстӣ ва инсонгароии раванди таълим дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ фаъолиятро ба ташаккули шахсияти дорони фарҳангу эҷодкорӣ ва маънавии омӯзгори ояндаи забони англисӣ равона месозад ва мутобиқгардонии тамоми низоми таълимӣ ба талаботи воқеӣ ва манфиатҳои шахс, ҳамоҳангсозии мундариҷаи таҳсилоти олии таҳким бахшидани ҷузъи фарҳанги умумии таркиби онро дар назар дорад. Ин амр ба шарофати ба қор бурдани усулҳои шахсиятгарой, фаъолиятӣ ва фарҳангшиносӣ дар ташкили раванди таълим, ки асоси онро муносибатҳои субъект-субъекти омӯзгор ва донишҷӯй ташкил медиҳанд, имконпазир мегардад.

Принципи вобастагии байниҳамдигарии арзишҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, таълимӣ, шахсиятӣ ва касбӣ аз мавқеи усули арзишшиносии таълим талаб мекунад, ки ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар асоси маводи таълимие сурат гирад, ки он аҳамияти амалии касбӣ ва иҷтимоӣ дорад ва ҳавасмандии шахсии худ донишҷӯёнро ба вучуд биёрад ва дар онҳо муносибати арзишмандӣ ба ихтисос, муошират ва фарҳангро тарбия намояд.

Принципи шахсиятӣ ва касбӣ баррасии раванди таълими муассисаи таҳсилоти олиро ҳамчун низоми омӯзишиеро дар назар дорад, ки тобеи мақсадҳои рушди шахсиятӣ ва касбии донишҷӯён барои муваффақона ба ҳаёти иҷтимоӣ мутобиқ шудани онҳо, дарки худ ҳамчун субъект ва кӯшиш ба худтакмилдиҳии минбаъда мебошад. Дар ин маврид бояд мантиқ, ягонагӣ ва муттасилии марҳилаҳои гузашта, ҳозира ва ояндаи раванди таълим таъмин карда шавад.

Принципҳои фаъолнокӣ ва бошууронагии субъектҳои раванди таълим сифати ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисиро муайян мекунад ва дар нақши пешбари фаъолияти мустақилонаи

омӯзишӣ-маърифатии онҳо зоҳир мегардад. Бо тадбиқи ин принцип зоҳир гардидани фаъолияти субъективии донишҷӯён дар раванди таълим ва таъмини асосҳои аксуламалии он бо ҳам зич алоқоманд мебошанд.

Принципи тавъамсозии муносиби шаклҳо, методҳо ва воситаҳои мухталифи таълим ва тарбия ба баланд бардоштани самарабахшии раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ нигаронида шудааст. Риояи ин принцип ба омӯзгор имкон медиҳад, ки миқдор ва таркиби муносиби шаклҳою методҳо ва воситаҳои ташкили раванди таълим мувофиқ бо мақсадҳои ба миён гузошташуда ва хусусияти фанҳои мавриди омӯзишро интихоб намояд. Ин интихоб бевосита ба маҳорати омӯзгор, имконияти эҷодии ӯ алоқаманд аст ва аз сатҳи омодагии донишҷӯён, хусусиятҳои хоси онҳо, шароити таълим ва таъминоти моддӣ-техникии раванди омӯзгорӣ вобаста аст.

Принципи ҳамкорӣ (фаъолияти якҷоя) муҳиммияти ҳамкории субъект-субъекти омӯзгор ва донишҷӯйро исбот менамояд, ки дар рафти он фаъолияти маърифатӣ авҷ мегирад, ҳавасмандӣ ба вучуд меояд, азҳудкунии пурмаҳсули маводи таълимӣ таъмин мегардад. Методикаи махсуси ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ, ки муаллиф пешниҳод кардааст, дар таълиму тарбия истифода бурдани бозҳои мухталифи тақлидӣ ва касбукорбозӣ, таҳлили вазъиятҳо, бозҳои тарҳкашӣ, ки ширкати фаъоли ҳамаи субъектҳои раванди таълимро талаб мекунанд, дар назар дорад.

Ташаккули самарабахши салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисиро риояи як қатор шартҳо таъмин менамояд, ки аз ҷумлаи онҳо инҳо мебошанд:

-ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори оянда бо таъмини ягонагии ҷузъҳои он: иттилооту донишҳо, фаъолияти шахсӣ ва арзишгароӣ;

-ҳамгирозии фанҳо ҳангоми омӯзиши фанҳои тахассусию гурӯҳи гуманитарӣ;

-таъя ба мустақилияти мавқеи фардии донишҷӯй дар интихоби стратегияи рафтори шахсӣ-касбӣ;

-амализозии ҳамкориҳои субъект-субъект ҳангоми фароҳам сохтани фазои муносиби эҳсосотӣ-равонӣ.

Ташаққули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори оянда бо таъмини ягонагии ҷузъҳои он: иттилооту донишҳо, фаъолияти шахсӣ ва арзишгарой. Моҳияти салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ ҳамчун шакли ҳамгирою якпорчаи ҳамаи фанҳои гурӯҳи ихтисос имкон медиҳад, фарз кард, ки раванди ташаққули он муваффақона хоҳад буд, дар сурате ки ягонагии ҳамаи ҷузъҳои он (иттилооту донишҳо, фаъолияти шахсӣ ва арзишгарой) таъмин карда шавад. Мундариҷаи ҷузъҳои он аз рӯи хусусиятҳои соҳаи фаъолият муайян карда мешавад. Ҷунончи, ҷузъи иттилооту донишҳо дар раванди таълим фаро гирифтани донишҳои ахлоқӣ аз ҷониби омӯзгори ояндаи забони англисӣ, ки ҳам барои зиндагии рӯзмарра ва ҳам барои фаъолияти минбаъдаи касбӣ зарур мебошанд, аз худ кардани малакаҳои муошират бо риояи ахлоқи омӯзгорро дар назар дорад. Ҷузъи арзишгароии салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ низоми арзишҳои ахлоқӣ ва ҷиҳатгирии арзишии омӯзгорони оянда, сабабҳои фаъолияти онҳо, дастур барои тафаккури нави ахлоқӣ мебошад, ки ба рушди қобилиятҳои донишҷӯён доир ба баланд бардоштани сатҳи салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии худ равона гардидаанд. Дар навбати худ ҷузъи фаъолияти шахсии салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ имкониятҳои мутахассиси ояндаро барои нишон додани худ дар намудҳои гуногуни фаъолияти омӯзгорӣ ошкор месозад ва рушди сифатҳои аз ҷиҳати ахлоқ арзишманди шахс ва истифодаи онҳо дар амалро таъмин менамояд.

Ҳамгирозозии фанҳо ҳангоми омӯзиши фанҳои тахассусӣ ва гуманитарӣ. Истифода бурдани усули ҳамгирозозии фанҳо ҳангоми омӯзиши фанҳои тахассусӣ ва гурӯҳи гуманитарӣ, бо сабаби он ки дар Стандартҳои давлатии таҳсилот ба ҷиҳати ахлоқии онҳо таваҷҷуҳи кам зоҳир мегардад, мубрам арзёбӣ мешавад. Инчунин мавҷуд набудани таълимоти барномавии мақсадноки омодаозии касбии омӯзгори забони англисӣ ва ба таври лозима истифода нашудани идеяи маърифати ахлоқӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии омӯзгорӣ аз ҷумлаи сабабҳои мебошанд, ки ҳалли масъали мазкурро муҳим мегардонанд. Усули таълими ҳамгирои фанҳо дар раванди таълими муассисаи таҳсилоти олии дар шароити муосиркунонии таҳсилоти ҳозира нақши махсусро касб менамояд. Дар илми муосир истилоҳи «интегратсия» (ҳамгирӣ) якҷанд маъноро ифода мекунад:

1. Дар як ҷизи якпорча муттаҳид шудан, ягонагии ягон ҳел ҷузъҳо, қисмҳо, унсурҳо;
2. Ҳолати алоқамандии байниҳамдигарии ҷузъҳои ҷудогонаи низом ва раванд, ки сабаби пайдоиши ин ҳолат гардидааст;
3. Раванд ва натиҷаи сохтани ягон ҷизи ягонаю пурраи иборат аз ҷузъҳои ҷудонопазир.

Дар таҳқиқоти мо истилоҳи «ҳамгирӣ» ҳамчун дар ҷизи ягонаю мукаммал муттаҳид шудани унсурҳо ва ё қисмҳои пештар пароканда фаҳмида мешавад (А.А. Вербитски, О.С. Гербенюк, Ю.С. Тюников ва дигарон). Ҳамгирӣ дар он ҳолате ба вуҷуд меояд, ки агар унсурҳои дар гузашта аз ягон ҷиҳат аз ҳам ҷудо вуҷуд дошта бошанд ва натиҷаи ҷунин муттаҳишавӣ низом мебошад, ки хусусияти пуррагӣю мукаммалӣ дорад. Раванди ҳамгирошавӣ шакли олии таҷассуми робитаҳои байнифанӣ дар зинаи сифатан нави таълим ба шумор меравад.

Дар замони муосир марҳилаи нави бархӯрд ба ягонагии фанҳо фаро расидааст, вақте ки аз зинаи амалисозии робитаҳои байнифаннӣ, ки дар он ҳодисаҳо аз фанҳои мухталиф ва аз ҳам вобаста набудани онҳо ҷой дорад ва онҳо гӯё дар канори ҳамдигар ба таври параллелӣ қарор доранд, зарурати гузариш ба ҳамгирсозии ин ҳодисаҳо, ба тавлиди иттиҳодияҳои нав, яъне ҳамгирии воқеӣ ба вучуд меояд. Чунин ҳамгирӣ ба пайдоиши тасаввуроти комил дар бораи проблемаи мавриди таҳқиқ мусоидат мекунад. Ба ғайр аз ин, ҳамгирии фанҳои тахассусӣ яке аз самтҳои ҷустуҷӯи фаъоли ҳалли масъалаҳои нави таълим ва рушди неруи эҷодӣ маҳсуб мешавад. Дар таҳқиқоти мо ҳамгирӣ ҳамчун дар як бахши мукамал муттаҳид шудани фанҳои дар гузашта парокандаи тахассусӣ ва гурӯҳи гуманитарӣ: «Муқаддимаи фаъолияти педагогӣ», «Педагогика» дар асоси мазмуни ахлоқӣ, ки дар маводи методии аз ҷониби муаллиф коркардшуда инъикос ёфтааст, фаҳмида мешавад.

Мундариҷаи таълим дар замони муосир ташаккули салоҳияти забоншиносӣ ва асосан, салоҳияти муоширати донишҷӯёни муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ, инчунин салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисиро дар назар дорад.

Раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар раванди омӯзиши фанҳои тахассусӣ дар асоси бархӯрди салоҳиятноки дар шакли технологияи дорои сохтор пешниҳод шудааст, ки бахшҳои маданияти нутқи омӯзгори оянда ва ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқиро дар бар гирифтааст.

Ҳаҷм ва мундариҷаи омодаسازی касбиро санадҳои меъёрӣ, ки дар асоси Стандартҳои давлатии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ихтисосҳои «Забони англисӣ - омӯзгор» таҳия гардидаанд, муайян кардаанд.

Стандарт соҳаҳои идеологӣ, ҷаҳонбинӣ, табиӣ-илмӣ, психологӣ-педагогӣ ва методологии донишҳо, қобилиятҳою малакаҳоро муайян кардааст. Ба инҳо

донишҳо аз таъриху фарҳанги халқи тоҷик ва халқҳои дигари Ҷумҳурии Тоҷикистон; сохтори давлат; меъёрҳои одобу ахлоқ, ки муносибати байни инсонҳо, инсон бо ҷомеа, муҳити атроф ва хусусиятҳои синнусолии хонандагонро танзим мекунанд; моҳияти раванди таълим, тарбия рушди методикаи ташкил ва гузаронидани дарс дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Раванди ташаккули салоҳияти касбӣ-педагогӣ тавассути фанҳои таълимӣ ва навҳои дигари фаъолияти таълимӣ ба роҳ монда мешавад, ки дар сохтори омодаسازی омӯзгори забони англисӣ оварда шудаанд. Дар он фанҳои марбут ба забони англисӣ ҷудо карда шудаанд, ки минбаъд, бо назардошти самти таҳқиқоти мо, ба онҳо таъия мекунем.

Таҳлили нақшаҳои таълимии зинаҳои мухталиф доир ба омодаسازی омӯзгори забони англисӣ, ки мо анҷом додем, имкон дод, ки ҷузъҳои асосии омодаسازی касбии омӯзгорони забони англисӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ муайян карда шаванд.

¹ Корҳои илмӣ-таҳқиқотии донишҷӯӣ.

² Корҳои таълимӣ-таҳқиқотии донишҷӯӣ.

Инчунин бояд қайд кард, ки баъди омӯзиши фанни «Забони муосири англисӣ» омӯзгорони ояндаи забони англисӣ бояд аз салоҳиятҳои зерин бархӯрдор бошанд:

- 1) мураттаб намудани гуфтори шифоҳию хаттӣ мутобиқ ба меъёрҳои забони адабии муосири англисӣ;
- 2) ошкор намудани вайронкунии меъёрҳои ахлоқ ва ёфтани роҳҳои бартараф намудани он камбудихо;
- 3) истифода бурдани навҳои мушаххаси луғатҳои лингвистӣ ҳангоми ҳалли масъалаи муайяни забоншиносӣ;
- 4) истифода бурдани адабиёти маълумотӣ, таҳия намудани мавод барои матни суҳанронӣ доир ба ҳар гуна мавзӯи пешниҳодшуда;
- 5) донишҳои меъёрҳои шаклҳои шифоҳию хаттии забони англисӣ;
- 6) таҳрир намудани матнҳо бо мақсади ислоҳи вайронкунии меъёрҳои забони адабӣ;
- 7) истифодаи донишҳои фароғирифта дар ҳолати мушаххаси ҳамкориҳои байнифарҳангӣ;
- 8) барқарор намудани муносибатҳои созанда бо шарикон-соҳибони забону фарҳанги мавриди омӯзиш, ки асосанро қобилияти эътирофи арзишҳои алтернативӣ ва тарзи тафаккури рафтори дигар ташкил медиҳад;
- 9) таҳлили назариявии масъалаҳои асосии ҳамкориҳои байнифарҳангӣ;
- 10) андешаронӣ дар ҷаҳорҷӯби ҳамкориҳои байнифарҳангӣ ҳамчун муносибатҳои мусбӣ ба фарҳангҳои дигар ва эътирофи арзишҳои гуногунфарҳангии ҷаҳони муосир;
- 11) муоширати оқилонаи байнифарҳангӣ ва таҳлили мустақилонаи ҳолатҳои буҳронии низоъҳои байни ашхос дар рафти муошират бо намоёндагони фарҳангҳои дигар.

Бо ҳамин тариқ, мо муҳимияти ҳар фанни ихтисосро таҳлил намуда, ба чунин хулосае омадем, ки барои ташаккули муназзами салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ зарур аст, ки дар раванди таълими

муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ омӯзиши курси ҳамгирои «Забони англисии муосир ва муоширати фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори оянда» ба роҳ монда шавад.

Салоҳияти донишҷӯи асосҳои этикаи касбӣ ва маданияти нутқ дар раванди омӯзиши фанни «Муоширати омӯзгор» низ ташаккул меёбад.

Бинобар ин, барои фаъолияти нутқи омӯзгорони ояндаи забони англисӣ фанҳои мазкур таҳассусе, ки дар нақшаҳои таълимии омодаسازی омӯзгорони оянда пешбинӣ шудаанд, барои ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ин фан кифоя нестанд. Аз ин рӯ, ба гурӯҳи фанҳои интихобӣ курси ҳамгирои «Забони англисӣ ва муоширати фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори оянда» дар ҳаҷми 48 соат (се кредит), 16 соат барои дарсҳои лексионӣ, 16 соат барои дарсҳои амалӣ ва 16 соат барои дарсҳои кори мустақилонаи донишҷӯӣ таҳти роҳбарии омӯзгор (КМДРО) ворид карда шавад.

Дар зер нақшаи мавзӯии омӯзиши курси мазкур оварда мешавад.

№	Мавзӯҳо барои дарсҳои лексионӣ	соат
1	Махсусиятҳои муоширати педагогии омӯзгори забони англисӣ	2
2	Намудҳои муоширати омӯзгори забони англисӣ дар муассисаи таълимӣ	1
3	Ҳамкории касбӣ бо шахсии омӯзгори забони англисӣ ва хонанда	2
4	Дарси забони англисӣ ва ҳолати таълимӣ-нутқии муошират	2
5	Фаъолияти каммуникативӣ нутқӣ ва таъсири он ба одоби (этикаи) муоширати омӯзгори забони англисӣ	2
6	Гуфтор ва одоби муоширати омӯзгори забони англисӣ	2
7	Истимоҳи забони англисӣ	1
8	Хониш дар фаъолияти касбии омӯзгори забони англисӣ	2
9	Сифатҳои муоширати аз лиҳози касбӣ барои омӯзгори забони англисӣ арзишманд, жанрҳои нутқ	2

Ба ҳар як мавзӯ мутаносибан дарсҳои амалӣ ва корҳои мустақилонаи донишҷӯён таҳти роҳбарии омӯзгор (КМДРО) ба нақша гирифта шудаанд.

Дар натиҷаи аз худ кардани курси мазкур омӯзгорони забони англисӣ аз салоҳиятҳои зерини фарҳангӣ-ахлоқӣ бархӯрдор хоҳанд гардид:

1. Истифода бурдани шаклҳо ва намудҳои мухталифи салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии муоширати шифоҳию хаттӣ дар фаъолияти таълимӣ;

2. Таҳия кардани матнҳои таълимӣ таҳассусии забони англисӣ мансуб ба жанрҳои гуногун, ки барои ҳар гуна ҳолат созгор ва мувофиқи матлаб буда, рафтори мувофиқи фарҳангӣ-ахлоқии нутқи омӯзгори забони англисӣ ва хонандагонро талаб менамоянд;

3. Бо усулҳои гуногун истифода бурдани иртиботи фарҳангӣ-ахлоқӣ дар фаъолияти касбии омӯзгори забони англисӣ;

4. Нутқи беҳатои касбии фарҳангӣ-ахлоқӣ бо забони англисӣ, ки дар шаклҳои гуногуни гуфтори касбӣ сурат мегирад.

Ба роҳ мондани ҳамкории субъект-субъект ҳангоми фароҳам намудани фазои муносиби эҳсосотӣ-равонӣ.

Таълим, ба гуфтаи Ю.В. Сенко, ҳамчун соҳаи фаъолияти субъект-субъектҳо ва муносибати субъект-субъект эътироф шудааст. Дар ин маврид таҳлили муносири муносибати «таълим -хондан» тавассути амале сурат мегирад, ки онро метавон, ҳамчун ҳамкорӣ тавсиф кард [151: 129].

Аз диди равоншиносии педагогӣ, ҳамкорӣ дар раванди таълим ҳодисаи бисёрпахлӯ мебошад, ки ҳамкории таълимӣ-педагогии донишҷӯӣ ва омӯзгор, ҳамкории донишҷӯён, ҳамкории байни ашхосе, ки ба таври гуногун ба ҳамкории таълимӣ-педагогӣ таъсир мерасонанд, талаб менамояд. Дар ин маврид, ҳар кадоме аз тарафҳои ҳамкорӣ фаъолнокии худро амалӣ менамояд.

Ба андешаи Зимняя И.А, бо назардошти он, ки омӯзгор дар гурӯҳе кор мекунад, ки аъзоёнашон ҳам байни худ ҳамкорӣ меkunанд ва вазифаи педагогии ӯ аз он иборат аст, ки ба он гурӯҳ ворид шавад ва он гурӯҳро ҳамчун «маҷмӯи субъектҳо» муттаҳид созад. Кӯшиши аъзоёни он гурӯҳ ҳам бояд барои

расидан бо мақсади умумӣ равона бошад [74: 62]. Ҳамин тавр, дар ҳамкориҳои омӯзгорону донишҷӯён дар раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ бояд ғаёлноӣ, шууроноӣ, мақсадноӣ ва мувофиқакунонии амали якҷояи ҳар ду тараф зоҳир гарданд. Иштироки омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар ҳамкорӣ бо ҳамдигар ва бо омӯзгор ба шаклиҳои арзишгароии донишҷӯён ва таҳаммулпазирии онҳо, ҳам аз ҷиҳати умумибашарию ахлоқӣ ва ҳам аз ҷиҳати илмӣ ва соҳаи таҳқиқот, равона мегардад. Дар ин маврид муҳим аст, ки хусусиятҳои ҷудогонаи ҳар яке аз субъектҳои ҳамкорӣ ба назар гирифта шаванд.

Ҷомеаи донишҷӯён гурӯҳи иҷтимоие мебошад, ки ҳанӯз аз замонҳои пайдоиши нахустин донишгоҳҳо дар асрҳои 11-12 ташаккул ёфтааст ва умумияти махсуси одамоне мебошад, ки мақсадпайгирона ва ба таври муназзам дар доираи муассисаҳои таҳсилоти олӣ донишҳо ва малакаҳои касбиро аз худ мекунанд. Хусусиятҳои хоси ин гурӯҳи иҷтимоӣ пайгирии ягон ҳел касб ва муносибати босубот ба ихтисоси худ (омӯзгори забони англисӣ) ба шумор меравад. Ба ғайр аз ин, дар муқоиса бо дигар гурӯҳҳои иҷтимоии аҳолии аз ҷиҳати иҷтимоӣ-психологӣ донишҷӯён бо сатҳи баланди маълумот, истифодаи дастовардҳои фарҳанг, махсусияти сабабҳои маърифатомӯзӣ, ғаёлнокии баланди иҷтимоӣ ва ҳамроҳии комили зеҳнӣю иҷтимоии худ фарқ мекунанд [74: 80].

Омодагии донишҷӯён ба заҳмати таҳсил ва муносибати онҳо ба раванди таълим асоси типологии ин гурӯҳи иҷтимоӣ гардидаанд [145: 170]. Ҳамчун гурӯҳи иҷтимоӣ донишҷӯён аз рӯи баъзе хусусиятҳое, ки хоси гурӯҳе аз онҳо мебошанд, боз ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешавад.

1. Амалгароён -донишҷӯёне, ки таҳсилро ҳамчун воситаи гирифтани ихтисос ва ғаёлияти минбаъдаи муваффақонаи меҳнатӣ ҳисоб мекунанд. Таҳассуси маҳдуди ин гурӯҳи донишҷӯён онҳоро аз ҷиҳати ҷаҳонбинӣ муттаҳид мекунад ва андеша дар бораи мақсади ҳаёт барояшон он қадар муҳим нест.

2. Назариячиён -ангезаи пешбари ин гурӯҳи донишҷӯён раванди маърифат мебошад. Онҳо майл ба фарогирии донишҳои бунёдӣ бар зарари майл ба амалгарой дар таҳсил доранд.

3. Дурахшандагон -мақсади асосии таҳсилашон худшиносӣ мебошад, зеро онҳо ханӯз барои худ муайян накарданд, ки дар зиндагӣ чӣ мехоҳанд. Донишҷӯёни ин гурӯҳ, чун қоида аз ноустувории ҷомеаи муосир ташвиш доранд ва танҳо дар ғами мушкilotи ҳозира ва ояндаи худ мебошанд.

4. Тақлидгарон -донишҷӯёне, ки мақсадашон на фарогирии донишҳо ва касб кардани малакаю қобилиятҳо, балки гирифтани диплом мебошад. Ин гурӯҳи донишҷӯён пурра ба вазъияти ҳозираи муносибатҳои бозорӣ мувофиқат мекунад, вақте ки афзалият на сифати дониш, балки ҳуччат дар бораи хатми муассисаи таҳсилоти олии дорад.

Омӯзишу мушоҳидаи ҳаёати донишҷӯён, натиҷаҳои тақлидкориҳои онҳо, инчунин сатҳи нокифояи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии онҳо, ки дар надоштани мақсади муайяни ҳаёт, ҳавасмандӣ ба интиҳоби касб ва аз нигоҳи арзишмандӣ муносибат накардан ба донишомӯзӣ ва худтакмилдиҳӣ зоҳир мегардад, нишон медиҳад.

Дар ин ҷо бояд қайд кард, ки муносибати субъект-субъекти раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ на танҳо ба назар гирифтани хусусиятҳои фардии мутахассисони оянда, гароиш ба муколама, ҳамкорӣ ва мушорикат дар омӯзиш, балки дар донишҷӯён тарбия намудани муносибати рефлексивӣ ба ин раванд, омодагӣ ба бар дӯш гирифтани масъулият барои натиҷаи он ҳам бояд ба назар гирифт. Вале барои донишҷӯёни ҳамаи гурӯҳҳо зиёд намудани шаклҳои амалсозии қобилияту малакаҳо, ҳам дар дарсҳо ва ҳам дар фаъолияти инфиродӣ, аз қабili ҳавасмандӣ ба пешрафти худ, фаъолнокии иҷтимоӣ, ҷалб намудан ба навъҳои гуногуни эҷодкориҳои илмӣ ғоидаовар хоҳад буд. Маҳз дар муассисаи таҳсилоти олии асосҳои ин сифатҳои мутахассис гузошта мешаванд, ки бо ин сифатҳо ӯ ворида соҳаи барои ҳудаш нави фаъолияти касбӣ мегардад.

Муосиркунонии таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ сифатан нав намудани мундариҷаи омодаسازی махсус ва умумипедагогии омӯзгоронро дар назар дорад, ки фаъолияти омӯзгории худро дар асоси принципҳои инсондӯстӣ ба роҳ мемонанд ва пешрафти ояндаи касбии худро дида тавонанд, корҳои илмӣ-таҳқиқотиро анҷом дода тавонанд ва дорои фарҳанги баланди умумӣ ва омӯзгорӣ бошанд.

Ба ин тариқ, афзалиятҳои асосӣ дар фаъолияти тарбиявӣ таълимии муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ инҳо ба шумор мераванд.

➤ баланд бардоштани хусусияти тарбиявӣ таълим ва самарайи таълиму тарбия;

➤ ташкили низоми самарабахши инсонпарваронаи тарбия дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ;

➤ таъмини гароиши донишҷӯён ба чунин арзишҳои абадӣ, ба мисли Инсон, Оила, Ватан, Меҳнат, Дониш, Фарҳанг, Сулҳ, Замин ва Табиат;

➤ ҳамоҳанг намудани ҳаёти иҷтимоии донишҷӯӣ ва фароҳам сохтани фазои омӯзишӣ дар ҷомеа;

➤ вусъат бахшидан ба фаъолияти маҳфилҳо, вақтҳои фароғатӣ ва ҳаваскорон дар муассисаи таҳсилоти олии таъсиси иттиҳодияҳои ҷамъияти ҷавонон, рушду дастгирии асосҳои демократӣ дар идоракунии муассисаҳои таҳсилот ва худидоракунии ҷавонон;

➤ ҷорӣ намудани барномаҳои иловагии таълимӣ, ки ба худмуайянкунии шахсиятӣ ва касбии барвақтии донишҷӯён равона гардидаанд ва қобилияти рақобатпазирии хатмкунандагони муассисаи таҳсилоти олиро дар бозори меҳнат баланд мебардоранд ва ба мутобиқшавии онҳо ба ҳаёти ҷамъиятӣ мусоидат мекунанд;

➤ тақвият бахшидан ба вазифаи ҳифзи иҷтимоии муассисаи таълимӣ, зиёд намудани ҷораҳои ҳифзи ҳаёт, саломатии ҷисмонӣ, зеҳнӣ ва равонии донишҷӯён тавассути воситаҳои таълим ва тарбия;

➤ нигоҳдорӣ, мустаҳкамкунии захираҳои моддӣ ва рушди шабакаҳои омӯзишии иловагӣ, ҳифзи иҷтимоӣ ва варзиш.

Вазифаи омӯзгори муассисаи таҳсилоти олий аз он иборат аст, ки ҳар як донишҷӯро ба фаъолияти ғайратмандонаю созандае ворид намояд, ки ба амалисозии тамоми захираю имконоти тарбиявие равона шудааст ва онҳо асоси ахлоқӣ ва моеи зиндагию рафтори иҷтимоии омӯзгори оянда доранд. Бинобар ин, омӯзгорони фанҳои ҷамъиятӣ-гуманитарие, ки дар муассисаи таҳсилоти олий кор мекунанд, маҷмӯи дигари муҳимми субъектҳои раванди таълимро ташкил медиҳанд. Ин ақидаро Г.М. Кочаспирова ҳам тасдиқ мекунад. Ин муаллиф қайд мекунад, ки раванди педагогии субъект-субъект, сарфи назар аз ҳамаи ҳамкориҳои тарбиятгиранда ва тарбиятгар, ба шарофати фаъолияти педагогии омӯзгор (мураббӣ), ки хусусиятҳои ба худ хос дораду дар натиҷаи зарурати бозтавлиди таҷрибаи шахсии иҷтимоӣ ба вучуд меояд, ташкил ва руҳандозӣ мешавад [91: 77]. Дар ин маврид, ба ақидаи Л.К. Гребенкина дар рушди шахсияти донишҷӯӣ нақши стратегӣ ба омӯзгор тааллуқ дорад [60: 40].

Таъсири мусбати ибрати шахсии ҳаёати профессорону омӯзгорон дар ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони оянда низ басо муҳим аст. Муҳим он аст, ки омӯзгор худ бояд аз салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ бархӯрдор бошад ва худро ҳамчун шахси бенуксону ботаҳаммул, яқдил ва хушахлоқ нишон диҳад ва ба шууру ҳиссиёт, ирода ва рафтори донишҷӯён таъсир расонад тавонад.

Ба ақидаи Э.Т. Костяшкин, дар асоси ибрати шахсии омӯзгор дар донишҷӯён «модел», «симо»-и педагогии шахсии онҳо ташаккул меёбад [79: 65]. Омӯзгор дар ҳама ҷо ва дар ҳама ҷо кор намуна барои пайравӣ мебошад; вай бояд ба хонандагон, новобаста аз он ки кадом фанро таълим медиҳад, таъсири ахлоқӣ расонад.

Қаробати маънавӣ ва эҳтиром нисбат ба омӯзгор, ки хонандагонро ба пайравӣ водор мекунад, аз бисёр ҷузъҳо ташаккул меёбад ва аз дараҷаи салоҳиятноки, маҳорати касбӣ ва хусусияти муносибати ҳаррӯза бо кӯдакон

ҳам вобаста аст. Ин чиз баҳснопазир аст, ки маҳз ибрати шахсии омӯзгор ва симои маънавии ӯ метавонад, хонандаро ба ҳақиқати меъёрҳои идеяҳои ахлоқии аз ҷониби ӯ тарғибшаванда муътақид созад.

Аҳамияти намудҳои дигари фаъолияти касбӣ-педагогии омӯзгорон, ки ба проблемаи мавриди баррасӣ марбутанд, кам надониста, лозим аст, ки ҷанбаи ахлоқии онро махсус таъкид кард. Дар ҳамаи давраҳо муҳаққиқони педагогикаи рус (А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинский, К.Д. Ушинский ва дигарон) ба ин масъала тавачҷуҳи хосаро зоҳир мекарданд.

Хусусияти зоҳиршавии ҷиҳати субъективии мутахассисони оянда дар раванди таълим бо дараҷаи мухторияташон, ки дар ин кори таҳқиқотӣ ҳамчун мавқеи фардии донишҷӯӣ дар интиҳоби стратегияи рафтори касбӣ-шахсӣ фаҳмида мешавад, алоқаманд мебошад ва шартҳои муҳимтарини ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ маҳсуб мешавад.

Ҳамин тавр, асоси концептуалии таҳқиқоти ҷавқ раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ ҳамчун низоми илман асосноки таълиму тарбияи донишҷӯён ба шумор меравад, ки тибқи стандарти давлатии таҳсилот ва махсусияти ин падида ҳамчун категорияи фалсафӣ-педагогӣ таҳия гардидааст. Салоҳияти фарҳангӣ -ахлоқӣ дар шакли маҷмӯи сифатҳои ҳамгирои шахсияти омӯзгор ҳамчун дорандаи донишҳои ахлоқӣ (ҷузъи иттилооту донишҳо), арзишҳо ва идеалҳои ахлоқӣ (ҷузъи арзишгароӣ), принципҳои ахлоқии мулоҳизашудаи рафтори касбӣ (ҷузъи фаъолияти шахсӣ) зоҳир мегардад. Ҷузъҳои таркибии салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ, ки дар рафти таҳқиқот ошкор гардидаанд, имкон доданд, ки дар заминаи онҳо низоме коркард шавад, ки он тарҳезӣ ва таҳияи он қисмати раванди таълими муассисаи таҳсилоти олии бошад, ки ба таъмини марҳила ба марҳилаи пешрафти донишҷӯён дар фарогирии салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ то ба сатҳи ҳақиқияти он равона гардидааст. Дар ин маврид нақши муҳим ба вобастагӣ аз ҳамдигар ва алоқамандӣ бо якдигари бахшҳои таркибии он тааллуқ дорад, ки хусусияти

бархӯрди методологӣ, шартҳои амалисозии раванди мавриди моделсозӣ, ки махсусиятҳои ҳамкориҳои субъектҳои он ва ҷузъҳои сохтори падидаи мавриди таҳқиқро ошкор менамоянд, фаро гирифтаанд.

Ақидаҳои концептуалии коркардшуда ва методи дар асоси онҳо таҳияшуда рафти корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ доир ба ташаккули салоҳияти фарҳанӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисиро дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ муайян карданд.

Хулосаи боби якум

Аз баррасии масъалаҳои асосҳои назариявии ташаккули салоҳияти умумипедагогии фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорон дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ ва имкониятҳои ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқ омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ метавон, чунин натиҷагирӣ кард:

1. Азнавсозии низоми таҳсилоти касбӣ доир ба оморасозии кадрҳои омӯзгорӣ талаботи навро ба миён мегузорад, ки яке аз онҳо тарбияи шахсияти дорои ахлоқи маънавияти баланд мебошад. Дар ин маврид касб кардани салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ нақши муҳим дошта, дар фаъолияти касбӣ параметри асосӣ ва яке аз ҷузъҳои таркибии оморасозии касбии мутахассиси оянда ва шартҳои зарурии тарбияи ҳаматарафа ва рушди касбию шахсияти ӯ ба шумор меравад, ки дар доштани салоҳиятҳои умумӣ ва касбӣ зоҳир мегардад.

2. Проблемаи салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ ва масъалаҳои марбути ташаккули онро бисёре аз муассисаҳои илмӣ меомӯзанд. Дар таҳқиқоти ҷавобгӯ салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ маҷмӯи сифатҳои ҳамгирои шахсияти омӯзгор ҳамчун дорандаи донишҳои ахлоқӣ, арзишҳо ва идеалҳои ахлоқӣ ва принсипҳои ахлоқии мулоҳизашудаи рафтори касбӣ дар назар гирифта мешавад.

Таркиби салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори оянда аз ҷузъҳои иттилооту донишҳо, арзишгароӣ ва фаъолияти шахсӣ иборат аст.

Дар ин сурат ҳар кадоме аз ҷузъҳои дар боло зикршуда дар раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори оянда вазифаи муайянеро иҷро мекунад ва ҳамзамон ҷузъҳои мазкур бо ҳам алоқаманд мебошанд. Ҳаҷми мазмунӣ ҷузъҳоро махсусияти фанҳои тахассусӣ муайян мекунад.

3. Масъалаҳои ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони оянда таҳқиқоти илмиро талаб менамоянд, ки дар ҳамбастагии фалсафаю педагогика ва таълим ба ҳамкории онҳо бо фарҳангшиносӣ, этика ва равоншиносӣ анҷом дода мешаванд. Чунин ягонагии этика ва фарҳанг дар этикаи касбӣ ифода меёбад.

Дар давраи ҳозира рушди бошиддати ин равия сурат мегирад ва дар навбати аввал ахлоқи омӯзгорӣ, зеро симои ахлоқии омӯзгор, фарҳанги умумии вай ва роҳҳои ташаккули он дар асоси рушди соҳаи талаботу ҳавасмандии шахс хеле муҳим арзёбӣ мешавад. Дар робита ба ин масъала баъзе корҳои таҳқиқотӣ анҷом дода шудаанд, ки ба ташаккули маданияти муошират, ахлоқӣ, гуманитарӣ ва эстетикӣ омӯзгор ва принципҳои ахлоқии фаъолияти касбии ӯ бахшида шудаанд.

Салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ ҳамчун ҷузъи таркибии фарҳанги омӯзгор, таркиб ва усулҳои ташаккули он предмети омӯзиши В.А. Кондрашов, Н.Б. Крилова ва А.И. Шемшурина гардидааст.

4. Ба низом даровардани бархӯрдҳои принципҳо ва шароитҳои омӯзиш имкон дод, ки асосҳои концептуалии ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар раванди омӯзиши фанҳои тахассусӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ таҳия карда шаванд. Иҷрои ин кор тартиб додани низомҳое, ки низоми робитаҳои байниҳамдигарии принципҳо, шароитҳо, субъектҳои раванди таълим ва коркарди технологияи педагогӣ ташаккули падидаи мавриди таҳқиқ, ки чанд марҳила, инчунин сатҳҳои меъёрҳои ташаккули онро дар бар мегирад, инъикос мекунад.

5. Муносиб намудани раванди омодаسازی касбии омӯзгори ояндаи забони англисӣ метавонад, ба коркарди методикае мусоидат кунад, ки мақсадаш ташаккули салоҳияти фарҳангӣ -ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар раванди омӯзиши фанҳои тахассусӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ дар сатҳҳои миёна ва баланд мебошад.

БОБИ 2 АСОСҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ ФАРҲАНГӢ-АХЛОҚИИ ОМӢЗГОРОНИ ОЯНДАИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

2.1. Технологияи педагогии ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои таҳассусӣ

Таҳлили сатҳи ибтидоии салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ нишон дод, ки ташаккули салоҳияти мазкур дар чаҳорчӯби раванди таълими кредитӣ имконнопазир аст. Ба ин тариқ, зарурати коркарди низоми методие ба миён омад, ки ба дарёфти натиҷаи муносиб доир ба ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар шароити муассисаи таҳсилоти олии нигаронида шуда бошад.

Ҳаргуна низоми методии таълим мутобиқ ба ақидаҳои муайяни илмӣ тарҳрезӣ ва роҳандозӣ мешавад. Ба ҳайси асоси назариявӣ барои коркарди технологияи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими муассисаи таҳсилоти олии идеяҳои концептуалии зерин хизмат намуданд, ки ҳамзамон шартҳои муҳимтарини муайянкунандаи самарабахшии кор дар самти интихобшуда маҳсуб мешаванд ва аз инҳо иборатанд: ба кор бурдани усули ҳамгирӣ дар омӯзиши фанҳои гурӯҳи гуманитарӣ («Мукаддимаи фаъолияти педагогӣ», «Педагогика», «Забони тоҷикӣ», «Этикаи касбӣ»); дар раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ таъмин намудани ягонагии чузъҳои иттилооту донишҳо, шахсияту фаъолият ва арзишгароии онҳо; таъкид ба мухторият, ки мавқеи фардӣ донишҷӯй дар интихоби стратегияи рафтори касбӣю шахсиро ифода мекунад; ташкили ҳамкориҳои субъект-субъект ҳангоми фароҳам сохтани фазои мусоиди эмотсионалӣ-психологӣ.

Ба ин тариқ, технологияи педагогии ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар муассисаи таҳсилоти олии ҳамчун фаъолияти дорои мазмуну амалиёти муайян доир ба таъмини раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими муассисаи таҳсилоти олии дар назар гирифта мешавад, ки

интихоби махсус ва дастабандӣ кардани шаклҳо, методҳо, роҳу усулҳоеро фаро мегирад, ки барои дарёфти сатҳи миёна ва ё баланди салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ аз ҷониби омӯзгори оянда дар рафти пешрафти пайдарҳам аз марҳилаи беҳосил ба воситаи марҳилаи маҳсулноқ ба марҳилаи эҷодкорӣ зарур мебошанд.

Тарҳрезии технологияи педагогии ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими муассисаи таҳсилоти олӣ, дар навбати дуюм, коркарди методикаи махсуси таълимро талаб менамояд. Асоси ин технологияро дар маҷмӯъи фанҳои таҳассусӣ, аз ҷумла «Амалияи фонетикаи забони англисӣ», «Амалияи грамматикаи забони англисӣ», «Амалияи нутқи шифоҳӣ ва хаттии забони англисӣ», «Назарияи фонетикаи забони англисӣ», «Назарияи грамматикаи забони англисӣ», «Луғатшиносӣ», «Услубшиносӣ», «Адабиёти Англия ва ИМА» ва фанҳои дигар аз рӯи интиҳоб, инчунин таҷрибаомӯзӣ ташкил медиҳанд.

Чунин методика бояд тарҳрезии пешакии раванди ташаккули проблемаи мавриди таҳқиқро, ки сохтор ва муҳтавои фаъолияти омӯзиши маърифатии омӯзгори ояндаи забони англисӣ, инчунин пуррагии раванди мазкурро ошкор месозад, таъмин намояд.

Ба мисли дигар усулҳои педагогӣ, технологияи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими муассисаи таҳсилоти олӣ соҳаи муайяни фаъолияти омӯзгориро фаро мегирад ва ба андешаи мо, имкон дорад, ки ҳамчун як қисми таркибӣ ва фаъолият доир ба амалисозии раванди таълим дар муассисаи таҳсилоти олӣ дохил шавад.

Озмоишу татбиқи технологияи аз ҷониби мо коркардшуда дар ҷаҳорҷӯби марҳилаи ташаккулдиҳии корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ сураат гирифт, ки дар он 32 нафар омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва 198 нафар донишҷӯёни факултети забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни ва факултети забонҳои романио германии Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода иштирок намуданд.

Озмоиш дар шароити табиии раванди таълими муассисаҳои таҳсилоти олии дар боло зикршуда гузаронида шуд. Теъдоди донишҷӯёни гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ тақрибан якхела буд. Ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар гурӯҳи озмоишӣ дар раванди татбиқи методикаи аз ҷониби мо коркардшуда сурат гирифт, дар ҳоле ки дар гурӯҳи назоратӣ кор дар ҷаҳорҷӯби Стандарти таълимии давлатӣ ба роҳ монда шуда буд.

Тибқи методикаи мо, ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ пайдарҳам дар се марҳила: марҳилаи бемаҳсулӣ, марҳилаи маҳсулноки ва марҳилаи эҷодкорӣ анҷом дода шуд, ки сохтори амудии онро тасдиқ менамояд. Инъикоси сохтори уфуқии он ташаккули маҷмӯии ҳамаи ҷузъҳои ҷудогардида (иттилооту донишҳо, арзишгароӣ ва шахсияту ғайрияти) дар раванди таълими муассисаи таҳсилоти олии махсус мешуд. Дар ҳар яке аз марҳилаҳои мазкур ин методика вазифаҳои муайяне ба миён гузошта мешуданд. Барои ҳалли онҳо методҳои зиёди мухталиф, ба мисли проблемагузори ва методҳои таҳқиқотӣ, бозии нақшдор, машқҳои вазиятӣ, муҳофизат, методи кейсҳо, методи тарҳрезии бозии ва машқҳои гуногун ба кор бурда мешуданд. Қобили зикр аст, ки аз марҳилаи ибтидоӣ то марҳилаи ниҳонии озмоиш қисмати калони методҳо мураккабтар карда мешуданд ва бисёре аз методҳо дар марҳилаҳои минбаъда ғайрияти эҷодии иштирокчиёни озмоишро талаб мекарданд. Ба ғайр аз ин, марҳила ба марҳила ба кор бурдани методҳои дар боло зикршуда бештар хусусияти гароиш ба шахсиятро касб мекард, ки ба ин зиёд намудани ҳаҷми корҳои инфиродӣ дар муқоиса ба корҳои гурӯҳӣ ва дастҷамъӣ мусоидат кард.

Марҳилаи ибтидоӣ, бемаҳсулӣ, курсҳои якуму дуюмро фаро гирифта буд ва моҳиятан барои донишҷӯён давраи мутобиқшавӣ ба шакли методҳои нави кор буд, ки муассисаи таҳсилоти олии барояшон пешниҳод мекард ва онҳо ба ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар сатҳҳои миёна ва баланд равона гардида буданд. Марҳилаи мазкур омӯзиши

фанҳои «Муқаддимаи фаъолияти педагогӣ», «Забони тоҷикӣ», «Педагогика», «Психология» ва «Этикаи касбӣ» «АНШХ», инчунин курси муқаддимавии ислоҳии забони хориҷиро (забони англисӣ) дар бар мегирифт. Вазифаи асосии марҳилаи мазкур гароиши маърифатии донишҷӯён ба фазои иттилоотӣ бо таъба таҷрибаи пештараи онҳо, инчунин таҳким бахшидани муносибати арзишии омӯзгори оянда ба ташаккули шахсият махсуб мешуд.

Дар оғози кор бо донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ бо мақсади ташхис ва доништан бо онҳо доир ба проблемаҳои ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ дар раванди таълими муассисаи таҳсилоти олии суҳбат гузаронида шуд. Дар рафти суҳбат масъалаҳо роҷеъ ба аҳамият ва муҳимияти ин падидаи иҷтимоӣ фарҳангӣ дар фаъолияти ояндаи касбии онҳо, дар ҳаёти шахсӣ ва иҷтимоии инсон мавриди баррасӣ қарор гирифтанд, ки ба пайдоиши муносибати арзишӣ дар донишҷӯёни курсҳои якум дуюм ба ин падида мусоидат кард.

Барои ноил гардидан ба ин мақсад истифодаи самарабахши методу роҳу усулҳои мухталиф дар раванди таълими муассисаи таҳсилоти олии ва бо мақсади ташаккули ҷузъҳои гуногуни салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ ва умуман, проблемаи мавриди таҳқиқ ислоҳу тағйир додани онҳо талаб карда мешавад.

Масалан, ташаккули ҷузъи иттилооту донишҳо дар ин марҳилаи методикаи мазкур тавассути васею амиқ намудани донишҳо дар соҳаи илми ахлоқ ва фарҳанг, фарҳанги ахлоқӣ, фарҳанги касбӣ-ахлоқӣ, фарҳанги маънавӣ ва фарҳанги рафтору одоби муошират анҷом дода мешуд. Барои ин, дар навбати аввал, шаклҳои кредитии машғулиятҳои таълимӣ дар доираи фанни «Муқаддимаи фаъолияти педагогӣ» истифода мешуданд:

- мавзӯҳои дарсҳои лексионӣ («Касби омӯзгор», «Фаъолияти педагогӣ ва шахсияти омӯзгор», «Фарҳанги умумӣ ва этикаи касбии омӯзгор»), ки бояд ба донишҷӯён донишҳои нав диҳанд, тавачҷуҳашонро ба ҷанбаҳои асосӣ ҷалб намојанд ва онҳоро бо тавсияҳои методӣ доир ба омӯзиши мустақилонаи маводи

таълимӣ шинос намоянд, инчунин шавқи онҳоро ба мундариҷаи фанни таълимӣ ва ба касби оянда бедор намоянд;

- мавзӯҳои дарсҳои семинарӣ («Этикаи педагогӣ» ва «Ташаккули касбию шахсиятӣ ва рушди педагог»), ки баромадҳои омӯзгору донишҷӯён ва таҳлили ақидаҳои мухталиф баҳсангез, баррасии андешаҳои донишҷӯён ва машварати омӯзгорон, омӯзиши амиқи назария ва касб кардани қобилияту малакаҳои истифодаи он дар кори амалиро тавъам месозанд;

- машғулиятҳои амалӣ («Асосҳои техникаи педагогӣ», «Худтарбиякунии касбӣ», «Барномаи худтарбиякунии омӯзгори оянда»), ки хусусияти таҳқиқ ва ғароиш ба фаъолияти амалӣ доранд.

Баробари шаклҳои анъанавӣ ба таври фаъолона чунин шаклҳои ғайрианъанавӣ, ба мисли лексия-суҳбат, ки чунин саволҳои пешакии омӯзгорро талаб менамояд: «Чӣ чиз ба касби омӯзгориро интихоб кардани Шумо сабаб шуд?», «Ба андешаи Шумо кадом омӯзгорро аз ҷиҳати касб метавон, варзида ҳисоб кард?», Дар рейтинги «Касбҳои барои ҷомеа бештар аҳамиятнок касби омӯзгорӣ кадом ҷойро ишғол менамояд?», «Қадам ҷиҳатҳои манфӣ дар интихоби ин касб ҷой доранд?» Дар ин маврид таваҷҷуҳ ба мавҷудияти салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ ҳамчун ҷузъи муҳимтарини таркибии касби педагогӣ ва ғайра ҷалб карда мешуд. Таваҷҷуҳи бештарро ба худ лексияи дунафарӣ ҷалб карда буд, ки аз як тараф, онро омӯзгори дорои на камтар аз 10-15 соли собиқаи корӣ ва аз тарафи дигар, донишҷӯе, ки ягон таҷрибаи фаъолияти омӯзгорӣ надорад ва матни лексияро бо истифода аз адабиёти илмӣ доир ба проблемаи мазкур тайёр кардааст, мегузарониданд.

Дар кори семинарҳо чунин машқҳо, ба мисли «Лабиринти иттилоотӣ» ба кор бурда мешуданд, ки дар рафти он донишҷӯён истилоҳоти мухталифи омӯзгориро шарҳу маънидод мекарданд. Чунончи, Алишер Баҳромзода ба ин андеша аст, ки салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгор ин риояи қоидаҳои одоби муошират аз ҷониби ӯ мебошад; Миҷгона Комилзода чунин ақида дорад, ки салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгор намуди зебои зоҳирии омӯзгор ва

дурустии нутқи ӯро дар бар мегирад; Аз назари Нозигул Каримзода, салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгор ин принципҳои ахлоқие мебошанд, ки омӯзгор дар фаъолияти касбии худ ва берун аз он ҳамчун дастур бояд ба кор барад. Ба ғайр аз ин, методи муҳофизаи гурӯҳӣ истифода шуд, вақте ки гурӯҳи донишҷӯён мустақилона маълумотро дар мавзӯи «Кодекси ахлоқи омӯзгор» таҳия намуданд. Ҳар яке аз чор гурӯҳ дар ҷаҳриҷӯи мавзӯи эълоншуда нуқтаи назари худро баён ва «ҳимоя» кард. Дар хотимаи муаррифӣ донишҷӯён ба саволҳои «ҳарифон» ва омӯзгор ҷавоб доданд. Сипас бо кӯмаки омӯзгор натиҷагирӣ карданд ва қоидаҳои умумии «Кодекси ахлоқи омӯзгор»-ро таҳия карданд, ки нуқоти асоситаринашон инҳо мебошанд;

- кори омӯзгор дар асоси муҳаббат ба кӯдакон, принципҳои инсондӯстӣ ва масъулияти касбӣ роҳандозӣ мешавад;

- раванди кори омӯзгор ва натиҷаи он набояд ба шахсияти кӯдак ягон ҳел зарар (маънавӣ ва ё ҷисмонӣ) расонад;

- омӯзгор барои ба таври лозима ба кор бурдани ҳуқуқҳои худ маъсул аст;

- омӯзгор фаъолияти худро дар асоси эҳтироми шаъну эътибор ва даҳлатнопазирии шахсияти кӯдак ва бидуни шартгузори ба роҳ мемонад, ҳуқуқҳои асосӣ ва инсонии ӯро, ки онҳоро Эълонияи умумии ҳуқуқи башар ва Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак муқаррар намудаанд, эҳтиром ва фаъолон ҳимоя намояд;

- омӯзгор муваззаф аст, ки ба истифодаи методҳои таълиму тарбия, таҳлили равишҳои ва таъсиррасонии педагогӣ психологӣ аз ҷониби одамоне, ки омодагии касбӣ надоранд, монеъ шавад ва онҳоро, ки надоништа аз хизматрасонии ҷунин ашхос истифода мебаранд, огоҳ намояд;

- ҳодисаҳои вайрон кардани талаботи «Кодекси ахлоқ» дар шӯрои омӯзгории коллектив ва маъмурияти муассисаи таълимӣ ва дар мавриди зарурат дар мақомоти болотари касбӣ мавриди баррасӣ қарор мегиранд.

Бо ҳавасмандӣ аз ҷониби донишҷӯён ва бо иштироки фаъолонии онҳо машғулияти амалӣ бо истифодаи методи кейсҳо, ки аз нишон додани сабаби

дарсҳои видеоӣ доир ба фанҳои гуногун ва баррасии ҷанбаҳои ошкоргардидаи рафтори иштирокчиён иборат аст, гузаронида шуданд. Ҳангоми тамошо донишҷӯён зухуроти гуногуни ҳам мусбӣ ва ҳам манфӣи салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорро мушоҳида намуданд. Чунончи, дар як маврид Мирзо Бойзода ба камбудии нутқи омӯзгор (Садои баланд, мантиқан дуруст набудани нақл); Парвиз Умарзода ба намуди зоҳирии омӯзгор (озодагӣ, мӯйи сари шонашуда, дарки нозукиҳои либоспӯшӣ) тавачҷуҳ зоир намуданд.

Дар машғулияти амалӣ дар мавзӯи «Асосҳои техникаи педагогӣ» донишҷӯён имкон доштанд, ки донишҳо ва қобилиятҳои муошираткунии худро, ки дар дарсҳои фанни «Забони англисӣ» аз худ кардаанд, нишон диҳанд.

Бояд таъкид кард, ки дар амал ҷорӣ намудани курси пешниҳодшавандаи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгор чунин намуди дарсҳои лексионӣ, бо гароиш ба муколама, ҳамкориҳои таълимӣ-педагогӣ ва ҳамкориҳои субъектҳо арзиши махсусро касб мекунад.

Ҳалли вазифаи асосии марҳилаи мазкур бо кор дар рафти машғулиятҳои амалӣ доир ба рушди қобилиятҳои муошираткунии омӯзгорон, инчунин такмил додани қобилияти малакаи муошираткунӣ бо забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо риояи шартҳои ҳамгироии байнифаннӣ якҷоя карда шуд. Масалан, дар дарсҳои забони тоҷикӣ ва ҳусни баён, инчунин дар дарсҳои забони англисӣ донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ хондану тарҷумаи матнҳои дорои мазмунҳои ахлоқии услубҳои мухталифро ёд гирифтанд.

Баробари кори аудиторӣ таҳти роҳбарии омӯзгор кори мустақилонаи инфиродии донишҷӯён ҳам сурат мегирифт, ки хусусияти тафриқавӣ дошт ва ташаккули ҷузъҳои иттилооту донишҳо ва шахсияту фаъолияти фарҳангии ахлоқиро дар назар дошт. Вазифаҳои асосии он аз инҳо иборат буданд: рушди қобилиятҳои мустақилона аз худ кардани донишҳои нав бо роҳи кор бо матнҳо ва манбаъҳои мултимедии маълумот (таҳлил, муқоиса, ҷамъбасткунӣ ва ба низомдарории маълумот аз манбаъҳои гуногун, интиҳоб ва сабти ҷизҳои асосӣ ва муҳим); такмили қобилиятҳои муошираткунӣ ва малакаҳои забондонӣ тибқи

талаботи фардӣ (коркарди ҷанбаҳои проблемавӣ, иҷрои машқҳо, матнҳо барои машқ кардан, супоришҳои санҷишӣ ва амсоли онҳо). Натиҷаҳои нисбатан аҳамиятнокӣ ин корҳо мунтазам дар портфолиҳои шахсии донишҷӯён инъикос меёфтанд (пур кардани бахшҳои «*My progress?*» «*My dossier(file)*»).

Натиҷаҳои бадастомадаро донишҷӯён бо супоришҳои банақшагирифта муқоиса мекарданд, инчунин худтакмилдиҳӣ гузаронида шуд, ки дар асоси он баътар супоришҳои нав дода мешуданд.

Мутассифона, фанни «Забони тоҷикӣ», ки дар рушди маънавию ахлоқӣ ва фарҳанги шаҳрвандии мутахассисони ҷавон, тарбияи худшиносии миллӣ ва ватанпарварӣ нақши муҳимро мебозад, тибқи нақшаи таълимии амалкунанда танҳо дар як мавсими таҳсил омӯхта мешавад. Бешубҳа, омӯзиши забони тоҷикӣ ва хусни баён донишҷӯёро маҷбур месозад, то онҳо дар бораи фарҳанги умумии худ дар бораи фарҳанги фаъолияти касбии худ ва аз ин бармеояд, ки дар бораи салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии худ, ки як ҷузъи фаъолияти касбии ояндаи онҳо махсуб мешавад, андеша намоянд.

Қайд кардан зарур аст, ки хотима ёфтани омӯзиши фанни забони тоҷикӣ маънои хотима ёфтани кори донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ доир ба аз худ кардани донишҳо, рушди сифатҳои муошираткунии барои фаъолияти ондаи касбӣ арзишманд, қобилияти муоширати шифоҳию хаттӣ ба забони модариро надорад. Ҳамроҳ бо омӯзгор таҳлил намудани сатҳи ҳосилшуда ва ба миён гузоштани вазифаҳои нав барои бештари донишҷӯён ангеza барои худтакмилдиҳӣ дар марҳилаи дигари кор гардиданд. Минбаъд баррасии якҷояи ин масъалаҳо дар шакли машваратҳои инфиродӣ бо истифодаи портфолиҳои шахсии донишҷӯён сураи мегирифт.

Дар доираи корҳои беруназсинфӣ дар марҳилаи мазкур соатҳои кураторӣ дар мавзӯҳои «*Culture conduct in training*», «*How to begin effective student?*», «*Specific's student subculture*» гузаронида шуданд. Аз ҷумлаи чорабиниҳое, ки бо забони англисӣ гузаронида мешуданд, озмуни аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума кардани шеърӣ Ҷеймс Меткалф бо номи «Савганди омӯзгор»,

инчунин таҳияи буклети таблиғотии Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, ки ихтисосҳои омӯзгорӣ дорад, ки онҳоро метавон, дар ин донишкада касб кард, қобили таваҷҷуҳ мебошанд.

Бо истифодаи машқҳои иловагӣ «*My device is a tolerance*», «*My future profession is a teacher*», «*What made you to choose a teaching professional*» шаклҳои дар боло зикршудаи кор имкон доданд, ки ташаккули чунин арзишҳо, ба мисли таҳсил, дониш, муошират, меъёрҳои ахлоқӣ, сифатҳои аз ҷиҳати ахлоқ аҳамиятнокӣ шахс, фарҳанг, ки асоси ҷузъҳои ғайрифаъолияти шахсӣ ва арзишгароии салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқиро ташкил медиҳанд, идома дода шавад.

Марҳилаи каммаҳсули ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаи таҳсилоти олӣ бо навиштани иншо дар мавзӯҳои «*A teacher is professional*», «*Teacher in XXI century*», «*What made you to choose a teaching professional*», «*Either the teacher is like according to the subject or the subject is like according to the teacher*» ва ғайра хотима ёфт.

Мақсад: васеъ намудани заминаи иттилооту донишҳо, тарбияи муносибати арзишмандӣ ба ихтисоси оянда, рушди қобилиятҳои ҷустуҷӯкунӣ, таҳлилкунӣ, муошираткунӣ ва худтаҳлилкунӣ донишҷӯён.

Мухтаво: омӯзиш ва шарҳи проблемаҳои ғайрифаъолияти касбии омӯзгор ва сифатҳои шахсии ӯ.

Усулҳо: ҷустуҷӯӣ мустақилонаи маълумоти марбута ва навиштани иншо. Аз ҳар як гурӯҳ беҳтарин иншоҳо интихоб шуда буданд ва дар рӯзномаи дохилии муассисаи таҳсилоти олӣ бо номи «Омӯзгори ҷавон» нашр шуданд.

Натиҷа: афзоиши ҳаҷми иттилооту донишҳо; устувор гардидани ангеҷаи мусбат ба азхудкунӣ салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ ва муносибати арзишмандӣ ба он.

Ба ғайр аз ин, озмуни «*Pedagogical Knowledge review*», ки аз ду давр иборат буд: даври якум-супориши хонагӣ ва даври дуюм-ичрои супориш дар синфхона гузаронида шуд.

Мақсад: васеъ намудани заминаи иттилоту донишҳо, тарбияи муносибати арзишмандӣ ба касби оянда, рушди қобилиятҳои эҷодкорӣ ва андешаронии донишҷӯён ва ташаккули талабот ба худтакмилдиҳӣ ва худшиносӣ.

Муҳтаво: фазои дӯстона, вазъи мусбати эҳсосотӣ дар вақти кор; мавҷуд набудани тарс ва ё нобоварӣ ба худ ва амалҳои худ, кӯмаки пинҳонии ҷудогона ба донишҷӯён.

Усулҳо: ҳавасмандкунии пешакии дастовард дар иҷрои супориш; дастгирӣ тавассути роҳнамоии пешакӣ; қайд кардани махсусиятҳои шахсии донишҷӯён, «таъриф»; арзёбии батафсили қисматҳои нисбатан муваффақонаи натиҷаи бадастоварда; истифодаи усулҳои «сарпарастии зеҳнӣ», «ғирифтор»-и хурсандии зеҳнӣ, «хати уфуқӣ». Ҳамин тавр, шароите фароҳам оварда мешавад, ки дар он донишҷӯён аз имконияти воқеии ба даст овардани натиҷаҳо дар фаъолият, эҳсоси хушҳолию қаноатмандӣ кардан, сазовори ситоиши омӯзгор ва коллектив шудан ва ба «Ман»-и худ бовар кунондан бархӯрдор мешаванд.

Натиҷа: устувор гардидани ангежаҳои мусбӣ ба азхудкунии қобилияту малакаҳои муошират, фаъолгардонии фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ ва таҳким бахшидани фазои мусоид дар коллективи омӯзишӣ.

Барои таҳаррик бахшидан ба шиддати ҳиссиёту ангежаҳо ва ғайратмандии маърифатии донишҷӯён дар машғулиятҳои забони англисӣ, баробари методҳои дахлдори тарбия чунин усулҳое, ба мисли мустақилона тартиб додани супоришҳои санҷишӣ барои шарикдарсони гурӯҳи худ ҳам истифода мешуданд. Аз байни онҳо метавон инҳоро ном бурд: супоришҳои хаттӣ; саволҳо ба матн, тасдиқи дурустӣ ва нодурустӣ; супоришҳои тестӣ ва калиди ҷавобҳои онҳо; супориш барои ҷустуҷӯи ҷавоби мувофиқ (интиҳоби муодилҳо, синонимҳо, антонимҳо, омонимҳо, омографҳо, аз қисмҳо тартиб

додани чумла, интихоби сарлавҳа ба мақолаи рӯзнома, мувофиқи мавзӯ ва шартҳои додашуда ҳам овардани матнҳои хурд, тартиб додани красвордҳо ва ғайра); супориш барои таҷдиди матн аз порчаҳо ва ё чумлаҳо, тартиб додани муколама аз суҳанҳои хандаовар; тартиб додани супоришҳо барои ҳалли проблемаҳои ғайризабонӣ ва ғайра.

Таҷриба тасдиқ менамояд, ки дар рафти таҳия намудани супоришҳои санҷишӣ аз ҷониби ҳуди донишҷӯён онҳо имконияти иловагии машқҳои ва такрор намудани маводи дарсиро ба даст меоранд, инчунин ҳудро дар иҷрои нақши омӯзгор месанҷанд ва сифатҳои шахсии ҳудро зоҳир менамоянд.

Бешубҳа, чунин шаклҳои ташкили фаъолияти омӯзишӣ, баробари ғоидаҳои дигар ба фаъолнокии эҷодии донишҷӯён ва ҳамчун натиҷа барои ҳавасмандӣ ба фарогирии донишҳо, қобилияти малакаҳои, ки барои анҷом додани фаъолияти ояндаи касбӣ заруранд, инчунин рушди чунин сифатҳои шахсият, ба мисли таҳаммулпазирӣ мусоидат мекунанд.

Дар дарсҳо аз рӯйи курси «Забони муосири англисӣ ва муоширати фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори оянда», ки дар шаклҳои лексия, семинарҳо ва машғулиятҳои КМДРО гузаронида мешуданд, ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии донишҷӯён идома меёфт. Баробари методҳои кредитӣ ташкили машғулиятҳои дар боло зикршуда, методи касбукорбозӣ, ки мақсадшон аз ҳалли фасли супоришҳои мухталифи касбӣ иборат буд, ба таври фаъолона истифода мешуд. Дар зер намунаи матни лексия аз рӯйи мавзӯ оварда мешавад.

Мавзӯ: «**Фарҳанги суҳанронӣ ва ахлоқи муошират**». Фарҳанги суҳанронӣ ба одоби муошират таъсири муайян мегузорад. Этика қоидаҳои рафтори ахлоқӣ, аз ҷумла муоширатро муқаррар мекунад. Одоби муошират тарзҳои муайяни рафторро дар назар дорад ва истифодаи формулҳои одобро талаб менамояд, ки зоҳиран дар амалҳои мушаххаси нутқ ифода ёфтаанд. Риояи талаботи одоби муошират ҳангоми ҳалалдор намудани меъёрҳои нутқ дурӯягӣ ва фиреб додани одамони атроф ба шумор меравад. Аз тарафи дигар, рафтори ахлоқие, ки меъёрҳои одоби муошират дар он риоя намешаванд, ногузир боиси

таассуроти номатлуб мегардад ва шубҳаи одамони атроф доир ба сифатҳои ахлоқи шахсро ба вучуд меорад. Ҳангоми муошират, дар навбати аввал, хусусиятҳои хоси одоби муоширати нутқ ба назар гирифта мешаванд.

Дар ин ҳолат иштирокчиёни чунин бозӣ нақшҳои муайянеро иҷро мекарданд: баранда (омӯзгор ва ё донишҷӯӣ), раҳбарҳо (маърузачиёне, ки ин ё он нуқтаи назар ба проблемаро баён менамоянд), мутахассисон (муаллим ва ё омӯзгори кафедраи педагогика), ассистентҳо (ёварони раҳбарҳо), фитнесангезон (омӯзгорон ва ё донишҷӯёне, ки саволҳои иғвоангез медиҳанд, ки он саволҳо ба воқеиятҳо ва ё ҳодисаҳои манфии проблемаи мавриди баррасӣ ишора мекунанд ва дар натиҷа баҳсро ба вучуд меоранд), сабткунандагон (иштирокчиёни бозие, ки рафти мубоҳисаро сабт мекунанд) ва коршиносон (омӯзгорон ва ё донишҷӯёне, ки ба маърузаҳо, муҳокимарониҳо ва ё қарорҳо баҳои ҳақонӣ медиҳанд).

Дар машғулиятҳои амалӣ ва КМДРО ба кор бурдани методи таҳлили ҳолатҳо (методи кейсҳо ва ё кейс-стади) ба рушди малакаҳои таҳлил ва тафаккури мантиқии донишҷӯён, қобилияти иброз намудани мавқеъ ва нуқтаи назари худ ва ба ташаккули малакаҳои ёфтани вариантҳои алтернативии ҳалли масъала ва ё рафтор дар ҳолати ғайримуқаррарӣ мусоидат кард.

Одоби муошират меъёрҳои рафторро ҳам муайян мекунад. Чунин қоида роиҷ гардидааст, ки мард занро, одами хурдсол одами калонсолро ва корманд сардорро муаррифӣ мекунад.

Воҳӯриҳои расмӣ ғайрирасмӣ бо арзи салом оғоз меёбанд. Дар забони тоҷикӣ намуди асосии ин гуфтани «салом ва ё саломалайкум» мебошад. Дар забони англисӣ дар ин маврид калимаи «Hello! ё hi!» ба кор бурда мешавад, ки он аз забони қадимаи англисӣ маншаъ мегирад. Ба ғайр аз ин, дар ин забон калимаҳои дигари ибрази салом ҳам мавҷуданд, ки ба вақти воҳӯрӣ ишора мекунанд:

Good morning! Good afternoon! Good evening!

Муошират мавҷудияти боз як ҷузъи дигари таркибиро талаб менамояд, ки дар тамоми тӯли муошират ҳузур дорад ва қисми ҷудонопазири он маҳсуб мешавад, вале меъёри корбурд ва ҳуди шакли он қатъиян муқаррар нашудааст. Дар ин ҷо суҳан дар бораи муҳотаб меравад. Муҳотаб аз қаҳри асрҳо ин ҷониб якҷанд вазифаро иҷро мекард. Асостарини онҳо ин ҷалб намудани тавачҷуҳи мусоҳиб мебошад. Дар забонҳои дигар кишварҳои соҳибтамаддун муҳотабҳое вучуд доштанд, ки ҳам нисбати шахсе, ки мақоми баландро ишғол мекард ва ҳам нисбати шахрванди одӣ ба кор бурда мешуданд, ба мисли *Mr.*-оқо, ҷаноб, *Mrs.*-хонум, бону, *senior*-ҷаноб ва ғайра.

Чунин мушкилие ба миён меояд: чӣ тавр ба инсонӣ ношинос хитоб кард? Дар кӯча, дар мағоза, дар нақлётҳои шахрӣ ҳар ҷи бештар ҳангоми хитоб ба ашхоси бегона калимаҳои мард, зан, бобо, падар, бибӣ, модар, ҷавон, хола, тағо ва ғайра ба кор бурда мешаванд. Чунин муҳотабҳо аз лиҳози ҳиссиёту баҳодихӣ муътадил маҳсуб намешаванд. Баъзе аз онҳоро адресат ҳамчун беэҳтиромӣ ва ҳатто таҳқир нисбати худ медонад ва барои хитобкунӣ қобили қабул ҳисоб намекунад. Корбурди калимаҳои **мрд** ва **зан** ба ҳайси муҳотаб меъёри одоби муоширати нутқро ҳалалдор менамояд ва аз нокифоя будани фарҳанги гӯянда гувоҳӣ медиҳад. Дар чунин ҳолат суҳбатро бе истифодаи муҳотаб, бо истифода бурдани формулҳои одоби муоширатӣ: **лутфан, меҳрубонӣ кунед, бубахшед, узр меҳоҳам** оғоз кардан қобили қабул хоҳад буд. Ба ин тарз, мушкилоти истифодаи муҳотаби умумиистеъмол боқӣ мемонад.

Формулҳои одоби муоширатӣ. Дар ҳар як забон роҳҳои ифодаи мақсаду хоҳишҳои муоширатии нисбатан серистеъмол ва дорои аҳамияти иҷтимоӣ мавҷуданд. Чунончи, ҳангоми ифодаи узрҳои пурсидани бахшиш ба кор бурдани шакли бевосита роиҷ гардидааст. Масалан, дар забон тоҷикӣ калимаи «бубахшед», дар забони англисӣ «*Sorry!* ва ё *Excuse me!*».

Ҳангоми ифодаи хоҳиш пешниҳод намудани «манфиатҳо»-и худ дар шакли бавосита, бе маъноӣ асосии ифода баёни ҳавасмандии худро сабуктар карда, нигоҳ доштани ҳаққи адресат ба рафтор низ роиҷ гардидааст. Масалан,

«Ту метавонӣ, ҳозир ба мағоза равӣ? -Ту ҳозир ба мағоза рафта метавонӣ?»-
Now, You can go to the market? Ҳангоми пурсишҳои: «Чӣ хел рафтан мумкин? -
How do I get to there?, Дар кучо воқеъ аст.....?-where is situated?» ҳам лозим аст,
ки хоҳиши худро дар шаклҳои: «Шумо метавонед, бигӯед, Шумо намегӯед.... »
баён кард.

Инчунин формулҳои одоби муоширати табрикоат мавҷуданд: фавран баъд аз муҳотаб сабаби табрикоат ва сипас таманниёт, баъд аз он тасдиқи ҳақонияти ҳиссиёт ва дар охир имзо оварда мешаванд. Шаклҳои шифоҳии баъзе жанрҳои нутқи гуфтугӯӣ инчунин то андозае оҳанги маросимӣ доранд, ки сабабаш на танҳо қоидаҳои нутқ, балки «қоидаҳо»-и ҳаёт ҳам мебошанд ва дар «андозагирӣ»-и бисёрҷанбаи инсонҳо сурат мегиранд. Ин ба чунин ҷузъҳои маданияти нутқ тааллуқ дорад ва дар амалҳои нутқ-чунин амалҳои мақсадноки гуфтор, ба мисли ифодаи хоҳиш, пурсиш, миннатдорӣ, саломдихӣ, табрикоат ва амсоли инҳо зоҳир мегардад.

Ба ин тариқ, одоби муошират ва ё одоби муоширати гуфтор дар ҳолатҳои муайян риоя намудани баъзе қоидаҳои сухангӯиро талаб менамояд.

Дар муоширати шифоҳӣ инчунин риоя намудани як қатор меъёрҳои ахлоқӣ ва одоби муоширатие, ки бо ҳамдигар алоқаманданд, зарур аст. Одобҳои муоширати гуфтор аз риоя намудани шартҳои муоширати шифоҳии муваффақона оғоз меёбад.

Аввалан, бо ҳамсуҳбат бо камоли эҳтиром ва некхоҳӣ бояд муносибат кард. Ҳамсуҳбатро бо сухани худ ранҷондан, таҳқир кардан ва ба вай сухани носазо гуфтан манъ аст. Бояд аз баҳодиҳии манфии бевоситаи мусоҳиби худ худорӣ кард, танҳо ба амалҳои мушаххаси ӯ метавон, баҳо дод. Дар ин маврид ҳам бояд тарзи баёни лозимаро риоя кард. Дар муоширати бомаърифатона ба суханони қабех, нутқи номураатба ва лаҳни ботакаббур набояд роҳ дод. Аз ҷиҳати ғоидаи амалӣ ҳам чунин тарзи гуфтор ҷои нест, зеро ҳеҷ вақт барои дарёфти натиҷаи дилхоҳ дар муошират мусоидат намекунад. Боодобӣ дар муошират ғаммиши вазъият, ба назар гирифтани сину сол, ҷинс, мақоми

хизматӣ ва иҷтимоии ҳамсухбат дар назар дорад. Ин омилҳо дараҷаи расмияти муошират, интихоби формулҳои одоби муоширатӣ ва доираи мувофиқи одамон барои баррасии мавзӯро муайян мекунад.

Дуҷум, гӯянда бояд дар худбаҳодиҳӣ ҳоксору фӯрӯтан бошад, ақидаҳои худро талқин накунад ва дар гуфтори худ аз қотеияти барзиёд худдорӣ намояд. Зиёда аз ин, зарур аст, ки дар маркази таваҷҷуҳ ҳамсухбатро қарор дод, ба шахсияту андешаҳои ӯ бояд таваҷҷуҳ зоҳир кард ва ҳавасмандии ӯро ба ин ё он мавзӯ ба назар гирифт. Инчунин зарур аст, ки имконияти шунавандаро доир ба дарки маънии суханҳои шумо ба эътибор гирифта шавад. Мувофиқи матлаб хоҳад буд, ки агар ба ӯ барои мулоҳиза ва ҷалби диққати худ фӯрсат дода шавад. Барои ин мебоист, аз истифодаи ҷумлаҳои дуру дароз худорӣ кард ва бо истифодаи шаклҳои нутқ барои нигоҳ доштани робита бо ҳамсухбат ба мисли «Шумо, албатта, медонед...., барои Шумо, эҳтимол, бохабар шудан мароқангез хоҳад буд...., тавре ки мебинед...., таваҷҷуҳ кунед...., қобили таваҷҷуст....» ва ғайра ба ҳасуҳбат фосолаҳои начандон калони вақт додан фоидаовар хоҳад буд.

Одоби муоширати гуфтор ҳолате муайян мекунад, ки дар он муошират сурат мегирад. Ҳар гуна амали муошират аз оғоз, қисмати асосӣ ва хотима иборат аст. Принципи асосии муоширати шифоҳӣ ин риоя кардани баробарӣ дар тамоми тӯли гуфтор, пайдо кардани ифодаи худ, гуфторро аз салом додан бояд оғоз намуда, бо худоҳифизӣ анҷом дод.

1. Салом додану муҳотаб лаҳни тамоми гуфторро муайян мекунад. Агар адресат барои субъекти нутқ ношинос бошад, он вақт муошират аз шиносӣ бо якдигар оғоз меёбад. Дар ин сурат шиносӣ метавонад, бевосита ва ё бавоситаи каси дигар сурат гирад. Аз рӯйи қоидаи оҳанги ҳуби гуфтор ворида суҳбат шудан бо шахси ношинос ва худро хулаш муаррифӣ кардан ҷоиз нест. Вале ҳолатҳое мешаванд, вақте ки ин корро кардан лозим меояд. Дар ин маврид одоби муоширати гуфтори забони англисӣ формулҳои зеринро пешниҳод мекунад:

Let to introduce you. It would be better to introduce you. Let's introduce to each other. Provide me an opportunity to introduce you.

Мухотаб вазифаи робитабарқароркуниро иҷро мекунад ва воситаи имитатсия (чунин раванди муоширати шифоҳие мебошад, ки дар он нутқ хусусияти мубодилаи одии ахборро аз даст медиҳад) ба шумор меравад. Аз ин рӯ, дар тӯли тамоми ҳолати нутқ мухотабро чандин бор талаффуз кардан лозим меояд. Ин ҳам аз ҳиссиёти нек нисбати ҳамсуҳбат ва ҳам аз тавачҷуҳ ба суханони ӯ гувоҳӣ медиҳад.

Вобаста аз нақши иҷтимоии ҳамсуҳбатон ва дараҷаи қаробати онҳо дар забони англисӣ ба ҳайси мухотаб қонишини шахсии «You-ту» ва ё қонишини «You-Шумо», ки дар забони англисӣ дар як шакл истифода мешаванд, ба кор бурда мешавад. Бояд қайд намуд, ки дар ин ҳолат шахси дуҷуми танҳо, сиғаи эҳтиромӣ ба чашм намерасад. Қонишини «You»-ро метавон, ба забони тоҷикӣ вобаста аз синну соли шахси мавриди хитоб «Ту ва ё Шумо» тарҷума кард, ва мутобиқан саломдиҳӣ ҳам дар шакли саломалайк ва саломалайкум «рӯз (субҳ, шом) ба хайр», салом, ассалом ва амсоли инҳо ба кор бурда мешавад.

Ҳолати муошират ҳам нақши муҳим дорад.

1. Жанрҳои маросимии муошират, ба мисли формулаҳои сипосгузорӣ, изҳори ҳамдардӣ, табрикот, даъватномаҳо, формулҳои одоби муоширатӣ, ифодаҳо ба ягон муносибат қисми муҳими таркибии салоҳияти муошираткунӣ ба шумор мераванд ва донишони онҳо нишондиҳандаи дараҷаи баланди донишони забон маҳсуб мешавад.

2. Корбурди суханони малех (эвфимизмҳо) дар нутқ. Нигоҳ доштани фазои маданияти муошират, хоҳиши наранҷонидани ҳамсуҳбат, ба ягон восита таҳқир накардани ӯ-ҳамаи ин гӯяндаро уҳдадор месозад, ки аввалан, дар гуфтор вожаҳои малех (эвфимизмҳо) ва дуҷум усулҳои баёни гувороро ба кор барад.

Таърихан дар низоми ҳар як забон воситаҳои усулҳои ба тарзи дигар ифода кардани ҳамаи он мафҳумҳое, ки ба шунаванда ва ё ҳамсуҳбат таъсири манфӣ мерасонанд ва шаклҳои фарҳангии муоширатро ҳалалдор

менамоянд, шакл гирифтаанд. Ин тарзҳои дигари ифода дар мавриди аз дунё даргузаштани касе, муносибатҳои чинсӣ, анҷоми заруратҳои физиологӣ ба кор бурда мешаванд, Масалан: *Ў дунёро падруд гуфт, аз дунё даргузашт, ҳаётро тарк кард* ва ғайра. Усулҳои сабуку форамкунандаи гуфтор, инчунин хабардиҳии ғайримустақим ва ё бавосита ҳам маҳсуб мешаванд, ки ба шунаванда (адресат) сабабҳои ҳақонии чунин шакли ифодаро мефаҳмонанд. Ба ғайр аз ин, сабуктар кардани ҷавоби рад ва ё танбеҳ имкон дорад, тавассути усули «иваз намудани адресат» сурат гирад, ки дар ин маврид киноя ба кор бурда мешавад ва ё ҳолати нутқ ба иштирокчии сеюми муошират нисбат дода мешавад. Дар **анъанаи одоби муоширати гуфтори англисӣ** дар бораи ҳозирин дар шахси сеюм, «*She, He, They*» гуфтан манъ аст ва ҳамин тавр, ҳамаи ҳозирин дар як фазои ишоратии «мушоҳидашаванда»-и ҳолати нутқ «*I, you*» -«ту (шумо)-дар ин ҷо, ҳозир» қарор мегиранд. Ба ин тарз муносибати боэҳтиромона нисбати ҳамаи ин иштирокчиёни муошират нишон дода мешавад.

3. Суханҳои ҷавобӣ (репликаҳо). Рафтори боодобона дар муоширати шифоҳӣ то охир гӯш кардани суханони ҷавобии ҳамсухбатро талаб менамояд. Вале дараҷаи баланди эҳсосоти иштирокчиёни муошират, изҳори ҳамдилию ризоят ва баён кардани баҳодиҳиҳои худ дар рафти нутқи ҳамсухбат аз ҷумлаи ҳодисаҳои маъмулии муколама ва суҳбати чанд кас дар жанрҳои гуногуни нутқ, ҳикоятҳо ва дар бораи саргузашту нақли хотираҳо маҳсуб мешаванд. Аз рӯйи мушоҳидаи муҳаққиқон, буридани сухани ҳамсухбат бештар ҳоси суҳбати мардон мебошад ва дар суҳбати занон камтар мушоҳида мешавад.

Буридани сухан. Буридани сухани ҳамсухбат ин нишонаи давомдору беманфиат будани муоширатро нишон медиҳад. Чунин намуди суханбуриҳо ҳангоми гум кардани ҳавасмандӣ ба муошират аз ҷониби ҳамсухбатон мешоҳида мешавад.

4. Корбурди ҷонишинҳои шахсии «Шумо, Ту» дар муошират ба забони англисӣ. Яке аз хусусиятҳои хоси ҷонишини шахсии забони англисӣ -«**You**» ин ба ҷойи ҳар ду шахси дуҷум (танҳо ва ҷамъ) ба кор рафтани он мебошад ва муроди ҷонишинҳои шахсии забони тоҷикӣ -Ту ва Шумо мебошад. Бояд қайд намуд, ки дар ин ҳолат шахси дуҷуми танҳои сиёии эҳтиромӣ ба ҷашм намерасад. Калимаи «**You**»-ро метавон, дар забони тоҷикӣ вобаста аз синнусол бо калимаҳои «ту» ва ё «шумо» тарҷума кард (ҷадвали 1). Дар маҷмӯъ, корбурди ҷонишини мазкур дар забони англисӣ аз ҳолати берунаи муошират ва аксуламали фардии ҳамсухбатон вобаста аст: аз дараҷаи шиносии ҳамсухбатон (ҷонишини «**You**» ба маънои «ту» нисбати нафари шинос ва ба маънои «шумо» нисбати шахси ношинос); аз расмияти ҳолати муошират (ҷонишини «**You**» ба маънои «ту» дар ҳолати ғайрирасмӣ ва ба маънои «шумо» дар ҳолати расмӣ); аз хусусияти муносибати байниҳамдигарӣ (ҷонишини «**You**» ба маънои «ту» дар муносибатҳои дӯстонаю самимӣ ва ба маънои «шумо» муносибати эҳтиромона ё ҷиддият, бегонагӣ ва ғайрисамимириро ифода мекунад); аз ҷиҳати баробарӣ ва ё нобаробарии муносибатҳо аз рӯи нақшҳо дар ҷомеа (аз рӯйи синнусол ва мақоми иҷтимоӣ ҷонишини «you» ба маънои «ту» баробарӣ ва дар мақоми пасттар қарор доштан, ба маънои «шумо» нобаробарӣ ва мақоми баланд)-ро ифода мекунад).

Намунаи КМРО. Мавзӯ: «Этикаи муоширати гуворою муҳим».

Ҷадвали 1. Истифодаи ҷонишини шахсии шакли ҷамъи «**You**» дар забони англисӣ;

1. Нисбати шахси ношинос ва камшинос;
 2. Дар вазъияти расмии муошират;
 3. Ҳангоми нишон додани муносибати боодобона ва муносибати таҳаммулпазирӣ нисбати адресат;
 4. Нисбати нафари бо худ баробар ва калон (аз рӯйи мақом ва синну сол);
- Истифодаи ҷонишини шахсии шакли танҳо -«**You**» дар забони англисӣ;
1. Нисбати нафари шиноси наздик;

2. Дар вазъияти ғайрирасмӣ;
3. Ҳангоми муносибати дӯстона, оилавӣ ва маҳрамона нисбати адресат;
4. Нисбати нафари бо худ баробар ва хурд (аз рӯйи мақом ва синну сол).

Интихоби шакл аз мавқеи иҷтимоии ҳамсуҳбатон, хусусияти муносибатҳои онҳо, аз вазъияти расмию ғайрирасмии муошират вобастагӣ надорад. Масалан, дар вазъияти расмӣ ва ё ғайрирасмӣ, вақте ки дар суҳбат якчанд нафар иштирок меkunанд, одоби муоширати гуфтор бо забони англисӣ ҳатто нисбати нафари хуб, ки бо ӯ муносибати дӯстона карда мешавад ва суҳбати рӯзмарра ба ҷойи ҷонишини «ту» истифода кардани ҷонишини «шумо»-ро имконпазир мешуморад. Дар гуфтори ғайрирасмӣ ба забони англисӣ бештар ҷонишини «уоу» ба маънои «шумо» ба кор бурда мешавад. Дар мавриди шиносоии сатҳӣ ва муносибати на онқадар наздики шиносҳои дерина низ бештар ҷонишини «уоу» ба маънои «шумо» ба кор бурда мешавад. Ба ғайр аз ин, истифодаи «уоу» -шумо дар суҳбат аз эҳтиромгузории иштирокчиёни муколама нисбати якдигар гувоҳӣ медиҳад. Чунончи, корбурди ҷонишини «уоу»-Шумо хоси дугонаҳои деринае мебошад, ки нисбати якдигар эҳтироми зиёд ва садоқат доранд. Бештар корбурди ҷонишини «уоу» -Шумо ҳангоми шиносоии тӯлонӣ ва ё муносибати дӯстона дар байни занҳо мушоҳида мешавад. Мардони мансуб ба кишрҳои мухталифи ҷомеа бештар дар муошират ҷонишини «уоу» -туро ба кор мебаранд.

Ин чиз роиҷ гардидааст, ки ҷонишини «You»-ту ҳама вақт зуҳури ҳамдигар ва қаробати маънавӣ ба шумор меравад ва истифодаи он кӯшиши мараҳмона намудани муносибатҳоро мефаҳмонад. Агар ҷонишини «You» ҳангоми одоби муоширати гуфтори англисӣ мушоҳида намоем, самимӣ ва аз сидқи дил будани он эҳсос мегардад. Барои ҳамин ҷонишини «You» дар забони англисӣ ҳам ба маънои «Ту» ва ҳам ба маънои «Шумо» истифода мешавад. Вале ҳангоми корбурди ҷонишини «You»-и забони англисӣ ҳисси нотақрори шахсият ва муносибатҳои байни ашхос ҳамчун падида аз байн намеравад.

Муносибатҳои баробар ҳамчун ҷузъи асосии муошират имконияти интихоби ҷонишини «You»-ро новобаста аз вазъи нақшҳои иҷтимоӣ ва фосолаи психологӣ манъ намеkunанд. Ҳамон иштирокчиёни муошират дар ҳолатҳои гуногун метавонанд, ҷонишини «you»-ро ба маъноҳои «ту» ва «шумо» дар ҳолати ғайрирасмӣ ҳам истифода баранд.

6. Табуҳои нутқ ин ба сабабҳои таърихӣ, фарҳангӣ, ахлоқӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ ва ё омилҳои эмотсионалӣ манъ шудани корбурди калимаҳои ҷудогона мебошад. Табуҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ хоси амали гуфтор дар ҷомеаҳои мебошанд, ки дар сари қудрат ҳукуматҳои авторитарӣ қарор доранд. Онҳо метавонанд, ба номгузори баъзе муассисаҳо, ном бурдани баъзе ашхос, ки ба режими ҳукмрон маъқул набошанд, масалан, сиёсатмадорон, адибон ва олимони мухолифи режими ҳукмрон), ҳодисаҳои ҷудогонаи ҳаёти ҷамъиятӣ, ки расман дар он ҷомеа вучуднадошта эътироф шуданд, дахл дошта бошанд. Табуҳои фарҳангӣ ва ахлоқӣ бошанд, дар ҳар гуна ҷомеа мавҷуданд. Мусаллам аст, ки истеъмоли як гурӯҳ калимаҳои, ки баъзе ҳодисаҳои физиологӣ ва узвҳои баданро ифода мекунанд, мамнӯъ аст. Беътиной нисбати истеъмоли калимаҳои аз ҷиҳати ахлоқ мамнӯъшуда на танҳо дағалона вайрон шудани одоби муоширати нутқ, балки вайрон кардани қонун ҳам маҳсуб мешавад.

7. Меъёрҳои ахлоқ ва одоби муошират ба нутқи хаттӣ ҳам дахл доранд. Масъалаи муҳими одоби муошират дар мактуби корӣ интихоби мухотаб мебошад. Барои мактубҳои стандартӣ доир ба сабабҳои расмӣ ва ё сабабҳои ночиз дар забони англисӣ мухотаби «Mr. Peter!» мувофиқ меояд. Барои мактубҳо ба унвони роҳбари боломақом, мактуб, даъватнома ва ё ҳар гуна мактуби дигари доир ба масъалаи муҳим танҳо истифодаи калимаи муҳтарам (a) -Mr.(Miss.) ва номбар кардани ном ва номи падари адресат мувофиқи матлаб хоҳад буд. Дар ҳуҷҷатҳои расмӣ зарур аст, ки имкониятҳои низоми грамматикӣ ва забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ моҳирона истифода шаванд. Дар муросилоти коргузори тамоюли ҳуддори кардан аз ҷонишини «I -ман» ҷой дорад.

8. Таъриф. Фарҳанги интиқод дар муоширати шифоҳӣ

Таъриф ҳам чузъи муҳимми одоби муоширати нутқ ба шумор меравад. Таърифи дурусти бамавқеъ рӯҳи адресатро болида мегардонад, ўро ба муносибати мусбӣ ба мунақид водор менамояд. Сухани таърифӣ дар оғози суҳбат, ҳангоми вохӯрӣ, шиносшавӣ ва ё дар вақти суҳбат, чудошавӣ аз ҳамдигар гуфта мешавад. Инчунин таърифи дурусту бамавқеъ адресатро ба муносибати хуб ба ҳамсуҳбат, ба пешниҳодоти ӯ, ба кори умумӣ водор менамояд. Сухани таърифӣ ҳама вақт гуворо аст. Танҳо таърифи ғайрирасмӣ ва аз будаш зиёд хавфнок аст.

Таъриф метавонад, ба намуди зоҳирӣ, қобилияти хуби касбӣ, ахлоқи воло, қобилияти муошират кардан ва нигоҳ доштани баҳои умумии мусбӣ мансуб бошад:

Шумо хеле хуб (зебо, олій, дилкаш, дилписанд) ба назар мерасед -

It seems to me you are a kind person. (clever, reasonable, knowing, wise man, experienced)

Шумо хеле ҷаззоб (доно, оқил, кордон, хирадманд, корозмуда) ҳастед. You are a unprecedented specialist (supreme, unequaled) (economist, representative, a better businessman) -Шумо мутахассиси бемисл (олӣ, бемонанд, беназир) (иқтисодчӣ, маъмур, соҳибкори хуб) ҳастед.

You nominate your farming well (excellent, supreme, noble) (work, commerce, construction) -Шумо хуб (аъло, олій, олиҷаноб) хоҷагии (кор, тиҷорат, сохтмон)-и худро пеш мебаред.

You can lead people well (better) and organized -Шумо метавонед, хуб (олиҷаноб) ба одамон роҳбарӣ кунед, онҳоро муттаҳид созед.

Фарҳанги интиқод барои он лозим аст, ки суханони танқидӣ муносибат бо ҳамсуҳбатро ҳалалдор нанамоянд ва имкон диҳанд, ки ба ӯ хатогиаш фаҳмонда шавад. Барои ин лозим аст, ки на шахсияту сифати ҳамсуҳбат, балки хатогиҳои мушаххаси ӯ дар кор, нодурустии фарзияҳои ӯ ва хулосаҳои нодурусти ӯ мавриди интиқод қарор гиранд.

Барои он ки тадқиқ ба иззати нафси ҳамсухбат нарасад, қобили қабул хоҳад буд, ки агар эродҳо дар шакли мулоҳиза, чалби тавачҷуҳ ба фарқияти байни супориш ва натиҷаҳои иҷрои он баён карда шаванд. Аз ғоида ҳолӣ нахоҳад буд, ки агар баррасии интиқодии кор дар шакли ҷустуҷӯи якҷояи ҳалли проблемаи душвор сурат гирад.

Суҳанони интиқодии мунақид набояд ба сифатҳои қобилиятҳо ва ҳислати ҳамсухбат дахл дошта бошанд. Танқиди кори якҷоя аз ҷониби яке аз иштирокчиёни он бояд пешниҳодҳои созанда ҳама дошта бошад. Танқиди ҳамин кор аз ҷониби одами дигар метавонад, аз нишон додани камбудии иборат бошад, зеро коркарди ҳалли масъала вазифаи мутахассисон аст, вале ба арзёбии ҳолати корҳо, самарабахшии кори созмон ҳар як шахрванд ҳақ дорад.

Ҳамин тавр, ба соҳаи фарҳанги нутқ на танҳо ҳуди фарҳанги нутқ, ҳамчун низомии воситаҳо, балки фарҳанги муоширати забонӣ ҳам дохил мешавад.

Ҳодисаҳои, ки бо истилоҳи «фарҳанги нутқ» ифода мешаванд, бояд аз ду ҷиҳат аз ҳам фарқ кард: аввалан, аз лиҳози ғамхорӣ дар бораи забон, фарҳанги он ва сатҳи муошират ва дуюм, ҳуди ин сатҳ, яъне коркард шудани забон ва ё муоширати забонӣ, амалҳои ҷудогона ва натиҷаҳо.

Фарҳанги муоширати забонӣ хусусиятҳои зерин дорад: он ба гуфтор (матнҳо ва дарку тафсири онҳо) дахл дорад; он воҳидҳои забонро бо ҷиҳати мазмуни мавзӯӣ ва омилҳои услубӣ, ҳодисаҳо, ашхоси муошираткунанда ва амсоли инҳо алоқаманд менамояд; нобаробарии байни фарҳанги нутқ ва фарҳанги муошират аз он иборат аст, ки дар муошират тамоми забони миллии дар маҷмӯъ истифода мешавад.

Ба ҳамин тариқ, фарҳанги нутқ ҳамчун як қисми мафҳуми нисбатан васеи «Фарҳанги муошират», ки ба он ҳам фарҳанги тафаккур, ҳам фарҳанги психологии таъсиррасонӣ ва ҳам ҳамкорӣ дохил мешаванд.

Ба ғайр аз ин, мутахассисони оянда малакаҳои муоширатии зеринро ҳосил менамоянд: ифодаи дақиқи афкор, ғӯш кардан, гуфтори далелнок, овардани далелҳои муқобил, боварӣ ба худ ва неруи худ, эътиқод ба он, ки дар ҳолатҳои

амалӣ онҳо метавонанд, ҳамчун мутахассис проблемаеро ҳал намоянд; худбаҳодиҳӣ ва дар асоси он худӣ ислоҳи услуби фардии муоширатро анҷом медиҳанд. Қобили зикр аст, ки иштироки донишҷӯён дар чунин дарсҳо беҳтар аст ва чун қоида, фаъолияти хубро нишон медиҳанд.

Дар ҷаҳорҷӯби кори беруназсинфӣ дар ин марҳилаи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ донишҷӯёни гурӯҳи таҷрибавӣ дар озмуни алломаҳо «*I want to know everything*» -«Мехоҳам ҳама чизро донам!» иштирок карданд.

Мақсад: васеъ намудани заминаи иттилооту донишҳо, тарбияи муносибати арзишӣ ба касби оянда, рушди қобилияҳои эҷодӣ ва таҳлилкунии донишҷӯён, ташаккули талабот ба худтакмилдиҳӣ ва худшиносӣ.

Муҳтаво: Марҳилаи 1. «Донишҳои омӯзгор ҳудуд надоранд»-ҷавоб ба 20 савол аз соҳаҳои гуногуни дониш дар варақаи тестӣ. Марҳилаи 2. «Ин илми боҳикмати Педагогика»-ҷавоб ба 20 савол аз фанни «Педагогика» дар варақаи тестӣ. Марҳилаи 3. Талаб мекунад, ки дар 20 истилоҳи педагогӣ зада дурӯст гузошта шавад.

Усулҳо: ҷустуҷӯӣ мустақилонаи маълумоти зарурӣ; кори дастҷамъона, далелнок кардани хулосаҳо.

Натиҷа: васеъ гардидани заминаи иттилооту донишҳо, тарбияи муносибати арзишӣ ба ихтисоси оянда, рушди қобилиятҳои ҷустуҷӯӣ, таҳлилӣ, муоширатӣ ва худтаҳлилкунии донишҷӯён.

Дар хотимаи марҳилаи маҳсулнокии ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ «Марафонияи педагогӣ» ва конференсияи илмии донишҷӯён аз забони англисӣ таҳти унвони «Омӯзгор ҳамчун субъекти муҳими таълимӣ», бахшида ба Рӯзи омӯзгор дар Тоҷикистон гузаронида шуданд.

«Марафони педагогӣ» дар панҷ марҳила гузаронида шуд:

1. «*Pedagogical Crassword*», ки дар он ба иштирокчӣ хонапурӣ кардани «крассворд», ки дар асоси маводи фанҳои «Муқаддимаи фанҳои педагогӣ» ва «Этикаи касбӣ» тартиб дода шуда буд, пешниҳод карда мешуд.

2. «*What do these names mean?*», ки дар рафти он иштирокчӣ бояд дастовардҳои асосии ин ё он ходим дар соҳаи педагогикаро муайян мекард.

3. «*Talk mistakes*», ки дар ин барои иштирокчӣ таҳлили матни омӯзгорӣ ва ёфтани ғалатҳо лозим мешуд.

4. «*Author*», ки дар ин барои иштирокчӣ лозим буд, ки номҳои муаллифони китобҳои машҳур доир ба педагогика ва психологияро номбар кунад.

5. «*Detective*», ки дар ин иштирокчӣ бояд ҳодисаҳои омӯзгории нишондодаро бо мафҳумҳо, санаҳо ва номҳо мувофиқ овард.

Чалб намудани мутахассисони оянда ба корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, тавре ки маълум аст, ба рушди ҳамоҳанги шахсияти онҳо, ҳосил намудани тафаккури илмӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии илмии муносири онҳо (Л.К. Гребенкина, Н.В. Мартишина ва дигарон), васеъ ва амиқ гардонидани заминаи маълумотию маърифатӣ, донишҳои ҳамгиро дар соҳаи фанҳои махсус ва забони хориҷӣ мусоидат мекунад. Дар байни 26 нафар иштирокчиёни конференсия, ки дар факултетҳои забонҳои хориҷии ДДЗТ ба номи Сотим Улуғзода таҳсил мекарданд, 8 нафар аз ҷумлаи донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ мебошанд.

«Марафони омӯзгорӣ» ва конференсияи илмии донишҷӯён ба ғанӣ гардонидани захираи иттилооту донишҳо, ташаккули муносибати арзишӣ ба ихтисоси омӯзгор, рушди қобилияту малакаҳои кор бо иттилоот, рӯйнамоӣ, суҳанронии расмӣ ва худтаҳлилкунӣ мусоидат карданд.

Марҳилаи эҷодӣ ва ё марҳилаи хотимавии кор доир ба ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои таҳассусӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ ба мавсими 4-уми таҳсил рост омад. Вазифаи асосии марҳилаи мазкур аз рушди заминаҳо барои ғаболнокии эҷодии донишҷӯён дар ҳолатҳои марбут ба ихтисос иборат буд. Ин барои ба таври васеъ дар раванди истифода намудани

чунин методҳои фаъл, ба мисли бозиҳои касбукоршиносӣ ва нақшбозӣ, «хучуми зеҳнӣ», таҳлил ва баррасии ҳолатҳои омӯзгорӣ ва ғайра ҳамчун асос хизмат кард. Инчунин дар семинарҳо ва машғулиятҳои КМДРО аз фанни «Педагогика» ба кор бурдани «методикаҳои мухталифи фаългардонии иқтидори маънавии шахсият» (Н.С. Прячников) самарабахш мебошад. Аз ҷумлаи онҳо саволномаи фаългардонии «Худбаҳодиҳии ахлоқӣ ва шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки имкон медиҳад, сифатҳои худро бо арзишҳои барои ҳаёт аҳамиятнок, бо тасаввуроти худ дар бораи ахлоқу рафтори хуб муқоиса кард ва ҳатто то дараҷае метавон, моделсозии рафторро мувофиқи ҳолатҳои аз нигоҳи ахлоқӣ душвор анҷом дод ва саволномаи шӯҳиомез «адолат, худбаҳодиҳӣ, эҳтироми худ ва таҳлили Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки имкон медиҳад масъалаҳо софдилона баррасӣ шаванд, ба шумор мераванд.

Ба кор бурдани технологияи лоиҳа ҳам яке аз усулҳои асосии ҳалли масъалаҳои бамиёнгuzошта махсуб мешавад. Ба сифати мисол ташкили «Озмун барои беҳтарин лоиҳаҳои хурди маркази фароғатӣ доир ба тарбияи ахлоқӣ» пешниҳод карда мешавад.

Мақсад: касб кардани малакаҳои фаъолияти мустақилонаи таҳқиқотӣ ва эҷодӣ, кор дар гурӯҳ, рушди тафаккури мантиқӣ, қобилияти суҳанронии расмӣ, таҳаррики ангеzaҳои касбӣ ва муоширатӣ.

Муҳтаво: омӯзиши кори марказҳои таълимӣ дар шаҳри Душанбе, таҳлили муқоисавии бартарият ва камбудихо, таҳия ва роҳнамоии лоиҳаҳои хурди худӣ;

Усулҳо: барномарезии дастҷамъона, кори мустақилона дар гурӯҳҳои хурд бо тақсими супоришҳо, ҳисобот ва фаъолияти эҷодӣ ва ҷамъбасти натиҷаҳо. Кор доир ба лоиҳаҳои хурд дар якҷанд марҳила сурат гирифт:

1. Кори умумии гурӯҳӣ, ки дар вақти иҷрои он чудо ва баррасӣ кардани хусусиятҳои асосии маркази таълимӣ анҷом дода шуд: муштариён, гуногунии хизматрасониҳои асосӣ ва иловагӣ, ҷойи воқеъ гардидани онҳо, фазо ва ҳолати фаъолият, таҷҳизот (мавҷудияти синфхонаи компютерӣ, Интернет, воситаҳои

аудиоӣ-визуалии таълим, доскаи электронӣ ва ғайра), сиёсати нархгузорӣ, низоми кор бо гурӯҳҳои мухталифи мурочиаткунандагон ва амсоли инҳо;

2. Иштирокчиёни лоиҳа ба гурӯҳҳои хурдтар тақсим шуда, ҳар кадоме аз онҳо ҳиссаи кори худро анҷом медод (чустуҷӯӣ маълумоти зарурӣ, тарҳрезии интернет, таҷҳизот, ҳаҷм ва нархи хизматрасонӣ), интихоби номи марказ ва шиори он; омода намудани мавод барои рӯйнамоӣ;

3. Рӯйнамоӣ ва ҳимояи лоиҳаҳои хурди худ аз ҷониби гурӯҳ ва ё раҳбари он, интихоби беҳтарин маркази фароғатӣ аз ҷониби комиссияи озмун;

4. Ҷамъбасти натиҷаҳо, таҳлили гурӯҳӣ, рафт ва натиҷаҳои кор дар гурӯҳҳои хурд ва саҳми шахсии иштирокчиён.

Дар рафти кор дар марҳилаи мазкур дар чаҳорҷӯби фанни «Забони англисӣ» фаъолнокии эҷодии донишҷӯён, мушоҳидаи мувофиқат ва дурустии рафтори худ махсус таъкид карда шуд. Масалан, ҳангоми омодагӣ ба намоиш (инссенировка) бо забони англисӣ дар мавзӯи «*My future profession is a teacher*» донишҷӯён таҳияи намоишномаи худро пешниҳод карданд. Онҳо мустақилона намоишномаро навиштанд, нақшхоро тақсим карданд, декоратсияхоро сохтанд, эълонро таҳия карданд ва барои ҳамкурсон, омӯзгорон ва маъмурияти факултет даъватномахоро чоп намуданд. Аз рӯи намоишнома, амали намоишнома дар кӯҳи муқаддаси Олимп, дар он ҷое ҳудоёни юнониҳо тасмим мегирифтанд, ки ба одамон кадом касбхоро ёд диҳанд, сурат мегирифт. Амали асосӣ дар мавриди баррасии он, ки барои касб кардани шуғли омӯзгорӣ одам бояд аз кадом сифатҳои шахсӣ, донишҳою қобилиятҳо бархӯрдор бошад. Ба ин тариқ, барои иштирокчиён лозим омад, ки на танҳо қобилиятҳои ҳунари саънавию муоширатии худро зоҳир намоянд, балки ба таври фаъолона донишҳоеро, ки дар дарсҳо доир ба педагогика касб карданд, истифода намоянд.

Натиҷа: рушди малакаҳои фаъолияти якҷоя ва ҳамкорӣ; рушди ҳисси масъулияти коллективона, қобилиятҳои таҳлилкунӣ, пешгӯйикунӣ, таҳқиқотӣ ва ҳалоқият, малакаҳою қобилиятҳои рӯйнамоӣ кардан, фарҳанги муоширату худфаъолиятӣ.

Дар семинарҳо ва машғулиятҳои КМДРО методи мубоҳисаи гурӯҳӣ ба таври васеъ истифода мешуд. Чунин намуди мубоҳиса на танҳо шакли кори мустақилонаро ғайриҷӯи донишҷӯён маҳсуб мешавад, балки воситаи барҳам додани қолаби ба миён гузоштани ҳалли масъалаҳои проблемавӣ, ташкили тафаккури ҳалоқият ва иштирок дар ҳалли проблемаҳои вазъиятӣ, мубодилаи афкор ва нуқтаи назар, инчунин коркард кардани тасмими дастҷамъонае мебошад, ки дар худ ҳамаи он чизи мусбате, ки ҳар як гурӯҳи мушаххас коркард кард, фаро мегирад. Дар рафти мубоҳиса чунин усулҳои тактикие мавриди санҷишу тасдиқ қарор гирифтанд, ба мисли «пуфакҳои озмоишӣ» (ҷумлаҳо доир ба ҳалли ин ё он проблемаи омӯзгорӣ дар шакли алтернативӣ дида мешаванд: чӣ мешуд, ки агар мо....), ҳимоягар (санҷиши пешниҳодҳо ва созишномаҳо аз лиҳози воқеӣ будану мувофиқати онҳо ба манфиатҳои иштирокчиён). Бо мақсади ҳосил намудани малакаҳои рафтори ахлоқӣ ҳангоми мубоҳиса чунин усулҳо, ба мисли «даъват ба кӯмак» (ба ҳайси довар омӯзгор ва ё роҳбари мубоҳиса даъват карда мешавад) ва ақибнишинӣ ба мавқеи қаблан омодашуда (қабули қарорҳои муросокорона) ба кор бурда мешуданд.

Ҳамин тавр, маҳз шакли мубоҳисавии таъсиррасонӣ ба иштирокчиён фарҳанги муоширатӣ ва интерактивии онҳоро ташаккул медиҳад, мақсаднок пеш бурдани кор, вале дуруст, аз ҳисоби овардани далелҳо ва зидди далелҳо, инчунин даст кашидан аз ақидаи хатои худ, таҳаммулпазирона ба нуқтаи назари дигар муносибат карданд, ки бешубҳа, ба ташаккули ҳамаи ҷузъҳои таркибии салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ таъсири самарабахш мерасонад, ёд медиҳад.

Дар ин марҳилаи ташаккули падидаи мавриди таҳқиқ «ҳуҷуми зеҳнҳо» натиҷабарх баромад. Аз ҷумлаи бартариятҳои ин метод, метавон, чунин далелро ном бурд, ки дар раванди ҳуҷум тафаккури ҳалоқият сурат мегирад, ҳол он ки тавлиди идеҳо дар шароити тартиботи дақиқ ва фазои бароҳати эҷодкорӣ сурат мегирад. Ба ғайр аз ин, кори ҳамаи иштирокчиёни раванд ғайриҷӯи сурат мегирад: онҳо худро баробарҳуқуқ эҳсос мекунанд, ба умқи рафти тавлидшавии идеяҳо ва баррасии онҳо ворид мегарданд; баромадан аз

чаҳорчӯби тафаккури қолабӣ сурат мегирад, ки имкон медиҳад аз тафаккури қолабӣ ҷилавгирӣ ба амал ояд ва идеяи пурмахсул интиҳоб карда шавад.

Истифодаи методҳои дар боло зикршуда боиси тағйир ёфтани хусусияти муоширати дохили гурӯҳ гардид, дар он аллакай на робитаҳои ягона (саволи омӯзгор-ҷавоби донишҷӯӣ), балки ҷалби таъдоди зиёди донишҷӯён ба мубодилаи афкор доир ба масъалаҳои пешниҳодшуда сурат мегирифт. Ба андозаи калон ба ин кор ба барномаи омӯзиши забони хориҷӣ ворид намудани курси махсус таҳиягардида, аз рӯи интиҳоби донишҷӯён (КИД)-«Этикаи муошират: рӯзмарра, расмӣ ва ғайрирасмӣ (бо забони англисӣ)» мусоидат кард. Мақсади курси мазкур, аз як тараф, ёд додани дарки хусусияти хоси гуфтори англисҳо дар ҳолатҳои мухталифи муошират, аз тарафи дигар, таълими омӯзандагони ин забон бо формулҳои нутқ (дар сатҳи автоматизмҳо) буд, ки имкон медиҳанд, муошират бо забони англисӣ беҳтар сурат гирад, инчунин донишҳо дар бораи қоидаҳои гуфтор дар ҳаёти рӯзмарра, дар коллективи корӣ васеъ ва амиқ карда шаванд; ҳуҷҷатҳои хаттии дорои хусусияти коргузорӣ: мактуб, факс, резюме, e-mail тартиб дода шаванд; гуфтугӯ кардан, бо телефон мутобиқ бо меъёрҳои қоидаҳои этикӣ гуфтугӯ кардан.

Дар чаҳорчӯби курс аз рӯйи интиҳоб донишҷӯён таҳлили услубҳои муошират, табдил додани услуби расмӣ ба услуби ғайрирасмӣ ва баръаксро анҷом медоданд, раҳнамои этикет, ҳуҷҷатҳои хаттии коргузориро тартиб медоданд ва намоиши (инссинировка) ҳолати муоширатро анҷом медоданд.

Имкониятҳои шахсии ҳалоқияти омӯзгорони оянда дар интиҳоби мустақилонаи мавод барои дохил намудан ба рӯйнамоии портфолио зоҳир мегардад. Портфолиои эҷодӣ аз якчанд бахш иборат буд. Масалан, «**My**» «**.....и ман**», ки иттилооти шахсӣ дар бораи соҳиби онро фаро мегирад, «**My English-Забони англисии ман**», ки дар бораи қобилияту малакаҳои донишҷӯи забони англисӣ маълумот медиҳад, «*Diary*-рӯзона», ки маълумоти дар дарсҳо гирифта ва ё мустақилона омоданамуда, инчунин сабти дастовардҳо ва нокомиҳоро

фаро мегирад, «*My Dossier* -Ҳуҷҷатҳои ман», ки коллексияи корҳои эҷодӣ мебошанд.

Дар раванди анҷоми портфолиои эҷодӣ ҳамкориҳои омӯзгор ва донишҷӯён ба роҳ монда шуд, ки хусусияти маслиҳатдиҳӣ, гуфтугӯ, баррасии кор, маълумот ва хабардиҳӣ дошт. Рӯйнамоии портфолио дар гурӯҳ ба сифати шакли ҳисобот аз хатми КИД, инчунин қисми таркибии ташҳиси мунтазами раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ дар назар гирифта мешуд (2.3).

Марҳилаи эҷодӣ бо супоридани имтиҳон аз забони англисӣ хотима пазируфт, ки дар он барои мутахассисони ояндаи забони англисӣ имконияти интиҳоби шакли ҳисобот дода шуд.

Шакли анъанавии имтиҳон аз ҷавоб ба саволнома, таҳлили матн доир ба ихтисоси мутахассис, гуфтори яктарафа доир ба яке аз мавзӯҳои омӯхташуда бо баррасии баъдӣ иборат буд. Варианти алтернативии имтиҳон иваз намудани саволи охири ба омодазориҳои гурӯҳӣ ва гузаронидани бозии нақшдори ҷамъбасти ва фаро гирифтани ҳамаи маводи омӯхташударо дар назар дошт. Донишҷӯёни гурӯҳи таҷрибавӣ дар ҳаёти пурра алтернативи эҷодиро авлотар медонистанд ва ба нақшбозии онҳо омӯзгорони кафедри филологияи англис баҳои баланд доданд. Ба ғайр аз ин, корҳои курсӣ ва дипломӣ аз ҷанми «Педагогика» ҳам, ки донишҷӯёни гурӯҳи дар боло зикршуда иҷро мекарданд, сазовори баҳои баланд гардиданд. Бештари онҳо донишҳои эҷодии худро бо корҳои таҷрибавии худ исбот мекарданд, ки ин корҳо аз иҷрои супоришҳои гуногуни эҷодӣ иборат буданд.

Натиҷаи имтиҳон, иҷрои корҳои курсӣ, рӯйнамоии портфолио ба сифати яке аз нишондиҳандаҳои ташҳис ҳангоми муайян кардани сатҳи салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии донишҷӯён доништа мешуданд, ки ба ҷамъбасти корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ бахшида шудааст.

2.2. Ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори забони англисӣ дар фаъолияти амалӣ (дар муассисаи таълимӣ)

Дар замони муосир салоҳияти фарҳангӣ -ахлоқӣ ҳамчун маҷмӯи меъёрҳо, принципҳо, арзишҳо ва қоидаҳои муошират, ки аз ҷониби ҷомеа бо мақсади баланд бардоштани сифати самарабахшии муошират ва муносибатҳои байниҳамдигарӣ коркард шудаанд, инчунин технологияи иҷрои онҳо фаҳмида мешавад. Вақте ки мо дар бораи фарҳанги муошират сухан меронем, мо донишҳо, фаҳмиш ва иҷрои он меъёрҳои муоширати байни инсонҳоро дар назар дорем, ки:

-ба бархӯрди инсонпарварона ба манфиатҳо, ҳуқуқ ва озодии шахс мусоидат мекунанд;

-дар ҷомеа ҳамчун «дастури амал» муқаррар гардидаанд;

-ҳалалдор накардани, ақида ва эътиқоди ҳуди шахс;

-дар назар доштани омодагии ӯ ба иҷрои ин меъёрҳо [58: 40];

Қобили зикр аст, ки омӯзгор бояд ҳама вақт ба он омода бошад, ки чунин шароитҳо ҳама вақт дар воқеият вучуд доранд, ҳол он ки дар маҷмӯъ мавҷуд будани онҳо тамоман имконнопазир аст.

В.В. Колесов қайд намудааст: «Ҷомеа метавонад, тавре ташкил шуда бошад, ки дар он меъёрҳое асосӣ доништа мешаванд, ки хусусияти ғайриинсонпарварона доранд ва ё манфиатҳои инсонро сарфи назар мекунанд.» [92: 26]. Вале имкон дорад, ки фард ин меъёрҳоро намефаҳмад ва қабул ҳам надорад ва ё қабул дорад, вале наметавонад, ки чӣ тавр онҳоро риоя намояд.

Маҳз дар ин ҷо нақши омӯзгор ошкор мегардад, ки он аз фаҳмондани нишон додани зарурати риояи онҳо ва охируламр, омӯзонидани тарзи риояи онҳо иборат аст.

С.С. Оганесян қайд намудааст, ки фарҳанги муошират таҳти таъсири омилҳои зерин: психологӣ, ахлоқӣ, технологӣ, фарҳанги иҷтимоӣ вазифаи ҳудро иҷро мекунад [124: 19].

Робитаи начандон калони фарҳанги муошират бо муқаррароти ахлоқӣ, идеалҳои робитаи байни одамон, арзишҳо ва андешаҳои қолабӣ ҳамаи он чизе, ки мафҳуми фарҳангӣ- ахлоқиро ташкил медиҳад, робита дорад. [124: 20]. Фарҳанги ахлоқии ин ё он ҷомеа дар маҷмӯъ ва ё шахсони ҷудогона дар сатҳи муайяни шуури ахлоқии онҳо, хусусиятҳои муносибатҳои ахлоқӣ бо олами атроф, махсусиятҳои рафтору муошират зоҳир мегардад.

Салоҳиятҳои асосии фарҳангӣ-ахлоқии хоси шахс дар муошират аз инҳо иборатанд:

-муносибати боэҳтиромана ба ҳамсухбат, худдорӣ аз суҳанони қабех, бодикқатӣ, корбурди дурурсти калимаҳо, зеро нодуруст ба кор бурдани калимаҳо метавонад, боиси малолият ва ранҷиши инсон гардад;

-фаҳмо будани мақсади муошират, омода будан ба ҳама вақт фаҳмидан, арзёбӣ ва қабули мулоҳизаҳои ҳамсухбат;

-риояи принципҳои инсонгарой, ки боварии тарафайнро ба вучуд меорад ва ба пешгирию бартараф намудани ҳолатҳои низоангез мусоидат мекунад.

Салоҳиятҳои мазкур ногаҳон арзи ҳастӣ намекунанд. Аз як тараф, онҳо кори бошавқ аз боли худ, масалан, барои омӯзгоре, ки таҷрибаи на камтар аз 10-12 сола дорад, талаб менамоянд, аз тарафи дигар, ин корест, ки дар он омӯзгор метавонад, ба кӯдакон ёрӣ расонад.

Дар ҳар як ҷомеа муносибат ба одамон дар қоидаҳои рафтор дар он ҷомеа ифода меёбад. Қоидаҳои мазкур як бахши ҷомеаро ташкил медиҳанд ва бо сохтори давлат саҳт алоқаманданд. Дар ҷомеаҳое, ки бар зулми як табақа аз болои табақаи дигар асос ёфтаанд, салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ, аз як тараф, муносибати вобастагӣ, мавҷуд набудани баробархукуқиро ба таври равшан нишон медиҳад, аз тарафи дигар, чун қоида, бисёр мураккаб ва дурӯғин мебошад. Қобили зикр аст, ки фарҳанги муоширати ҷомеаи англисзабонҳо ба сабаби ифодаи зоҳирии эҳтиром ба одамон хеле одӣ ва табиӣ мебошад, ки ба таври воқеӣ муносибатҳои байниҳамдигарии инсонҳоро инъикос мекунад.

Ходими давлатии Англия, сиёсатмадор, файласуфи ахлоқомӯз Лорд Честерфилд донишмандони меъёрҳои фарҳанги муошират дар ҷомеа ба таври зайл тавзеҳ медиҳад: «Гуворо будан дар ҷомеа ин ягона роҳи барои худ гуворо гардонидани будубош дар он мебошад. Ақлу дониш инҳо шартҳои нахустин ва аз ҳама зурури барои он мебошанд, ки шахс мақбули ҷомеа гардад, вале ин ҳанӯз пурра кифоя нест; бидон, ки ин сифатҳо ҳеҷ вақт наметавонанд, ба дараҷаи лозима баҳогузори шаванд, агар ба онҳо пешгирӣ ва шеваи рафтор зам нагардад» [12: 7].

Бештари англисҳо ба фарҳанги муошират бо одамони ношинос аҳамияти махсус медиҳанд ва дар навбати худ ба ин ақиданд, ки ҳангоми муошират бо дӯстон, метавон, камтар одоби гуфторро ба кор бурд; ба фарҳанги муошират дар ҷойи кор нисбат ба фарҳанги муошират бо ашхоси ношинос аҳамияти камтар дода мешавад; инчунин дар байнашон ақидае роиҷ аст, ки дар гуфтор бо аҳли оила, роҳбарон ва дӯстон дар раванди муошират, фаҳмиши якдигар ва аҳамияти махсуси одоби расмӣ сарфи назар мешавад.

Англис ҷонибдори қоидаи «сарфи назаркардани худ» мебошад. Ин маънои онро дорад, ки дар гуфтор сухан дар бораи худро ба миён нагузоред, худ дар бораи худ ва корҳои фаъолияти худ сухан накунед. Дар гуфтор аз ҳад зиёд нишон додани доногии худ ва умуман, бидуни баҳс тасдиқ кардани ягон чиз рафтори ношоиста доништа мешавад. Меҳмонеро, ки дар сари дастархон бо ҷиддияти зиёд нуқтаи назари хешро ғимоя мекунад, ё шахси аблаҳ ва ё бадтар аз ин одами тарбиятнадида ҳисоб мекунанд. Дар Англия суҳбати одиро меписанданд, на муколама дар мавзӯе, ки афкори амиқ дорад ва зиёда аз ин бархӯрди ақоиди ғилофи якдигарро ба вуҷуд меорад.

Пеш аз он ки ба Англия сафар кард, зарур аст, пешакӣ бо меъёрҳои рафтор дар ҷомеаи Англия шинос бояд шуд. Пеш аз ҳама, бояд меъёрҳои фарҳанги муоширати англисҳоро бо фарҳанги муоширати тоҷикон муқоиса кард. Масалан, агар тоҷикон шиносоиро бо ибораи «Бисёр хуб» оғоз кунанд ва дар ҷавоб «*I'm very glad to see you* -Ман ҳам аз шиносоӣ бо шумо хеле шодам!»

шунаванд, онгоҳ ҳангоми шиносӣ бо ҳамдигар англисҳо бештар вақт ифодаи «*How do you do?* [[5]: 8].»-ро ба кор мебаранд, ки бо «Ассалому алайкум»-и тоҷикон баробар аст.

Боз як арзиши дигари муҳимми англисҳо, ки ба тарзи иртиботи байни одамон таъсиргузор аст ва онро бояд хотиррасон кард, баробарӣ байни одамон мебошад. Ин як амри тасодуфӣ нест, зеро барои фарҳангҳои фардпараст фосолаи начандон калони амудии байни одамон дар ҷомеа ва ё фосолаи ҳокимият хос аст. Хусусияти муҳимтарини шеваи муоширати англисҳо бошад, ин муносибати эҳтиромона ва бодикқатона ба ҳар як инсон, новобаста аз мақом ва мавқеи иҷтимоии шахс мебошад.

Арзиши дигаре, ки метавон, ба гурӯҳи арзишҳои муоширатӣ дохил кард, ин нигоҳи хушбинона ба ҳаёт, ба забони англисӣ «positive thinking-тафаккури мусбат» мебошад, ки «таваҷҷуҳи хушбинона ва муносибати некхоҳона ба одамон»-ро дар назар дорад. Инчунин зоҳир намудани муваффақият, комёбӣ ва қобилияти идора намудани вазъият мусбат арзёбӣ мешавад [13: 156].

Риояи талаботи салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ на танҳо барои ҳуди англисҳо, балки барои ҳамаи онҳое, ки забони англисиро ҳамчун забони хориҷӣ меомӯзанд, муҳим мебошад.

Салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ ба нутқ, новобаста аз мазмуни он, хушмуомилагиро мебахшад. Аз тарафи дигар, қайд кардан зарур аст, ки нутқи оқилона ва пурмазмун дар шунавандагон эҳсосоти номатлубро ба вучуд меорад, агар нутқкунанда меъёрҳои фарҳанги нутқро дағалона вайрон кунад. Барои он ки кӯшишҳо барои омӯзиши забони англисӣ бе натиҷа анҷом наёбанд, омӯзандаи забони англисӣ бояд на танҳо бо ин забон баён намудани фикри худро, балки хушмуомила ва хушоям будан бо он нафароне, ки ба онҳо ин забонро меомӯзад, ёд гирад.

Инчунин метавон қайд кард, ки шеваи гуфтори англисӣ санъати калони ба худ ҷалб намудани тавачҷуҳи одамон мебошад. Аз ин бармеояд, ки фарҳанги

муоширати англисӣ дорои аҳамияти амалӣ мебошад ва ба ин сабаб омӯзиши махсус ва бодикқатона, инчунин такмили муттасилро сазовор аст.

Хушмуомилагӣ ва дақиқкорӣ ҳамчун ҷузъҳои салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии муошират ба забони англисӣ ба шумор мераванд.

Тавре ки маълум аст, англисҳо халқи хеле хушмуоила мебошанд. Дар навбати аввал ҳангоми муошират барояшон ба ҳамсухбат нишон додани некхоҳии шахсии худ, то кадом дараҷа ҳавасманд будани онҳо ба раванди муошират муҳим мебошад.

Вақте ки суҳан дар бораи фарҳанги муошират дар ҷомеаи англисзабонҳо меравад, онҳо чунин воқеияте ба назар гирифта мешавад, ки муошират аз рӯйи се дараҷа сурат мегирад: хушмуомилагӣ-расмӣ, муътадил ва оилавӣ [42: 234]. Ба ҳар кадоме аз ин дараҷаҳои хушмуомилагӣ услуби муайяни нутқ хос аст ва аз ин бармеояд, ки метавон, ҳамаи калимаҳо ва ифодаҳои боодобонаро аз рӯйи аломатҳои услубӣ ба услубҳои расмӣ, муътадил ва оилавии нутқ чудо кард [42: 235]. Шеваи расмии муоширатро мо дар муассисаҳои таълимӣ, созмонҳо, доираҳои расмӣ, дар соҳаи маориф ва ғайра мушоҳида мекунем. Агар ҳалалдор намудани сатҳи расмии муошират дар вазъияти расмӣ мушоҳида шавад, онҳо ин метавонад, ҳамчун беэҳтиромӣ нисбат ба ҳамсухбат фаҳмида шавад, ки баъди ин имкон дорад, байни ҳамсухбатон низоъ ба вучуд биёяд ва ё муносибатҳои расмии онҳо қанда мешаванд. Аз ин бармеояд, ки бояд сатҳи расмии одоби муошират дар он ҷое, ки ин талаб қарда мешавад, ҷиддан риоя қарда шавад [75: 64].

Дар мавриди сатҳи муътадили хушмуомилагӣ метавон гуфт, ки он муоширати боодобонаи байни одамонро ба роҳ мемонад, ки онҳо ношиносанд, инчунин байни он одамони бо ҳам шиносе, ки байни онҳо муносибатҳои расмӣ ва ё оилавӣ вучуд надоранд [42: 198].

Сатҳи оилавии хушмуомилагӣ барои муоширати байни аъзоёни оила, инчунин байни дӯстону рафиқон ба қор бурда мешавад [42: 201].

Дар ин ҷо лозим меояд, ки мавҷудияти сатҳҳои хушмуомилагиро бо мисолҳо нишон диҳем.

Фарз мекунем, ки соати як нафари англис аз кор бозмонд ва вай мехоҳад вақтро аниқ фаҳмад. Дар ин маврид, агар нафари англис ба рафиқаш мурочиат кунад, онгоҳ ӯ мепурсад: «What time is it, Rahim?»

Саволи «What time is it?» танҳо дар сатҳи оилавии хушмуомилагӣ-дар оила, дар доираи ҳешу пайвандон, байни дӯстон ва ошноён созгор аст.

Ба одами ношинос зарур аст, ки бо хоҳиши боодобона: «*Excuse me, could you tell me the time, please?*» мурочиат карда шавад.

Дар сатҳи оилавии хушмуомилагӣ, яъне дар доираи аъзоёни оила ва ё нафарони шинос, ин ифода аз ҷиҳати лаҳни гуфтор ғайритабӣ ба назар мерасад [97: 294].

Дар вазъияти расмӣ чунин савол дар бораи вақт метавонад, тамоман бечо ба назар расад, агар, масалан, нафари зердаст ба утоқи кории сардор ба он мақсад дарояд, ки аз вай вақтро пурсад. Аммо бояд хотиррасон кард, ки дар сатҳи расмӣ хушмуомилагӣ савол дар бораи вақт имконпазир аст, агар масалан, сардор аз нафари зердасташ хоҳиши мувофиқ кардани вақт ба тартиби амалҳое, ки тибқи нақша бо дақиқаҳо нишон дода шуда бошанд, карда бошад [106: 259].

Аз мисолҳои овардашуда маълум мешавад, ки истифода бурда тавонистани салоҳиятҳои мухталифи фарҳангӣ-ахлоқӣ хеле муҳим мебошад ва барои ин, мутобиқан, донишани тафовути байни онҳо зарур аст.

Эҳтиёткорӣ дар гуфтор ҷанбаи муҳимтарини муошират бо забони муосири англисӣ ба шумор меравад. Он аз забон хориҷ намудани ҳамаи он воҳидҳои забоние, ки ба ягон тарз шаъну эътибори шахс, мансубияти нажодию ҷинсӣ, син, вазъи саломатӣ, мақоми иҷтимоӣ, намуди зоҳирӣ дахл мекунанд ва ба ҷойи онҳо интиҳоб намудану ба кор бурдани эвфимизмҳои муътадил ва мусбатро дар назар дорад [23: 14].

Ба ақидаи И.Р. Галперин, «*эвфимизм*-ин калима ва ё иборае мебошад, ки барои иваз намудани калима ва ё ифодаи ногувор ба кор бурда мешавад ва аз рӯйи маънои умумӣ бо ҳам мувофиқанд». Ҷ. Ниман ва К. Силвер ба ин андешаанд, ки эвфимизмкунонӣ ин ба кор бурдани истилоҳи таҳқирнакунанда ва ё гуворо ба ҷойи истилоҳи ифодакунандаи мафҳуми асосӣ ва таҳқиркунанда мебошад ва бар илова калимаҳои эвфимистӣ то андозае ҳақиқатро пардапӯшона ифода мекунанд. Яке аз тафсирҳои охирини мафҳуми мазкурро муҳаққиқ Л.П. Крисин пешниҳод кардааст, ки эвфимизмро ҳамчун «воситаи ифодаи бавосита, ба калимаҳои дигар ифода кардан, инчунин ифодаи сабуки предмет, хусусият ва ё амал» маънидод кардааст [24: 16]. Масалан, мафҳуми калимаи «марг»-ро дар байни бештари халқҳою фарҳангҳо бевосита ифода намеkunанд ва дар бораи он бевосита сухан намеkunанд.

Дар робита ба ин, калимаҳо ва ифодаҳои зиёде ба вучуд омадаанд, ки дар забони англисӣ калимаи «**to die**»-ро иваз менамоянд:

- to pass away -рафтан;
- meet your maker -ба Офаридгор пайвастан;
- kick the bucket -пойҳоро дароз кардан, ба хоби абадӣ рафтан;
- six feet under -ба хок супурдан (шаш фут тағи замин);
- to push up daisies -ба он дунё рафтан;
- snuff it -қатъ шудан, умр ба охир расидан;
- to be in somebody's box -дар сандуқ навохтан;
- to pop somebody's clogs [101: 28]. -чашм пӯшидан, канкиҳоро партфтан;

Бештари вақт истифодаи эвфимизмҳо дар кишварҳои гуногун ба ҳам хеле монанд мебошад. Масалан, дар забони русӣ барои ифодаи мафҳуми «ҳомиладор» ифодаҳои зеринро ба кор мебаранд: «*ждать ребёнка, находится в интересном положении*»-кӯдакро интизор будан, дар ҳолати аҷиб қарор доштан». Дар забони англисӣ ҳам бештар вақт калимаи «*pregnancy*»-ро ибораҳои «*to be in the family way*» ва «*have a bun in the oven*» иваз мекунанд.

Корбурди эвфимизмҳо баъзан бо мақсади рӯйпӯш намудани ҳақиқат сурат мегирад. Масалан, дар замони Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ У. Черчилл чунин изҳор дошт: «de-housing the population [54: 125]--хориҷ намудани сокинон аз хонаи худ». Ҷанг бештар вақт сабаб мешавад, ки эвфимизмҳои наватарин ба кор бурда шаванд, зеро ҳақиқатро бештар ҳамчун воқеият наметавон қабул кард. Теъдоди зиёди аскарон аз хунрезихое, ки дар атрофашон сурат мегиранд, аз ақл бегона мешаванд ва дар натиҷаи ин калимаи «insane-девона, аз ақл бегона» ба ибораи «shell shocked [54: 125]-неврози ҷангӣ ва ё ҷароҳати неврологӣ» иваз шуда буд, баъдтар он ба ибораи «battle fatigue-ҷароҳати психологие, ки дар раванди амалиёти ҷарбӣ гирифтааст» иваз карда шуд.

Асоси эҳтиёткориро кӯшиши наранҷондан, ба иззати нафси шахси дигар нарасидан ва ҳифз намудани эътибору рӯҳияи ӯ ташкил медиҳанд. Кӯшиши эҳтиёткорӣ дар гуфтор аз африқоиҳо шурӯъ мешавад, вақте ки онҳо забони англисиро истифода мебарданд шуданд. Истифодаи калимаи манфии «black» боиси ранҷидани онҳо мегардид. Мисолҳои зерин аз тағйироти маъноии «наҷодӣ»-и калимаю ибораҳои, ки натиҷаи кӯшиш ба эҳтиёткорӣ дар гуфтор мебошанд, гувоҳӣ медиҳанд: « *Negro -coloured -black -African American -Afro -American; Red Indians -Native Americans*»[24: 13]. Марфемаҳои «чинсӣ», ки чинси инсонро нишон медиҳанд, ба мисли -man, аз забон ҳамроҳ бо калимаҳои, ки метавонианд, ба таркиби онҳо дохил шаванд, хориҷ гарданд. Ба ҷойи онҳо калимаҳои наво ба вуҷуд меоянд, ки инсонро бе мансубият ба яке аз ду чинс (мард ва ё зан) муайян мекунанд: *chairman\ chairperson*-раис, роҳбар, *spokesman\ spokesperson*-вакил, нотик, *cameraman -camera operator*-танзимгар, *foreman\supervisor*-сардор, *fireman \ fire fighter* -қорманди оташнишонӣ, *postman\mail carrier* -хаткашон, *headmistress\ headteacher*[24: 13].-роҳбари корхона\директор.

Инчунин метавон, вариантҳои зиёди тағйирёфтaro мушоҳида кард. Масалан, калимаи «women» метавон, дар шакли «woman» навишташударо дид, ки сабабаш ҷилавгирӣ аз алоқамандӣ бо пасванди бадбинонаи ифодакунандаи

чинси «мардона» мебошад. Ба ғайр аз ин, феминистҳо дар калимаи *history* ҷонишини соҳибии *his*-ро ихтисор кардаанд ва пешниҳод карданд, ки таърихи занонро дар шакли *herstory* [24: 14] ном баранд, ҳол он ки калимаи *history* баромади ҷунонӣ дорад ва ба ҷонишини соҳибии ҳозираи *his* ягон муносибат надорад. Инчунин пешниҳод шудааст, ки бо калимаи *hero* калимаи *shero* истифода шавад.

Он калимаҳое, ки метавонистанд, харидорро ҷалб намоянд, масалан: *genuine/ real /natural leather* ҳатман хотиррасон карда мешуданд. Қобили зикр аст, ки танҳо бо забони тоҷикӣ метавон, гуфт «пӯстивазкунанда, ба ҷойи пӯст», (пӯсти синтетикӣ ва ё сунъӣ). Забони англисӣ иҷозат намедихад, ки калимаи *artificial* ва ё калимаи *synthetic* ба кор бурда шавад [24: 15].

Ба ин тариқ, метавон қайд кард, ки дар бештари ҳолатҳо эҳтиёткории забони англисӣ сабабҳои тижоратӣ дорад. Дар ин маврид инсон муштари эҳтимолӣ ва харидор дар назар гирифта мешавад.

Яке аз шаклҳои асосии салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ формулҳои одоби муоширати гуфтор ва муошират ҳамчун хусусиёти фарҳанги гуфтору муошират бо забони англисӣ мебошанд. Англисҳо ҳама вақт нутқи худ, ифодаи фикри худро назорат мекунанд ва ҳар як ҳолати муошират қолаби нутқи худро дорад. Бо тақия ба ин қолаб, инсон тавре бояд муоширати худро ба роҳ монад, ки боодобию тарбиятдидагии худро нишон диҳад, инсони дигарро наранҷонад, инчунин бояд ба мақоми муошират мувофиқат кунад ва дар охир, бо мақсади худ аз муошират ноил гардад.

Барои он ки ба инсон ба роҳ мондани муошират осону одӣ бошад ва бо мақсади худ аз муошират ноил гардад, инчунин барои ҳамсуҳбат одами ғоидаовар ба назар расад, формулҳои стандартӣ одоби муоширати нутқ мавҷуданд, ки ҳамчун тақиягоҳ хизмат мекунанд. Формули одоби муоширати нутқ ин калима, ибораҳо ва ё ифодаҳои қаблан шаклгирифтае мебошанд, ки доимо дар гуфтор истифода мешаванд. Формулҳои мазкур дар ҳолатҳои зерини

стандартии муошират қобили истифода мебошанд: саломдихӣ, худоҳофизӣ, хоҳиш, узрҳоӣ, ҷавоби рад, сипосгузорӣ ва ғайра [60: 178].

Формулҳои одоби муоширати нутқи англисӣ хусусиятҳои ба худ хос доранд. Саломдихӣ, худоҳофизӣ, хоҳиш, даъваткунӣ, ба мисли шаклҳои дигари одоби муоширати нутқ, вариантҳои бисёр доранд. Масалан, ҳангоми вохӯрӣ бо дӯст метавон, танҳо калимаи «Hello!»-ро ба забон овард, вале ҳангоми муошират бо нафари камошно наметавон, шеваи муоширати одиро ба кор бурд.

Одоби муоширати нутқи забони англисӣ боз баъзе хусусиятҳои дигарро ҳам дорад, зеро фарҳанги миллии дар ин маврид аҳамияти калон дорад [60: 184].

Ин навъи салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ дар ҳолатҳои амалӣ дар шакли формулҳои одоби муоширати нутқ аз назар мегузаронем.

1. Формулҳои саломдихӣ

Саломдихӣ барои англисҳо аҳамияти калон дорад ва бояд тазаққур дод, ки дар забони англисӣ мавзӯи саломдихӣ нисбатан васеъ аст. Албатта, метавон, ибораи «*Good morning!* -субҳ ба хайр!» -ро истифода бурд ва метавон, барои зоҳир намудани фардият онро тафсил дод.

Баъзеҳо бо гуфтани як калимаи «*Morning!*» кифоят мекунанд. Намуди дигари изҳори салом дар забони англисӣ ин «*Good afternoon!* -Рӯз ба хайр!» ва ё «*Good evening!* -Шом ба хайр!» мебошад. Ин навъҳои саломдихӣ ҳам дар шакли ихтисора ба кор бурда мешаванд, вале хеле кам.

Ифодаи «*How are you?*»-ро метавон, дар ҳар гуна вақт дар тӯли шабонарӯз истифода кард ва он ба «Шумо чӣ хел»-и забони тоҷикӣ хеле наздик аст. Дар ҷавоби ин ифодаи стандартӣ «*Fine, thanks!*» ба забон оварда мешавад.

Барои он ки боодобиро дар гуфтор зоҳир намуд, зарур аст, ки ифодаи «*And you?*»-корҳои «Шумо чӣ хел?»-ро илова намуд ва дар ҷавоби ин «*Great!*»-Олӣ, Хуб!» гуфта мешавад.

Дар омади суҳан, ифодаи «*How do you do?*» дар рӯзҳои мо дар ҳолатҳои метавон шунид, ки дар он ҷо ба бар кардани либосҳои фракӣ ва пирохани рақсӣ

чоиз бошад. Агар дар чунин ҳолат ҷавоби рад лозим меояд, зарур аст, ки дар ҷавоб бояд гуфт: «*I am doing well*».

Дар ҳаёти воқеӣ вазъияти ғайрирасмӣ бартарият дорад. Аз ин рӯ, ифодаҳои кӯтоҳи зерин истифода мешаванд:

- Hi!

- Hey!

- Hello! [126: 55].

Ифодаи баъдӣ аз ҳолати раванӣ ва аз он, ки шумо ин шахсро дер боз надидед, гувоҳӣ медиҳад:

Long time, no see! -Дер боз надидем!

Ҷавоб: Yeah, that's right! -Ҳамин тавр ҳам аст.

How have you been? -Шумо дар ин вақт чӣ ҳол доштед? Ба чӣ кор машғул будед?

Hey! How are things? -Салом, корҳоят чӣ хел?

Ҷавоб: Great! -Олӣ! And how are things with you? -Корҳои ту чӣ хел?

Минбаъд ифодаҳои «гуфтугӯӣ» бештар ба кор мераванд:

Hi there! -О, Салом!

Hello there! -О, Саломуалайкум!

Hey, how are you doing? -Салом, корҳо чӣ хел?

What's up? -Чӣ навигарӣ / корҳо чӣ хел?

How's it going? -Корҳо чӣ хел? / Зиндагӣ чӣ хел?

Wow, it's good to see you! -Э, оличаноб, аз дидорат шодам.

Агар Шумо шахсро бори аввал мебинед, онгоҳ ифодаҳои зерин ба кор бурда мешаванд: *Good to meet you / It's nice to meet you.* -Аз шиносӣ бо Шумо шодам. *I'm pleased to meet you / It's a pleasure to meet you.* -Аз шиносӣ бо Шумо мамнунам.

Дар мавриди вохӯрӣ бо рафиқ: *Wow, it's so good to see you again.* -Хуб шуд, ки туро боз дидам.

Агар вақти вохӯрӣ гузашт, вақте ки Шумо ба чойе шитоб доред: Hi! *sorry I can't stop.* -Салом, бубахш, ки истодан наметавонам. *Oh hi there, look I'm a bit pushed for time, here's my phone number, give me a call, sometime.* Э, Салом ба Шумо. Гӯш кун, ман аллакай каме дер кардам, ана ин рақами телефони ман аст, ягон вақт ба ман занг зан. *Hey! I would love to stop and chat but I really have to dash.* -Салом! Ман мехостам бо камоли майл бозистам ва бо ту суҳбат кунам, вале дар ҳақиқат, ман бояд шитоб кунам.

Изҳори салом метавонад аз суҳбат дар бораи обу ҳаво оғоз ёбад: Hello, *isn't it a lovely day?* -Саломуалайкум, рӯзи хуб, ҳамин тавр не? *Hello, what about this terrible weather?* -Салом! Шумо дар ин ҳавои нофорам худро чӣ хел ҳис мекунед? *Hello, did you hear the storm last night?* -Салом! Шаби гузашта садои тундар (тӯфон)-ро шунидӣ? *Hello, how's the family?* -Салом! Аҳволи аҳли оилаат чӣ хел аст? *Hello, how's your wife doing?* -Салом! Зиндагиатон чӣ хел? *Hello, how are the kids?* -Салом! Кӯдакат чӣ ҳол дорад? *What's new?* [100: 54]. -Чӣ навигарӣ?

2. Формулҳои худоҳофизӣ (хайру хушкунӣ)

Англисзабонҳо ба мисли ҳар гуна миллати дигар роҳҳои зиёди худоҳофизӣ доранд. Роҳи аз ҳама одӣ ва паҳнгардидаи изҳори то боздид дар забони англисӣ ифодаи «Good-bye!» мебошад, ки мо ҳангоми муошират бо дӯстонамон ва ё нафарони хуб шинос ба кор мебарем ва он шакли расмӣ маҳсуб мешавад. Инчунин метавон, дар ин маврид чунин ибораҳоро ба кор бурд:

Good day! -То боздид!

So long! -То вохӯрии наздик!

Good-bye for the present! -Алвидо!

Good-Bye for good! -Алвидо! (яъне умрбод).

Cheerio! -Нағз монед!

See you soon! Ё, ки See you! -То вохӯрии наздик!

See you later! -Баъдтар хоҳем дид!

See you tomorrow! -То пагоҳ!, То фардо!

I hope we'll see (be seeing) some more of you! -Умедворам, ки Шумо боз чанд бор моро хабар мегиред!

I must be off! -Вақти рафтани ман шуд!

Cheerier-bye! -То боздид!

Farewell! -Роҳи сафед!

Adieu! -Алвидо!

Take care of yourself! ё Look after yourself! [5: 250].-Худро эҳтиёт кунед!

3. Формулҳои хоҳиш

Вақте суҳан дар бораи хоҳишҳои боодобона-мурочиатҳо дар забони англисӣ меравад, метавон, гуфт, ки онҳо дар ин забон бо ёрии феълҳои модалиии *may, might, can, could, would, will* ифода меёбанд. Аз ин рӯ, таркибҳои грамматикӣ бо истифодаи феълҳои модалиии мазкурро метавон, ба се гурӯҳ чудо кард:

1. Таркибҳо бо як феъли модалӣ

Феъли модалиии «*Might*» хеле кам истифода бурда мешавад ва шакли расмӣ ифодаи хоҳиш ба шумор меравад. Ин шакл асосан, дар забони англисии бритониёӣ истифода мешавад. Мисол: *Might I have a cup of tee?*-мумкин аст, ки ман як пиёла қаҳва нушам?

Феълҳои модалиии *May* ва *Could* феълҳои аз ҳама серистеъмол барои ифодаи хоҳиш маҳсуб мешаванд. Инро ҳангоми гуфтугӯ бо ашхоси камшинос ба кор мебаранд.

Мисол: *May I please see your passport?* -Мумкин аст, ки шиносномаи Шуморо бинам?

Could I borrow your book please? -Мумкин аст, ки китобро аз Шумо қарз гирам?

Феъли модалиии *Can* барои ифодаи хоҳиш ва ё ҳангоми суҳбат бо шахсони хуб ошно ба кор бурда мешавад.

Мисол: *Can I borrow a few dollars?* -Шумо метавонед ба ман чанд долларро қарз диҳед?

2. Таркибҳо бо чонишини **You** дар вазифаи мубтадо

Таркибҳои *would you* ва *will you* ҳангоми ифодаи хоҳиш маънои яхела доранд. Таркиби *would you* корбурди бештар дорад ва шакли нисбатан боодобона маҳсуб мешавад. Бинобар ин, ҳангоми истифодаи таркиби *will you* зарур аст, ки калимаи «please» илова шавад, то ки ба гуфтор хушодобии бештар илова шавад. Мисол: *Would you remove your socks from the table, please?* -Шумо метавонед, чӯробакҳоятонро аз рӯйи миз гиред?

Will you please pass me the pepper? -Шумо метавонед, қаланфуро ба ман диҳед?

Ифодаҳои *Would you* ва *Could you* қариб маънои яхела доранд, вале каме тафовути маъноӣ дар байнашон ҷой дорад. *Would you* дар мариде истифода мешавад, агар шумо боварӣ дошта бошед, ки шахс имконияти иҷро намудани хоҳиши Шуморо дорад. *Could you* дар мавриде истифода мешавад, вақте ки шумо мехоҳед фаҳмед, ки шахс имконияти ҷисмонии иҷрои хоҳиши шуморо дорад ё не. Мисол: *Could you finish this work for me, please?* -Шумо метавонед, ин корро ба ҷойи ман анҷом диҳед?

Can you дар муоширати ғайрирасмӣ ба кор бурда мешавад. Мисол: *Can you please wash the dishes?* -Шумо метавонед, зарфҳоро шӯед?

3. Ифодаи *Would you mind If I* бо феъли замони гузаштаи одӣ маънои «Шумо зид нестед, агар ман...»-ро ифода мекунад. Мисол: *I don't feel well today. Would you mind if I stayed at home?* -Ман имрӯз худро бад ҳис мекунам, Шумо зид нестед, ки агар ман дар хона истам?

Баъзан ба ҷойи феъли замони гузаштаи одӣ феъли замони ҳозираи одӣ ба кор бурда мешавад? Мисол: *Would you mind if I go out tonight?* -Шумо зид нестед, ки агар ман имрӯз бароям?

Барои хоҳиши бештар эҳтиромона метавон, таркиби *would you mind + герундия* истифода кард, ки маънои «бароятон мушкил намешавад, ки агар корҳои зеринро анҷом диҳед?»-ро ифода мекунад. Мисол: *Would you mind*

opening the window? [71: 52]. -Бароятон мушкил намешавад, ки агар тирезаро кушоед?

4. Формулҳои узрҳои

Мурочиати боэҳтиромона ба шахси ношинос аз узрҳои барои нороҳат кардани ӯ оғоз меёбад. Баъди бахшиш пурсидан, метавон, бо саволе, хоҳише, эъроде ва амсоли инҳо ба ӯ мурочиат кард. Дар забони англисӣ барои пурсидани бахшиш ифодаҳои «*Excuse me*», «*Pardon me*» ва «*I beg your pardon*» ба кор бурда мешаванд.

Ифодаи «*Pardon me*» ва камтар ифодаи «*I beg your pardon*» дар он ҳолате истифода мешаванд, ки агар мурочиат ба шахси ношинос ӯро аз коре бозмедорад ва ё гуфтугӯи ӯ бо шахси дигар ҳалалдор карда шавад. Дар ҳолатҳои дигар бошад, ифодаи «*Excuse me*» ба кор бурда мешавад [30: 41]. Мисолҳои мурочиат ба шахси ношинос; (мурочиатҳои гуногун ба нафари роҳгузар;)

Excuse me, can you tell me the way to the National Gallery?-Бубахшед, Шумо намгӯед, ки ба Галлереяи миллии чӣ тавр рафтан мумкин аст?

Excuse me, can you please direct me the nearest underground station?-Бубахшед, лутфан бигӯед, ки чӣ тавр ман ба истгоҳи наздиктарини метро рафта метавонам?

Мурочиат ба гурӯҳи одамоне, ки дар ҳавлии се бинои истиқоматӣ суҳбат мекунанд, ки дар яке аз он биноҳо ҷаноби Кларк зиндагӣ мекунад. Мисол:- *Pardon me for interrupting, where can I find Mr. Clark, please* [30: 43].-Бубахшед, ки ба суҳбати шумо ҳалал мерасонам, бигӯед, ки чӣ тавр ман метавонам, ҷаноби Кларкро бинам?

Дар ҳолатҳои ҷудогона ба шахси ношинос на бо хоҳиши эҳтиромона, савол ва амсоли инҳо, балки танҳо ба узрҳои мурочиат мекунанд. Маслан, дар театр, ҳангоми гузаштан аз байни қатори курсиҳо, аз он одамоне, ки аллакай ҷойҳои худро ишғол кардаанд ва маҷбуранд, ки барои гузаштани шумо пойҳояшонро ҷафс намоянд, барои нороҳат кардани онҳо бахшиш мебарсед.

Дар чунин ва ҳолатҳои ба инҳо монанд рафтори боодобона аз он иборат аст, ки барои ҳар кадоме аз ин нороҳаткуниҳо узр меҷӯед ва ифодаи «Excuse me!»-ро ба забон меоред.

Ҳолатҳои мешаванд, вақте ки нороҳаткунӣ нисбатан ҷиддӣ аст, ба мисли таладихӣ, расидан ба нафари дигар, пойро зер кардан ва ғ. Дар чунин маридҳо ифодаҳои зерин ба кор бурда мешаванд: Мисол:

- *Sorry! / excuse me!* -Бубахшед!

- *Pardon me!* -узр меҷӯам!

- *I beg your pardon!* -Маро бубахшед!

- *I beg your pardon for...* -Аз Шумо узр меҷӯам, барои он, ки....

- *I beg your pardon for bumping into you!* -Аз Шумо узр меҷӯам, барои он ки Шуморо тала додам!

Агар шумо донед, ки бо амалу ҳаракатҳои худ дигаронро нороҳат мекунад, масалан, дар автобус, дар назди одамоне, ки монда шудаанд, мусиқиро гӯш мекунад, дар он сурат ба узрҳои саволе илова мешавад: *I'm sorry, am I not disturbing you?* -Бубахшед, ман Шуморо нороҳат накардам?

Баъзан зарурати бо хоҳише муроҷиат кардан ба шахси ношинос ба миён меояд, ки иҷрои он кӯшиш ва ё анҷоми амалро талаб менамояд, масалан, кушодан ва ё пӯшондани тиреза, ҷафстар нишастан, ягон чизро дароз ва ё пешниҳод кардан ва амсоли инҳо. Дар чунин ҳолат муроҷиат ба тарзи зайл сурат мегирад: *Sorry to trouble you, but...* -Бубахшед, зарур аст, ки Шуморо нороҳат кунам, вале...

I'm sorry to trouble you, but could you move up a bit? [71: 54]. -Бубахшед, нороҳат кардани Шумо лозим меояд, вале Шумо наметавонед, каме ҷафстар шинед?

5. Формулаҳои ҷавоби рад

Вақте ки барои англисҳо ҷавоби рад додан, норозигии худро баён кардан ва амсоли инҳо лозим меояд, онҳо онҳо ба истилоҳ «калимаҳои сабукунанда

(нармакунанда)»-ро (бо забони англисӣ «softeners» мегӯянд), ба кор мебаранд. *I'm afraid* -Метарсам, ки, *So sorry* -узур мецоҳам, *To be honest* -росташа гӯям.

Unfortunately -Мутассифона, *With all respect* -сарфи назар аз эҳтироми зиёд, бо камоли майл, бо ҷону дил.

Мисол: *With all respect I have to decline your offer*-сарфи назар аз эҳтироми зиёд, ман бояд пешниҳоди шуморо рад кунам.

I am afraid you don't have enough experience-Метарсам, ки таҷрибаи Шумо нокифоя аст.

Дар мавриди боэҳтиромона ҷавоби рад додан ифодаҳои зерин ба кор бурда мешаванд: *I'm afraid I can't...* -метарсам, ки ин корро ман наметавонам, *I'd love to but* -ман бо камоли майл, вале, *That sounds great but*-Ин хеле хуб аст, вале....

Норозигии боодобона дар забони англисӣ ба тарзи зерин изҳор карда мешавад: *I see what you're saying, but I think* -ман мефаҳмам, ки Шумо чиро гуфтан мецоҳед, вале ман фикр мекунам. *You could be right, but don't forget that...*-Имкон дорад, Шумо ҳақ ҳастед, вале аз хотир набароред, ки... *Yes that's true, but I'm not sure that...*[160: 178].-Бале, ин дуруст аст, вале ман боварӣ надорам, ки ...

6. Формулҳои сипосгузорӣ

Дар забони англисӣ, ба мисли забони тоҷикӣ, миннатдорӣ барои амалҳои зерин баён карда мешавад: хизматрасонӣ, таъриф кардан, ёрӣ расондан, даъват кардан, қарз додан (пул, ашёҳо), пешниҳод, тухфа, орзу, зиёфат кардан, таваҷҷуҳ зоҳир кардан, ҳодисаи гуворо. Бинобар ин, роҳҳои зерини изҳори сипос фарқ карда мешаванд: *-Thanks \Thanks you.* -Ташаккур!, *Thank you very/so much. Thanks a lot*-Ташаккури зиёд, *Thanks a million*-рахмати калон, *Thank you for everything*-Ташаккур барои ҳама чиз.

Формулҳои зерин нисбатан муътадил ба шумор мераванд. Барои он ки миннатдорӣ самимию бештар баён карда шавад, **формулҳои зерин ба кор бурда мешаванд:** *Many thanks. Thanks a lot. Thanks awfully*-Ташаккури зиёд,

Thank you from the bottom of my heart for... / My most heartfelt thanks to you for... -
Аз самими қалб (аз таҳти дил) ба Шумо изҳори сипос менамоям....

Ифодаҳо бо сифтҳои мухтасари «Муташаккирам, миннатдорам» ҳам дар ҳолатҳои мувофиқ ба кор бурда мешаванд: Ман аз Шумо миннатдор-*I'm grateful to you*. Ман аз Шумо миннатдорам, барои он ки...., *I'm grateful/ obliged/ indebted you for... (smth./doing smth.)*.

Бисёр вақт ифодаҳои эҳсосотию пуробуранг барои изҳори сипос ба кор бурда мешаванд: Ман он қадар аз Шумо миннатдорам, ки наметавонам онро бо сухан баён кунам (калимае барои ифодаи он намеёбам!) \ Ман то дараҷае аз Шумо миннатдорам, ки барои изҳори он калимаҳоро ёфта наметавонам - *I don't know how to thank you. I can never thank you enough*. Калимае нест, ки бо он миннатдориамро ба Шумо изҳор намоям-*My gratitude cannot be expressed in words. Words could not tell you how grateful I am feel*. Агар Шумо медонистед, ки чӣ қадар ман аз Шумо миннатдорам!-*If you only knew how grateful I am!* Ҳазорҳо раҳмат!-*A thousand thanks!* [32: 59].

Ифодаҳо бо сифати мухтасари «Муташаккирам» **мансуб ба услуби баланд буда, хусусияти расмӣ доранд:** Ман аз Шумо бисёр (амиқан, хеле зиёд, ғавқулода) миннатдорам! -*I'm very/most grateful to you/ so (very) grateful to you/ most grateful/ much obliged/deeply indebted to you/ extremely/exceedingly/ ever so grateful to you!*. Ман аз Шумо хеле миннатдорам-*Thank you. Much obliged*.

Ифодаҳои зерин ҳам тобиши маъноии расмӣ доранд: *I would like to thank you*-Иҷозат фармояд, ба Шумо изҳори сипос намоям. *I would like to express my gratitude/appreciation*.-Иҷозат фармояд, ба Шумо миннатдориамро баён намоям. Ман миннатдории худро ба ягон кас барои... баён менамоям-*I would like to express my gratitude/ appreciation to sb. for....* Ман мехоҳам (мехостам, ки) барои... ба Шумо миннатдориамро баён намоям.-*I wish/would like to express my gratitude (to you) for...*

Тобиши маъноии боистан дар ифодаҳои зерин ҷой доранд: Ман бояд ба Шумо барои... ташаккур гӯям-*I (really) must thank you for....* Ман бояд ба Шумо

барои... изҳори миннатдорӣ намоям-*I (really) must say how grateful I am for.../express my gratitude for...*

Инчунин метавон, барои хизматрасонии оянда изҳори миннатдорӣ кард: Қаблан ба Шумо (ба ту) изҳори сипос менамоям!-*I would like to thank you in advance.*

Суханҳои ҷавобӣ метавонанд, инҳо бошанд: Намерзад-*Don't mention it.* Барои ҳеҷ чиз.-*It's nothing\ Think nothing of it.* Қобили ташаккур нест!-*That's really nothing! Don't mention it* [200: 19].

7. Формулҳои табрикоат

Дар ҳар як фарҳанг одоби муоширати муайяни табрикоат роиҷ аст. Ифодаҳои қолабие мушоҳида мешаванд, ки мутлақо барои ҳар як вазъият мувофиқ меоянд, инчунин таманниёти ҷудогонае мавҷуданд, ки нисбати одамони муайян ва ба муносибати махсус ба қор бурда мешаванд. Чунончи, дар забони англисӣ теъдоди зиёди ифодаҳои мухталифи табрикоатӣ мавҷуданд, ки англисҳо ба муносибати ҷашни ҷудогона истифода мебаранд. Ба ин ҷумла метавон, ифодаҳои зерин дохил кард:

Ифодаҳои умумӣ: *I wish you success/ happiness / joy / best of everything/ good health/love, etc.* -Ба ту қомеъӣ\ бахт \ хушқолий \ ҳамаи чизҳои беҳтарин \ саломатӣ \ муҳаббат ва ғайра меҳоҳам. *With all my heart I wish you...*-Аз самими қалб барои ту меҳоҳам. *On the occasion of... I wish you.* -Ба муносибати... меҳоҳам барои ту. *On this joyous day I wish you*-Дар ин рӯзи хурсандӣ барои ту меҳоҳам. *Please, accept my best/warmest/most heartfelt/heartiest/sincerest wishes!* [143: 59]. -Лутфан, таманниёти беҳтарин/ самимии маро/аз сидқи дил қабул фармояд! *Keep well! /Stay healthy!* -Саломат бошед! *May all your dreams come true!* -Бигзор, ҳамаи орзуҳои ту ҷомаи амал пӯшанд!

Birthdays (Зодрӯз): *Happy birthday!* -Зодрӯз муборақ! *Best wishes on your birthday!* -Дар зодрӯзат барои ту ҳамаи чизҳои беҳтаринро таманно мекунам! *Many happy returns!* -Ба муносибати зодрӯзат туро табрик менамоям ва умри

дарозро орзу мекунам! *Keep smiling on your birthday!* [104: 95]. -Бигзор, табассум аз лабонат канда нашавад!

Wedding/ Anniversary (тӯйи домодию арусӣ): *Congratulations on your wedding!-Тӯйи арусӣ бароят табрик мегӯем! Congratulations on your golden/silver wedding anniversary!-Ба муносибати ҷашни тиллоӣ/ нуқрагии солгарди тӯйатон табрик менамоем! Congratulations to you both and much happiness on your wedding day. May your love shine warmly forever. -Ҳар дуи Шуморо табрик мегӯем ва дар рӯзи тӯятон ба Шумо хушбахтии зиёд таманно дорем. Бигзор, муҳаббати Шумо дар тамоми умратон боқӣ монад! Every good wish on your wedding day. Wishing you a world of happiness and love as all your dreams come true* [54: 48]. -Дар рӯзи тӯятон барои Шумо ҳамаи чизҳои беҳтаринро таманно менамоем. Ба Шумо сулҳ, саодату муҳаббат ва ҷомаи амал пӯшонидани ҳамаи орзуҳоятонро таманно менамоем

Special Holidays (ҷашнҳои махсус): *Merry Christmas!-Рӯзи мавлуди Исо муборак бошад! Happy New Year/ Easter etc. -Соли нав/ Иди пок (пасха) ва ғайра муборак шавад! All the best for a happy New Year/ Easter, etc. -Дар соли нав \ дар Иди пок ҳама чизҳои беҳтаринро бароят таманно менамоем. Christmas greetings and all good wishes for your health and happiness in the coming year! -Ҷашни мавлуди Исоро бароят табрик гуфта, дар соли нав бароят саломатӣ ва хушбахтӣ мебоҳам! Christmas is near and it's coming. Be merry! Be happy! -Ҷашни мавлуди Исо аллакай наздик! Ба Шумо хушбахтӣ ва хушҳолӣ орзу мекунем! Warmest thoughts and best wishes for a wonderful holiday and a Very Happy New Year!* [116: 78]. -Дар ин ҷашни зебо ва соли нави саодатбахш ба Шумо чизҳои беҳтаринро таманно дорем!

Ҳамаи формулҳои дар боло зикршудаи одоби муоширати нутқ ба фароҳам овардани фазои мусбати эмотсионалӣ мусоидат мекунанд ва ба иштирокчиёни муошират таъсири фараҳбахш мерасонанд.

Муколама ҳамчун категорияи методӣ ва нақши он дар ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии муошират

Муколама ва ё диалог (аз кал. юн. Dialogos-суҳбат) шакли нутқе мебошад, ки ҳангоми он мубодилаи суҳан байни ду шахс (хеле кам дар байни якчанд нафар) сурат мегирад [30: 40].

Инчунин муколама бояд дар ҳолати озоди нутқ, бе ягон маҷбуркунӣ сурат гирад. Хусусияти озоди муошират яке аз хусусиёти тарзи муоширати англисзабонҳо мебошад, ки санъати бузурги ба худ ҷалб намудани одамон ба шумор меравад. Аз ин рӯ, ин аҳамияти калони амалӣ дорад ва на бояд онро аз мадди назар дур монд.

Барои муколама иваз шудани шахси гӯянда ҳатмист, яъне иштирокчиёни муколама бояд бо навбат гап зананд. Ба ғайр аз ин, дар раванди муколама ҳамзамон оmodасозии суҳанони худ, амалисозии онҳо ва дарки нутқи худи нутқи ҳамсуҳбат тавассути шунидан сурат мегирад.

Дар вақти муколама вазъияти нутқ доимо тағйир меёбад. Инчунин ҳаминро ҳам бояд қайд кард, ки шакли муоширати нутқии муколама бештар вақт дар муқобили монолог (гуфтугӯи як шахс) қарор дода мешавад.

Барои он ки ин мафҳумҳоро аз ҳам фарқ кард, О.И. Яковленко муколамаро ҳамчун мубодилаи босуръати суҳанони аз ҳам вобаста бидуни фикркунӣ пешакӣ, ҳангоми дарки биноию шунавоии ҳамсуҳбат маънидод кардааст. Вай махсусан қайд кардааст, ки дар нутқи зинда байни монологу диалог фарқ гузоштан хеле мушкул аст. Ин ду падида бо ҳам зич алоқаманданд ва як қатор ҳодисаҳои гузароро ташкил медиҳанд [201: 25].

Мисол барои чунин ҳодисаҳои гузаро метавонад, суҳбат дар вақти фароғат бошад. Чунин навъи суҳбат бо суръати хеле оҳистаи нутқ фарқ мекунад ва барои он ҳаҷми калони ҷузъҳо, инчунин нутқи хуб андешида-шуда хос аст, ки ин чиз ҳангоми суръати тези гуфтор мушоҳида намешавад.

Худи талаботи муколама мураккабии онро талаб мекунад. Андозаҳои муколама аз нигоҳи назария беҳудуданд ва ҳадди поёнии он метавонад, кушода ба назар расад. Вале воқеан ҳар як муколама ибтидо ва интиҳои худро дорад.

Якпорчагии муколамаро мақсад, мавзӯ ва муҳтавои он таъмин менамоянд [201: 26].

Ба ақидаи Борзова Е.В. «Муколама ин воситаи ифодаи занчири мантиқии таркиби фикрҳо ва мулоҳизаҳои аз ҷиҳати мазмун бо ҳам алоқаманд, ташкили нутқе мебошад, ки дар он ду гӯянда гӯё як фикр ва сохторро эҷод мекунанд, ки дар он мавзӯ дар байни ду нафар тақсим мешавад» [30: 40].

Махсусияти муколама бо мақсади мавзӯии он, бо хусусияти инкишофи муҳтавои он ва бо ҳаракати фикрҳо робитаи хеле зич дорад.

Ба сифати воситаҳои иловагии интиқоли маълумот дар мавриди муоширати бевосита имову ишора, ҳаракати дастҳо ва ҳаракатҳои гуногуни ҷисм хизмат менамоянд. Воситаҳои мазкури муошират ба ташаккули нутқи муколамавӣ таъсири калон мерасонанд.

Яке аз ҷиҳатҳои муҳимми муколама ин нақши оҳанг (интонасия) дар ташкили гуфтори муколамавӣ мебошад. Оҳанг ба муошират рӯҳ мебахшад, ки ноил гардидан ба ин ё он мақсади муоширатро муайян мекунад, зеро маҳз суҳбати некхоҳона ва боодобона ба барқарор намудани муносибатҳои корӣ мусоидат мекунад.

Шакли муколамавии нутқ барои муоширати шахсӣ ва барои муошират дар ҷамоати якҷоя, ки дар ин маврид он бисёр вақт хусусияти бисёрнафарӣ (полиглогӣ) қасб мекунад, то андозае типӣ мебошад. Барои он ки амали муошират сурат гирад, байни иштирокчиёни он бояд робита барқарор гардад. Ба амали робита амали хушмуомилагӣ, ки гароиш ба адресатро дар назар дорад, хеле наздик аст ва баъзан ба он баробар аст [104: 94].

Амалҳои равобит ва хушмуомилагӣ дар шакли ворид шудан ба суҳбат (муроҷиат, арзи салом) ва хотимаи он (худоҳофизӣ, таманиёт) сурат мегиранд, вале ҳолатҳои махсуси робита ва хушмуомилагиро низ мушоҳида кардан мумкин аст. Масалан, ҳолати вохӯрӣ дар ҷашнҳо, ки асоси табрикоту таманниёти гуногунро ташкил медиҳанд, ҳолатҳои вайрон кардани одоби

муошират ва созгории шарик, ки муаррифӣ, шиносӣ ва ғайраро талаб менамоянд [34: 179].

В. А. Беляева ба ин ақида аст, ки «Фарҳанги муошират ин воситаи ба даст овардани натиҷаҳои мақсади муошират: ҷалб намудани шавқи ҳамсуҳбат дар мубоҳиса, изҳор намудани эҳтироми шахс ба ӯ, инчунин фароҳам овардани шароити мусоид барои муошират ба шумор меравад» [23: 13]. Ин имкон медиҳад, ки гуфтори аз нуктаи назари одоб ва хушмуомилагӣ босаводона ташкил карда шавад ва дар натиҷа аз ҳамсуҳбат ҷавобҳои мувофиқ гирифта шавад. Ин маънои онро дорад, ки шумо ҷиҳати хуби худро нишон медиҳед ва албатта, натиҷаи дилхоҳро аз суҳбат ба даст меоред.

Имрӯз ба ҳайси мақсади охирини омӯзиши забони англисӣ қобилияти истифодаи муколама дар ҳолатҳои воқеии муошират барои ноил гардидан ба ҳамдигарфаҳмии мусоҳибон дар назар гирифта мешавад, ки истифодаи формулҳои гуногуни одоби муоширати нутқро талаб менамояд. Бинобар ин, яке аз мақсадҳои асосии дарси забони англисӣ ин ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии муошират маҳсуб мешавад.

Ба миён гузоштани ин мақсад дар шароити муассисаи таълимии муосир бисёр вақт ба сабаби маҳдуд будани миқдори соатҳои дарсӣ ва маҳдудияти маводи забонӣ боиси шубҳаи кормандон мегардад. Бо вучуди ин, вазифаи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии муошират дар дарсҳои забони англисӣ метавонад ва бояд ҳаллу ҷасл гардад.

Имконияти пешниҳоди мақсади амалии таълими забони англисӣ дар шароити муассисаи таълимии муосир дар он зоҳир мегардад, ки ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии муошират дар ҳақиқат, на маводи иловагии забонӣ ва на вақти иловагиро талаб мекунад. Мақсади ба миёнгuzoшта метавонад, аз ҳисоби тағйир ёфтани хусусияти ҳавасмандии фаъолияти таълимӣ барои донишҷӯён ва дигар кардани сохтори он амалӣ гардад. Ба ақидаи О. И. Яковленко «Раванди педагогие, ки ба ташаккули фарҳанги муошират нигаронида шудааст, ки яке аз мақсадҳои таълим мебошад, танҳо ба

шарте метавонад, самарабахш бошад, вақте ки ба ҳайси воситаи таълим муошират ҳам истифода бурда шавад» [201: 27].

Мақсади қорӣ намудани таълими забони англисӣ ҳамчун фанни таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии омӯзгорӣ аз фароҳам овардани шароит барои касб кардани қобилияти на танҳо муошират бо забони хориҷии мавриди омӯзиш, балки аз салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии муошират, яъне қобилият ва омодагӣ ба муошират ба забони хориҷӣ бо така ба донишҳои оид ба формулҳои одоби муоширатӣ барои ноил гардидан бо мақсади муошират ҳам иборат аст. Асоси ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии муошират қобилиятҳои барқарор намудани робита бо ашхос маҳсуб мешаванд, ки яке аз воситаҳои рушди чунин қобилиятҳо нутқи муколамавӣ ба шумор меравад.

Низоми ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии муошират тавассути муколама дар дарсҳои забони англисӣ бояд аз худ кардани нутқи амалиро на ҳамчун қолаби шахшудаи суханон ва ё маҷмӯи қоидаҳои интихобшудаи муколама, балки ҳамчун фаъолияти зиндаи нутқкунӣ андешаронӣ, ки пурра ба шахсияти ҳамсухбат бо истифодаи ҳама гуна формулҳои имконпазири одоби муоширати нутқ нигаронида шудааст, дар назар дошта бошад. Инчунин зарур аст, ки донишҷӯёнро ба ҳалли супоришҳои проблемавӣ, ба хулосабарорию таҳлил ва ғайра водор кард.

Аз мулоҳизаҳои дар боло овардашуда, метавон, чунин хулоса баровард, ки ташаккули фарҳангӣ-ахлоқии муошират барои он зарур аст, ки муносибати байниҳамдигарии байни шарикон барқарор гардад ва ба ин восита амалӣ намудани мақсади ба миёнгузошташуда имконпазир гардад. Муносибатҳои дӯстона ба ин мусоидат менамоянд.

Барои ин омӯзгор бояд роҳҳои ҷудогонаеро барои ташаккул додани фарҳанги муоширати донишҷӯён дар асоси муколамаҳо дар дарсҳои забони англисӣ пайдо кунад.

8. Мураттаб сохатани матни муколамаҳо аз ҷониби донишҷӯён бо супоришҳои каммуникативии омӯзгор

Раванди таълими муоширати муколамавӣ бо забони хориҷӣ на танҳо аз худ кардани муколамаҳои гуногуни одӣ, балки инчунин омодагии донишҷӯён ба дарки стратегия ва тактикаи муколамаи тартибдодашуда ва зоҳир намудани аксуламал ба ҳар гуна суханони ҳамсуҳбат, ки онҳоро бо забони модарии худ медонанд, дар назар дорад [36: 286]. Барои ин дар назди онҳо супоришҳои гуногуни каммуникативӣ бо тағйир додани ҷузъҳои ҳолат гузоштан лозим аст, ки ба оғози нутқ таъсир мерасонанд ва ба истилоҳ супоришҳои стратегӣ медиҳанд [37: 22].

Дар ин маврид зарур аст, доимо ба назар гирифт, ки ҳангоми таълими муколама на рафтори инфиродии нутқ, балки стратегия ва тактикаи муайяни ҳамкориро коркард мекунанд. Барои он ки донишҷӯён дар фаъолияти омӯзишӣ фаъл гарданд, онҳоро дар шароити баробар бо ташаббускори муошират бояд қарор дод ва дастурҳои каммуникативӣ ва супоришҳои махсуси он бояд дақиқан муайян карда шаванд. Дастурҳо метавонанд, ҳамкорӣ, кооператсия ва муқобилияти фаълонаи то охир ва ё дар ягон марҳилаи муайян бошанд, ки баътар ба мавқеъгирии ҳамсуҳбат иваз мешаванд [35: 256]. Дар ин маврид омӯзгор бояд супориш диҳад, ки донишҷӯён формулҳои мувофиқи одоби муоширати нутқро истифода баранд.

Дар ин ҷо мисолҳоеро аз назар мегузаронем, ки дар онҳо салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ ҳангоми ташкилу гузаронидани муколамаҳо, ки онҳоро донишҷӯён мувофиқи супоришҳои гуногуни каммуникативии омӯзгор тартиб додаанд, ба кор рафтааст: «Воридшавӣ ба суҳбат» ва «Шиносшавӣ».

а) Супориши «Воридшавӣ ба суҳбат».

Муколамаи 1

A. Good morning, Ann. How are you?

B. Good morning, Jack. I'm very well, thank you. And how are you?

A. I am not feeling very well at the moment. I think I must have caught a cold.

B. I am sorry to hear that. I hope you'll soon get over it.

Муколамаи 2

A. Good morning.

B. Good morning. How are you today?

A. Just fine, thanks. How are you?

B. Wonderful. Things couldn't be better [168: 21].

Муколамаи 3

A. Hello Mike.

B. Hello, Joan. I haven't seen you for a long time. How are you getting on?

A. All right, thanks. How are you?

B. Oh, not too bad, thanks.

Муколамаи 4

A. Good morning, Tom.

B. Hello, old man.

A. How are you?

B. Thanks, very well. Let's go to the concert tonight [46: 47].

Муколамаи 5

A. Good morning, Ann! What luck running into you!

B. Oh, I haven't seen you for ages.

A. How are you getting on?

A. Thank you, bright.

Муколамаи 6

A. Very glad to see you again! How's all your family?

B. Thank you, all are well. And how are you?

A. None too bright, could be better.

B. It's a pity. Let's hope for the best [114: 23].

Дар ҳар кадоме аз ин муколамаҳо ҳамсухбатон бо ёрии формули одоби муоширати нутқ нишон медиҳанд, ки то чӣ андоза онҳо аз дидани якдигар шоданд, дар бораи корҳои худ нақл мекунанд, ба якдигар изҳори миннатдорӣ

менамоянд. Чунин суханонро гуфта, донишчӯён муоширати боодобона бо забони англисиро ёд мегиранд. Салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии муошират як бахши ҷудонопазири омӯзиши забони англисӣ ба шумор меравад.

Б) Супориши «Шиносшавӣ»

Муколамаи 1

A. Askar, do you know Philip?

B. No, I don't think I do.

A. Askar, this is Philip Bien. Askar, this is Philip Bien.

Муколамаи 2

A. Mrs. Moore, may I introduce to my friend? This is Mr. Pearce. James this is Mrs. Moore. She works in the same office as my sister.

A. How do you do?

A. How do you do? [46: 43]

Муколамаи 3

A. Mother, this is Rahim's brother, Donish.

B. How do you do? A. How do you do?

Муколамаи 4

A. How do you like London?

B. It's quite different from what I expected.

A. Don't worry, you'll soon get used to it [46: 45].

Муколамаи 5

A. My sister Leila.

B. I'd be glad to meet you, Miss Leila. A. So am I.

Муколамаи 6

A. Perhaps I would better introduce myself. My name is Jim Graves. I'm studying physics at Hull.

B. My name is Kate Maguire. I'm a medical student [154: 29].

Ҳамин тавр, ҳангоми гузаронидани чунин муколамаҳо донишчӯён бо фарҳанги муошират бо забони англисӣ шинос мешаванд.

9. Тартиб додани муколамаҳо аз чониби донишҷӯён бо ёрии таъягоҳҳои амалкард

Хусусияти асосии нутқи муколамавӣ ин эвристикӣ будани он, яъне тарҳрезӣ нашудан, стандартӣ набудан, пешгӯӣ нашудан ва асоси эҷодию хусусияти эҳтимолӣ доштани он мебошад. Маҳз барои ҳамин ҳангоми омӯзиши муошират таъягоҳҳои амалкард метавонанд, ёрӣ расонанд. Инҳо супоришҳои нутқие мебошанд, ки аз рӯи тартиби пайдарҳамии барои гуфтор зарурӣ ҷой гирифтаанд [128: 21].

1. Ҳар ду ҳамсуҳбат супориши якхела мегиранд. Таъягоҳи амалкард метавонад, нақшаи зерин дошта бошад.

Эълони Савол	Ҷумла
Рад кардан. Асосноккунӣ	Ҷумлаи нав
Розигӣ	Шубҳа
Эътимод	

2. Ҳамсуҳбатон супоришҳои гуногун доранд.

Эълон	Савол
Далеловарӣ	Далелҳои муқобил
Истино	Рад кардан

3. Тактикаи танҳо як ҳамсуҳбат нишон дода шудааст, ҳамсуҳбати дигар бояд онро мустақилона дарёбад.

4. Тактика на он қадар саҳт ба мисли мисолҳои дар боло овардашуда дода шудааст, балки танҳо ҷиҳатҳои ҷудоғонаи он нишон дода шудаанд.

5. Гӯяндагон ҳудашон барои худ стратегияро интиҳоб менамоянд.

6. Ҳамсуҳбати дуюм бо тактикаи ҳамсуҳбати якум шинос нест ва баръакс [[129]: 23].

Қолабҳои муоширати муколамавии дар боло овардашуда моделҳои амалкарди муколама номида мешаванд. Таъягоҳҳои, ки дар онҳо супоришҳои нутқӣ ҷой доранд, гӯяндаро аз ҷиҳати тактикаи суҳбат омода месозанд, ки дар раванди воқеии муошират ҳам ҷой дорад. Бинобар ин, омода набудан ҳамчун

хусусияти марҳилаи рушди қобилияти нутқкунӣ муҳолифат намекунад [35: 81].
Методикаи мазкур инчунин дар асоси суҳанони тасодуфӣ ёд гирифтани
интиҳоби суҳан аз нигоҳи одоб, таъя намудан ба муколамаҳои шахсӣ, на ба
ифодаҳои қолабӣ ёрӣ мерасонад. Методикаи кор бо таъягоҳҳои амалкард ба
тариқи зайл аст:

-муколамаҳоро меҳонем;

-бо ёрии саволҳо муайян мекунем, ки ҳар як суҳан кадом вазифаро иҷро
мекунад;

-моделҳои муколамаро аз рӯи вазифа тартиб медиҳем;

-муколама аз рӯи моделро бозсозӣ мекунем;

-ҳолатро тағйир медиҳем ва нишон медиҳем, ки чӣ тавр тактикаи
ғӯяндагон тағйир меёбад;

-кӯшиш мекунем, ки аз рӯи модели тағйирёфта суҳан кунем [128: 21].

Баъд аз ин намунаи муколамае нишон дода шудааст, ки бо ёрии таъягоҳҳои
амалкардӣ тартиб дода шудааст. *You are at the shoe shop. You want to buy suitable
shoes but you are not sure whether shoes of your size are on sale. The flowing chart
will help you* [[55]: 125].

Student A-a customer	Student B-a shopkeeper
Greet the shopkeeper	Respond to greeting
Ask for the price	Give the price
Exclaim how expensive it is	Explain why expensive
Agree to buy the shoes	Explain how to look after leather
	Saying of good-bye

Ҳамаи ин таъягоҳҳои амалкард имкон медиҳанд, ки аз ҳамаи ҳолатҳои
нутқ гузар намоем ва худро на танҳо дар босаводона тартиб додани суҳанон аз
нуқтаи назари забон, балки аз нуқтаи назари хушмуомилағӣ ҳам бисанҷем.
Онҳо тавачҷуҳи донишҷӯёро ба риояи меъёрҳои фарҳангӣ-ахлоқии

муоширати забонӣ: арзи салом, ҷавоб ба савол, додани савол ва худохофизӣ ҷалб менамоянд.

Тартиб додани муколама дар асоси бозиҳои нақшдор. Тартиб додани муколамаҳо дар шакли бозиҳои нақшдор, бешубҳа, самарабахш мебошад. Дар муколама аз рӯйи мавзӯи муайян донишҷӯён дар нақшҳо бозӣ карда, формулҳои одоби муоширати нутқро ба кор мебаранд. Ба ин восита онҳо фарҳанги муошират бо забони мавриди омӯзишро ёд мегиранд. Мақсадҳои ин усули таълим аз инҳо иборатанд:

-рушди қобилияти гӯш кардани ҳамсухбати худ бо мақсади гирифтани маълумоти лозима;

-рушди қобилияти суҳбат кардан бо ҳамсухбат бо истифодаи формулҳои одоби муоширати нутқ;

-ташаққули қобилиятҳои каммуникативӣ дар ҳамкорӣ;

Нақшҳо байни иштирокчиён тақсим карда мешаванд ва онҳо ҳолати муайянеро бозӣ мекунанд. Ин ба ҳалли проблемаҳои мушкилтарин, интиҳоби роҳҳои дурусти ҳалли масъала, инчунин истифодаи усулҳои боодобонаи барқарор намудани робита бо одамони дигар дар ҳолатҳои муайян мусоидат мекунад [47: 46].

Бозиҳои зерини нақшдор метавонанд, ба сифати мисол хизмат намоянд:

Супориши № 1: бозии нақшдори «YES ё NO»

Ба донишҷӯён савол дода мешавад ва онҳо набояд калимаҳои «NO» ва «Yes»-ро ба кор баранд.

Намунаи тахминии муколама:

A-Are you ready for the game «YES or NO»?

B1 -OK.

T- Are you a pupil or a teacher?

B2 -I'm a pupil.

A -What are your hobbies?

B3 -My hobbies are reading, swimming.

Мақсади ин бозӣ аз рушди диққати донишчӯён, фаъолнокии нутқ, мустақилияти онҳо, инчунин дурустии гуфтор аз нуқтаи назари фарҳанг иборат аст [178: 58].

Супориши № 2: бозии нақшдори «Bind Man's Buff»

Ҳамаи донишчӯён дар бозӣ иштирок мекунанд. Бозингари пешбар чашмхоро мепӯшад . Вай «сайдро» қапида мепурсад:

Are you Lola?

Yes, I'm.

Are you Rasul?

No, I'm not.

Бозӣ ба кор кардани масъалаи асосӣ равона гардидааст, яъне барои дар хотир нигоҳ доштани он, ки пеш аз исмҳо артикл нест, инчунин ин бозӣ барои дуруст суханронӣ кардан ёрӣ мерасонад [128: 21].

Супориши № 3: бозии «Ашёҳои худро ёбед»

Шумо ягон ашёатонро гум кардед: *a white pencil-box, a blue ball, a red glove, a black bag, a blue pen*. Кӯшиш кунед, ашёҳои худро дар бюрои ашёи ёфта бо ёрии саволҳои умумӣ ва ё тасдиқкунанда ёбед. Мисол:

- Have you got a pencil-box?

- Yes, we have.

- What colour is it black or white? [46: 45].

Истифодаи дурусти суханон ҳангоми муошират ба шахсе, ки метавонад, ёрӣ расонад, барои ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ мусоидат мекунад. Донишчӯён меъёрҳои фарҳанги нутқи муоширатро пайгирӣ мекунанд.

Супориши № 4: бозии «Бюрои ашёи ёфташуда»

Шумо дар бюрои ашёҳои ёфташуда ашёҳои гумшударо доред. Бо мурочиаткунандагон хушмуомила бошед.

How do you do?

Sorry, we haven't.

Hello!

Have you a ball?

Have you a red glove?

Yes, we have.

Is the ball blue?

Here you are.

Yes it is.

Thank you very much. Good-bye.

Give me my ball, please.

Bye-bye [154: 29].

Супориши № 5: бозии «The Lost and Found»

Донишчӯён ба се гурӯҳи хурд чудо мешаванд. Дар ҳар яке аз онҳо як нафар нақши маъмуриятро бозӣ мекунад. Дар сари синаи ӯ лавҳа бо навиштаҷоти «*The Lost and Found*» ва 12 расм бо тасвири ашёҳои гуногун овехта шудааст. Донишчӯён ба маъмурият барои ёфтани ашёҳои гумкардаи худ муроҷиат мекунанд. Ҳамон касе бурд мекунад, ки зудтар ашёи гумкардаро меёбад. Донишчӯ бояд боодобона савол диҳад ва ба ҳамсуҳбат минатдорӣ баён намояд [154: 30].

Супориши № 6: аз рӯйи матн муколамаро тартиб диҳед

Мисол: Дар матни ««**At the book-shop**» 14 ҷумла тартиб дода шудааст:

1. «It's not expensive, it costs only fifty dollars».
2. «At the book-shop».
3. «My friend likes poems and perhaps he has bought that book».
4. «What can I do for you?»
5. «That's cheap; I'll take that then».
6. «Here are some new novels».
7. «A friend is coming to see me and I want to give him a book as a present».
8. «What kind of book?»
9. «No, I think it is better to give him a book about our town».
10. «There is a good book of poems which were written last year by young poets».
11. «That will be a very nice present, won't it?»
12. «Yes, here is one with very good pictures».
13. «How much does it cost? «
14. «Have you a book with pictures of our town?»

Донишчӯён идома додани суҳбат, додани саволҳои боодобона ва ба ҳамсуҳбат миннатдорӣ баён карданро ёд мегиранд, ки ба ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии муошират мусоидат мекунад, инчунин барои ҳосил намудани тасаввуроти хуб дар ҳамсуҳбат мадад мерасонад.

Аз гуфтаҳои дар боло овардашуда натиҷагирӣ карда, метавон қайд кард, ки яке аз мақсадҳои асосии дарсҳои забони англисӣ дар муассисаи таълимӣ ин ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии муошират мебошад. О.В. Калимулина қайд кардааст: «Ба кор бурдани усулҳои тартиб додани муколамаҳо дар шакли бозиҳои нақшдор дар дарсҳои забони англисӣ таъсирбахшии онҳоро дар амал нишон дод» [82: 18].

10. Истифодаи салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ ҳангоми ҳалли масъалҳои низоҳи дар коллектив: ҷанбаи одоби ахлоқ. Ошкор кардани сабабҳои асосии ихтилофи низо ҳеле муҳим аст, то ки ҳолати номатлуб, ки ҷаъолияти коллективро ҳалалдор менамояд, бартараф карда шавад. Худи моҳияти коллективи омӯзгоронро А.С. Макаренко чунин муайян кардааст: «Дар он ҷое, ки ягонагии пурраи ҳамаи омӯзгорони муассисаи таълимӣ вуҷуд надошта бошад, дар он ҷое, ки ёрӣ ба ҳамдигар ва талаботи ҷиддӣ нисбати ҳамдигар вуҷуд надошта бошад, дар он ҷое, ки қобилияти ба рафиқи худ гуфтани суҳанони ношоиста вуҷуд надошта бошад ва наранҷидан, агар ба ту суҳанони ногувор гуфта бошанд, дар он ҷое, ки қобилияти ба рафиқ фармон додан (ин қобилияти мушкул аст) ва ба рафиқи худ итоат кардан (ин боз ҳам мушкултар аст) вуҷуд надошта бошад, дар он ҷой коллективи омӯзгорон нест ва вуҷуд ҳам дошта наметавонад».

Ду гурӯҳи асосии коллективҳои меҳнатиро аз ҳам бояд фарқ кард:

-коллективҳое, ки маҳсули ҳолатҳои воқеӣ (нодурӯст тақсим кардани уҳдадорӣҳои вазифавӣ) мебошанд;

-коллективҳое, ки маҳсули сабабҳои субъективӣ (ба ҳам бархӯрдани сабабҳо, ақидаҳои омӯзгорон, талош барои ягон мақоми муайян дар коллектив ва ғайра) мебошанд. Вале ба ҳар ду гурӯҳи сабабҳо инчунин вазъияти

аҳамиятнокии коллектив барои шахсони ҷудогона ва ҳамаи коллектив, ки метавонад, боиси низоъ дар коллектив гардад, таъсир расонда метавонад.

Маҳз дар коллективи омӯзгорон низоъҳои вайронкунанда мувофиқи матлаб нестанд, зеро онҳо раванди таълиму тарбияро ҳалалдор мекунанд ва ба фаъолияти коллективи донишҷӯён таъсири манфӣ мерасонанд. Вале мавҷуд набудани низоъҳо ҳам хуб нест. Тавре ки Ю.П. Лвова қайд мекунад, «Бе мавҷудияти проблема дар коллективи педагогӣ ин ҳам камбудист, зеро ин маъноӣ ҷудо будани коллектив аз ҳақиқати воқеиро дорад».

Омилҳое, ки сабабҳои низоъро дар коллективи омӯзгорон ба вучуд меоранд, аз инҳо иборатанд:

- танқиди ҳамкорон, суҳанони дағал бо оҳанги таҳқиромез гуфтан, ҷой доштани бадбинӣ нисбати ягон шахс;
- дар муошират худдориро нигоҳ дошта натавоништан, агар тӯро барои ягон кор ҳамкорат танқид кунад;
- натавоништани табдил додани этика ба баҳси оромона ва бидуни эҳсосот (иброз доштани ақидаи худ, нуқтаи назари худ ба ин ё он масъала);
- мавҷуд набудани этикаи касбӣ дар муошират;

Дар хотир бояд дошт, ки дар баҳсу мубоҳисаҳо, дар он ҷое, ки суҳанони тунд, муҳокима ҷой дорад, таваҷҷуҳи худро ба муҳтавои масъала, танқид аз рӯйи воқеияти кор ҷалб намоед, то ки суҳанони саҳти сабабдор ба дағалӣ мубадал нагарданд, асабониятро ба вучуд наоранд ва ба иззати нафси ягон кас нарасанд. Набояд ҳамон як далелро аз ҳад зиёд нишон дод ва дар асоси он ба ҳамкор эътироз баён намуд. Далелу мислоҳо бояд раднашаванда бошанд ва ҳамаи муҳокимаҳо бояд исбот карда шаванд.

Бояд дар хотир дошт, ки одамоне вучуд надоранд, ки дар тӯли тамоми фаъолияти касбиашон ҳама вақт муваффақ буданд ва ба хатоҳо роҳ надода бошанд. Муҳим он аст, ки дар худ қобилияти ба ҳамаи ҳодисаҳои номатлуб дар муносибатҳои тарафайн бо ҳамкорон то ҳадде, ки имкон дорад, бо оромию бе асабонӣ бархӯрд кард, то ки онҳоро ба осонӣ паси сар кард.

Дар мавриди муошират бо ҳамкорон тавсия дода мешавад, ки аз маҳорати фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорҳои соҳибтаҷриба истифода бурда шавад, ки он фарогири нукоти зайл аст:

- шинохти худ: ҷиҳатҳои хуб ва камбудии худро ба ҳисоб гиред;
- бо дидани камбудии дар фаъолияти ҳамкорон шитоб ба танқиди онҳо накунад, агар роҳҳои бартараф кардани он камбудии надонед;
- агар Шумо ягон чизи навро пешниҳод кардан хоҳед, аввал эътимод ҳосил кунед, ки пешниҳоди шумо ҳақиқатан барои такмил додани раванди таълиму тарбия дар маҷмӯъ аҳамият дорад;
- одоби муоширати касбӣ ва фарҳангии муоширатро риоя кунед.

Барқарор намудани муносибатҳои хуб бо волидон. Чӣ бояд кард, ки ҳар чӣ бештар волидон дар кори тарбияи фарзандон бо муассисаҳои таҳсилоти олии ҳамкориҳои воқеӣ дошта бошанд? Барои ин анҷоми корҳои зерин зарур аст:

- баланд бардоштани обрӯи оила;
- қабули хатоҳои дар тарбия содиршуда ҳамчун имкониятҳои нав барои рушд;
- ба назар гирифтани манфиати волидон;
- таъя кардан ба таҷрибаи ҳаётии волидон;
- танҳо ба камбудии дар тарбияи оилавӣ ҷойдошта мутаваҷҷеҳ нашудан;
- боварӣ доштан ба он, ки ҳар гуна оила ҷиҳатҳои мусбат дорад.

Дар байни омилҳои дигаре, ки ба ҷалб намудани волидон ба иштирок дар таълиму тарбияи фарзандон мусоидат мекунанд, маълумот дар бораи муваффақиятҳои донишҷӯён, дараҷаи ҳавасмандии омӯзгорон ба муваффақиятҳои донишҷӯён, фазои некроҳию форами психологӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ва кӯшиши ҳамаи кормандонӯ омӯзгорони муассиса (на танҳо омӯзгорони ҷудогона) ба рушди ҳамкорӣ бо волидон фарқ мекунанд. Лозим аст, дархости омӯзгорон омӯхта шавад, ки дар натиҷаи он омӯзгорон ва маъмурияти муассисаи таълимии миёна воқиф мешаванд, ки оё барои ҷалб

кардани волидон ба корҳои муассисаи таълимӣ ҳамаи корҳоро анҷом додаанд, ё не.

Омилҳое, ки барои ташаккули самарабахши кор бо волидон ҳалал мерасонанд, аз инҳо ибораданд:

1. Ба муваффақияти зуду осон бадастоянда умед бастан (хоҳиши зуд ёфтани ҷавобҳои осон ба саволҳои душвор);
2. Мавҷуд набудани ҳамкории гурӯҳӣ;
3. Канораҷӯию камгапии волидон;
4. Умедвории аз ҳад зиёд аз ҳамкорӣ бо омӯзгор.

Бисёре аз омӯзгорон, махсусан онҳое, ки нав ба фаъолияти омӯзгорӣ оғоз кардаанд, метавонанд, дараҷаи баланди асабоният ва ташвиш дошта бошанд, вақте ки зарурати иштирок дар маҷлиси волидон пеш меояд ва ё онҳо натиҷаҳои вохӯрии худ бо волидони шогирдонашонро таҳлил мекунанд.

Бешубҳа, таҷрибаи кори амалӣ, сатҳи ташаккулёбии қобилиятҳои коммуникативӣ, мавҷудияти малакаи суҳанронӣ дар назди мардум, хусусиятҳои хоси шахсият ҳангоми баромад дар маҷлисҳои волидон нақши муҳим доранд. Дар баробари ин, ҳар кас метавонад, нобоварӣ ба худ, асабоният, ҳавасмандии на чандон зиёд ба баромад дошта бошад ва бо муқовимати волидон рӯ ба рӯ шавад, вақте ки барояшон зарурати ғӯш кардани баромадкунандагон пеш меояд.

Ҳар як сарпарасти гурӯҳ бояд вазифаҳо ва самтҳои ҳамкорӣ бо волидонро дақиқан муайян кунад. Вале онҳо дар сурате амалӣ хоҳанд гардид, ки агар ба амалисозии муваффақонаи онҳо ҳар ду тараф ҳавасманд бошанд.

Хеле муҳим аст, ки ба волидон ҳавасмандӣ ва хайрхоҳии худро нисбати фарзандони онҳо нишон дод. Равоншиносон мушоҳида карданд, ки робитаи мусбии психологӣ дар суҳбат бо волидон, ҳамин ки омӯзгор нишон медиҳад, ки дар ҳислати донишҷӯён ҷиҳатҳои мусбат ба назар мерасанд, ба вучуд меояд ва чунин омӯзгор мавриди писанди волидон қарор мегирад. Ба ин чиз бояд розӣ

шуд, ки ҷиҳатҳои хуб дар ҳар як донишҷӯ ҷой доранд, ҳатто дар ҳуди вайронкунандаи аз ҳама ашади интизом дар муассисаи таҳсилоти олӣ.

2.3. Раванди озмоишӣ-таҷрибавӣ ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ ва натиҷагирӣ он

Дар раванди омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ -методологии ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорон ояндаи забони англисӣ дар раванди омӯзиши фанҳои тахассусӣ ақидаҳои калидӣ коркард шуда буданд, ки асоси методикаи махсус коркардшудаи ташаккули марҳила ба марҳилаи салоҳияти мазкурро ташкил доданд. Самарабахшии методикаи пешниҳодшуда бояд бо натиҷаҳои корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ бо донишҷӯёни факултети забонҳои хориҷӣ дар раванди омӯзиши фанҳои тахассусӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ тасдиқ гардад.

Корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ дар ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони забони англисӣ дар раванди омӯзиши фанҳои тахассусӣ дар муддати шаш сол дар заминаи факултети забонҳои романию германи ДДЗТ ба номи Сотим Улуғзода ва факултети забони англисии ДДОТ ба номи С. Айни анҷом дода шуданд. Дар маҷмӯъ дар таҷрибагузаронӣ 198 нафар донишҷӯёни курси чоруми шӯбаи рӯзонаи муассисаҳои таҳсилоти олии дар боло зикршуда ширкат варзиданд, ки донишҷӯёни гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ ҳам шомили ин гурӯҳ буданд. Ҳар дуи ин муассисаҳои таҳсилоти олӣ ба донишҷӯёни забони англисӣ курси махсуси ҳамгирои «Забони муосири англисӣ ва муоширати фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори оянда»-ро пешниҳод мекунанд. Ба ҳайати гурӯҳи озмоишӣ 67 нафар ва ба гурӯҳи назоратӣ 68 нафар донишҷӯёни ҳар ду муассисаҳои таҳсилоти олии мазкур дохил шуда буданд. Таҳқиқоти корҳои озмоишӣ -таҷрибавӣ дар шароити табиӣ раванди таълим и ва бо ҳайати қариб якхелаи иштирокчиёни гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ гузаронида шуд.

Гузаронидани раванди корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ се марҳиларо талаб мекард: муайянӣ, ташаккулдиҳанда ва санҷишӣ.

1. Мақсади марҳилаи муайянкунанда аз муайян кардани сатҳи ибтидоии салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони забони англисӣ, инчунин ошкору таҳлил кардани хусусиятҳои шахсиятӣ, арзишгарой, сабабҳои фаъолияти омӯзишӣ-маърифатӣ, тарбияи ахлоқӣ, худбаҳодиҳӣ, таҳаммулпазирӣ дар муошират ва ҳамдилии онҳо бо ёрии тартиботи ташхисии мувофиқ ва мутобиқ бо маҷмӯи меъёрҳои барои сатҳи дахлдор коркардшуда иборат буд.

2. Мақсади марҳилаи ташаккулдиҳиро аз санҷиши самарабахшии низоми пешниҳодшуда бо ёрии методикаи махсус коркардшуда дар раванди омӯзиши фанҳои таҳассусӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ ва бо назардошти маълумотҳои аз таҷрибаи гузаронидашуда бадастомада иборат буд. Ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ донишҷӯён дар гурӯҳи озмоишӣ мутобиқи консепсияи муаллиф, ки амалисозии низоми таҳиягардида тавассути ба кор бурдани методикаи коркардшуда анҷом дода шуд ва дар гурӯҳи назоратӣ бошад, кор дар ҷаҳорҷӯби Стандарти давлатии таълими умумӣ ба роҳ монда шуд.

3. Мақсади марҳилаи санҷишу арзёбии таҷриба аз ошкор намудани сатҳи ҳосилгардидаи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ дар донишҷӯёни гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ тавассути маҷмӯи тартиботи ташхис, инчунин коркарди омории натиҷаҳои аз корҳои озмоишӣ -таҷрибавӣ ба дастмада ташкил меод.

Мақсади коркарди сатҳҳо ва меъёрҳои салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ ҳаллу фасли масъалаи андозагирии проблемаи мазкур ба шумор меравад, ки ба шарофати мавҷудияти меъёрҳо ва талаботи омӯзгорие имконпазир аст, ки бояд онҳо фарҳанги касбӣ-омӯзгориро дар маҷмӯъ ва салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии донишҷӯёнро ҳамчун қисми таркибии он қонеъ гардонанд.

Меъёр дар луғатҳо ҳамчун аломате маънидод мешавад, ки дар асоси он арзёбӣ, муайян кардан ва ё таснифоти ягон чиз сурат мегирад, яъне ҳамчун ченак хизмат мекунад [123: 168]. Меъёрҳои салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ аз рӯйи маҷмӯи тасаввурот дар бораи раванд ва ташаккули он, ошкор кардани ҷузъҳои

таркибии ин раванд, инчунин марҳилаҳои ташаккули он муайян карда мешаванд.

Бо назардошти зарурати амиқу ҳаматарафа ошкор намудани ин ё он меъёр, лозим аст, ки нишондодҳои муайяне муқаррар карда шаванд. Ягон меъёр наметавонад, барои сатҳи лозима истифода шавад, агар чунин нишондиҳандаҳо надоста бошад ва ё танҳо яке аз онҳо ошкор шуда бошад. Аз ин рӯ, дар кори таҳқиқотии ҷавоб се меъёр барои арзёбии сатҳи ташаккули салоҳияти мазкур муқаррар карда шуданд: когнитивӣ (маърифатӣ), праксиологӣ (амалӣ) ва рефлексивӣ (худтаҳлилқунӣ).

Меъёри маърифатӣ сатҳи фароғии донишҳо дар соҳаи этика ва фарҳанг, хусусият ва низомнокии онҳо ва истифодаи онҳо дар ҷаҳолияти касбиро муайян мекунад. Меъёри мазкур нишондиҳандаҳои зерин дорад: амиқӣ, устуворӣ ва бошууронагии донишҳои фароғирифта. Нишондиҳандаҳои меъёри мазкур имкон дорад, дар раванди назарпурсӣ, мусоҳиба, суҳбат ва таҳлили маҳсулоти ҷаҳолияти донишҷӯёне, ки дар таҳқиқи проблемаи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар раванди омӯзиши ҷанҳои тахассусӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ ошкор карда шаванд.

Меъёри праксиологӣ хусусиятҳои рушди сифатҳои шахсии аз ҷиҳати ахлоқ аҳамиятнокии донишҷӯёни мавриди омӯзиш қароргирифта, қобилият ва омодагии онҳо ба ҷаҳолияти касбӣ: дарки арзишҳои пешбари шахсияти касбӣ аз ҷониби онҳоро нишон медиҳад. Нишондиҳандаҳои меъёри мазкур мавҷудияти қобилиятҳою малақаҳои дахлдор, рафтори ахлоқӣ, қобилият ва омодагӣ ба истифодаи онҳо дар ҷаҳолияти омӯзгорӣ, муносибат ба ҷаҳолияти ояндаи касбии омӯзгори забони англисӣ ҳамчун арзиш ва ҷаҳолнокии эҷодӣ ба шумор мераванд.

Меъёри праксиологӣ мумкин аст, тавассути суҳбат назарпурсӣ, саволномаҳои тестӣ, мушоҳида ва ҳалли масъалаҳои таълимӣ дар шароити

омӯзиши махсус ташкилкардашуда (бозиҳои нақшдор, мубоҳиса, тренинг ва ғайра) омӯхта шавад.

Меъёрҳои рефлексивӣ дар омӯзгорони ояндаи забони англисӣ ташаккул ёфтани қобилияти худидоракунии, худбаҳодиҳӣ ва худтаҳлилкуниро муайян мекунад. Нишондиҳандаҳои он фаъолнокӣ ва ташаббускорӣ дар фаъолияти омӯзишӣ-маърифатӣ, худтаҳлилкунӣ ва худтанзимкунӣ ба шумор мераванд. Барои андозагирии ин меёр метавонанд, методҳои худбаҳодиҳӣ, омӯзиши маҳсулоти фаъолияти омӯзгорони оянда, ҳалли масъалаҳои таълимӣ дар шароити омӯзиши махсус ташкилдиҳанда (бозиҳои нақшдор, мубоҳиса, тренинг ва ғайра) истифода шаванд.

Муайян кардани дараҷаи зоҳиршавии меёрҳои муқарраргардида ва нишондиҳандаҳои онҳо дар раванди корҳои озмоишӣ доир ба ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар раванди омӯзиши фанҳои тахассусӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ имкон дод, ки се сатҳи ташаккулёбии салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ муайян ва тавзеҳ дода шаванд. Дар ин маврид мо ҳаминро ба назар гирифтем, ки сатҳи ин дараҷаи бузургӣ, рушд ва қимати ягон чиз аст [123: 308].

Тавре ки таҳлили адабиёти илмӣ нишон дод, дар байни муҳаққиқон доир ба масъалаи миқдори сатҳҳои ҷудошудаи ин ё он таркиби шахсият ва ё сифат ақидаҳои мухталиф вучуд доранд.

Чунончи, А.В. Усова, И.Л. Плужник, Н.А. Сахарова, Т.К. Селевко ва дигарон ба ин ақидаанд, ки барои арзёбии ғаврӣ се сатҳ: паст, миёна ва баланд кифоят мекунанд.

Олимони дигар (А.И. Исоев, Н.Н. Ломакина, А.И. Слестёнин ва дигарон) чор сатҳро фарқ мекунанд: мутобиқшавандагӣ, айнантакроркунӣ ва ё репродуктивӣ (аз калимаи *фаронсавӣ reproduction-айнан такрор кардан*), қисман ҷустуҷӯӣ ва ё евристӣ (аз калимаи *юнонӣ evretivous-ҷӯянда*) ва ҳалоқият ва ё креативӣ (аз калимаи *лотинӣ creativus-эҷод кардан, алоқаманд ба эҷодкорӣ ва офариш*).

Дар кори таҳқиқоти фавқ вобаста аз дараҷаи зоҳиршавии меъёрҳои муқарраргардида сатҳҳои зерини ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ муайян карда шуданд:

1. *сатҳи паст*;
2. *сатҳи миёна*;
3. *сатҳи баланд*;

Сатҳи паст. Барои ин сатҳ хусусиятҳои зерин хос мебошанд: донишҳои сатҳӣ ва асосан, беихтиёрон дар бораи ахлоқ, фарҳанг, нокифоя инкишоф ёфтани қобилиятҳо ва омодагии нокифоя ба фаъолияти касбӣ, бешуурона ба кор бурдани қоидаҳои одоби муошират, мавҷуд набудани тасаввуроти равшан дар бораи мафҳуми “фарҳанги ахлоқӣ” нафаҳмидан ва ба таври лозима надонишани аҳамияти он; самарабахшии худтаҳлилқунӣ ҳангоми арзёбии фаъолияти худ паст аст; қобилияти паст ба коркарди мустақилона ва ба меъёр даровардани мавқеи касбӣ омӯзгории худ; мавҷуд набудан ва ё нокифоя будани устувории афзалиятҳои омӯзгорӣ.

Хусусиятҳои фарқкунандаи *сатҳи миёна* аз инҳо иборатанд: нокифоя мавҷуд будани донишҳои амиқ дар соҳаи ахлоқ ва фарҳанг, рушди заминавии қобилиятҳо барои анҷоми намудҳои гуногуни фаъолияти касбӣ ва мавҷуд набудани омодагӣ барои роҳандозии онҳо, субъектнокии паст; табдилёбии донишҳои азхудкарда бештар вақт дар ҳолатҳои якхела сурат мегирад. Таҳаюлотӣ эҷодкорӣ бо тақия ба моделҳои машҳури методӣ бо роҳи тағйирдиҳии шакл амалӣ мегарданд; маҳсулнокии худтаҳлилқунӣ таҳти роҳбарии бевоситаи омӯзгор имконпазир мегардад.

Барои *сатҳи баланд* маҷудияти донишҳои устувору амиқ, қобилияти эҷодкорона дар амал тадбиқ кардани онҳо, аз ҷумла дар ҳолатҳои ғайримаъмулӣ, қобилият ва омодагӣ ба моделсозии усулҳои худӣ ва стратегияи фаъолият; ҳолати равшан инкишоф ёфтани ҳамдиҳӣ; муносибати таҳаммулпазирона ба арзишҳо ва меъёрҳои фарҳанг; фаъолнокии баланди эҷодкорӣ, ки дар амалисозии таҳаюлотӣ омӯзгорӣ бо назардошти воситаҳои методҳои муносиб, инчунин гуногунии моделҳои тартиб додани нақшаи фаъолият дар дарс ва берун аз дарс ифода меёбад; сатҳи кифояи таҳлилқунии

қобилиятҳое, ки дар арзёбии муносиби хусусиятҳои шахсиятӣ ва касбӣ, таҳлил ва барномарезии ояндаи ислоҳкунандаи фаъолият зоҳир мегардад; ташаккули сифатҳои барои касб муҳим, ки дар дарки аҳамияти фаъолияти омӯзгорӣ ва зарурати эҷодкорона ба роҳ мондани он ба назар мерасад.

Мо ҳаминро дар мадди назар қарор додем, ки кори мақсаднок доир ба ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ самарабахш хоҳад буд, ки агар асоси онро маълумоти бозғатимод дар бораи донишҷӯёни муассисаи таҳсилоти олий, ҳамчун субъекти раванди таълим, ташкил дода бошад.

Дар робита ба ин вазифаи аввалиндараҷаи муайян кардану омӯхтани хусусиятҳои хоси шахсияти онҳо, гароишҳои ҳаётӣ ва арзишии онҳо, сабабҳои фаъолияти омӯзишию маърифатии онҳо, сатҳи тарбияи ахлоқӣ, худбаҳодиҳӣ, таҳаммулпазирӣ дар муошират, ҳамдилии онҳо доништа шуд, зеро ин омилҳо ба ҳалли муваффақонаи масъалаҳои таълимӣ ба миёнгузошташуда таъсири калон мерасонанд.

Маҳз чунин таҳқиқот дар марҳилаи муайянкунии корҳои озмоишӣ - таҳқиқотӣ дар заминаи факултети забонҳои романию германи ДДЗТ ба номи С. Улуғзода ва факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни гузаронида шуд.

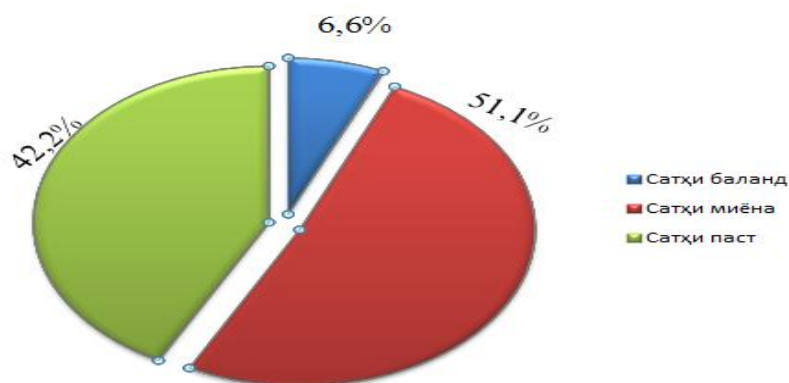
Барои ҳалли масъалаҳои бамиёнгузошта маҷмӯи методҳои таҳқиқоти психологию педагогии иборат аз мушоҳида дар шароити табиӣ раванди таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ, арзёбии коршиносӣ, назарпурсӣ, санҷишҳои тестӣ, суҳбат, мусоҳиба, таҳлили маҳсулоти фаъолияти эҷодии донишҷӯён ва худбаҳодиҳӣ истифода карда шуд. Барои таҳқиқи нисбатан дақиқтар ва ҳаматарафаи объект ҳангоми омӯзиши ҳамон як нишондиҳанда, ки хусусияти салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии донишҷӯёни мавриди омӯзиш қароргирифта ро нишон меод, якчанд метод ба кор бурда мешуданд. Принсипи асосии корҳои таҳқиқӣ принсипи маҷмӯӣ интихоб гардид, ки дар корбурди якҷояи методикаҳои психологию педагогӣ зоҳир мегардад.

Сатҳи фарогирии салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ аз ҷониби омӯзгорони оянда аз рӯи ҳар яке аз нишондиҳандаҳое, ки ҳолати ибтидоии ин ё он салоҳиятро нишон медиҳанд, муайян карда мешавад. Нишондиҳандаҳое, ки бо роҳи таҷриба ба даст омаданд, бо меъёрҳои барои сатҳи дахлдор муқарраргардида муқоиса карда мешуданд ва дар шакли ҷадвал оварда шуданд.

Дар рафти корҳои таҳқиқӣ ба эътибор гирифта шуд, ки дар раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ хусусиятҳои психологию педагогии донишҷӯён, ки майлу рағбати алоқаманд ба фаъолияти ояндаи омӯзгории онҳоро муайян мекунанд, нақши муҳим мебозанд. Ин хусусиятҳо ҳангоми коркарди технологияи педагогии ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ дар омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ ба эътибор гирифта шуда буданд.

Дар рафти таҳқиқоти таҷрибавӣ, ки ба муайян кардани хусусиятҳои хоси донишҷӯён равона шуда буд, назарпурсии донишҷӯёни курси чоруми шуъбаи таҳсилоти рӯзонаи ихтисосҳои дар боло зикршуда гузаронида шуда буд.

Чунончи, ҳангоми арзёбии ҷузъи иттилооту донишҳои салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ мутобиқ бо меъёрҳои маърифатӣ зарур буд, ки амиқию устуворӣ ва бошууронагии донишҳои касбкарда муайян карда шавад. Нишондиҳандаҳои ин меъёр дар раванди назарпурсӣ, мусоҳиба, суҳбат ва таҳлили маҳсулоти фаъолияти донишҷӯёне, ки дар таҷрибагузаронӣ доир ба ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори забони англисӣ иштирок карданд, ошкор карда шуданд.

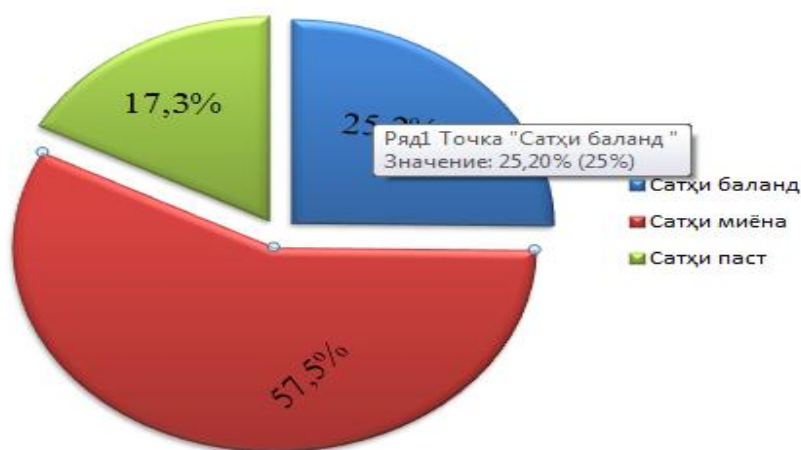
Расми 1. Шумораи умумии донишҷӯён бо фоиз дар мавриди озмоиш бо меъёрҳои маърифатӣ аз рӯи сатҳи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ
Аломатҳои ишоратӣ: 1. сатҳи баланд; 2. сатҳи миёна; 3. сатҳи паст.

Ба ин тарик, дар байни донишҷӯёни мавриди озмоиш қароргирифта танҳо 6,6% дорои сатҳи баланд мебошанд, ки ин аз мавҷудияти донишҳои амиқу устувор, ташаккули қобилиятҳо ва омодагӣ ба моделсозии усулҳо ва стратегияи худии фаъолият ва қобилияти эҷодкорона ба қор бурдани онҳо дар амал, аз ҷумла дар ҳолатҳои ғайримаммулӣ, гувоҳӣ медиҳад. Сатҳи миёнаро 51,1% донишҷӯёни мавриди озмоиш қароргирифта соҳиб шудаанд, ки дар онҳо мубаддалшавии донишҳои азхудкарда бештар ба таври беихтиёрона дар ҳолатҳои маммул сурат мегирад. Дониши бештарини донишҷӯёни гурӯҳи мазкур (42,2%) дар сатҳи фарқ кардану дар хотир нигоҳ доштан қарор дорад. Дар гурӯҳҳои мавриди таҳқиқ ин нишондиҳандаҳо ба таври зайланд: сатҳи баланди гурӯҳи озмоишӣ (ГО-5), гурӯҳи назоратӣ (ГН-4), сатҳи миёна: ГО-33, ГН-36; сатҳи паст: ГО-29, ГН-28.

Барои омӯзиши ҷузъи фаъолияти шахсии салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ омӯзиши дақиқи сатҳи ҳамаи ҷузъҳои таркибии он (сифатҳои шахсии аз ҷиҳати ахлоқ аҳамиятноки донишҷӯёни мавриди озмоиш қарордошта, қобилиятҳо ва омодагии онҳо ба фаъолияти касбӣ, дарки арзишҳои асосии касбию шахсиятӣ аз ҷониби онҳо) мутобиқ ба меъёрҳои праксилогӣ талаб карда мешуд. Нишондиҳандаҳои он инҳо мебошанд: мавҷудияти қобилияту малакаҳои мувофиқи рафтори ахлоқӣ, қобилият ва омодагӣ ба истифодаи онҳо дар фаъолияти омӯзгорӣ, муносибат ба фаъолияти касбии оянда ҳамчун арзиш ва фаъолнокии эҷодӣ. Бо мақсади ташҳиси меъёри мазкур қорҳои зерин: суҳбат, назарпурсӣ, санҷиши тестӣ, мушоҳида ва ҳалли масъалаҳои таълимӣ дар шароити омӯзиши махсус ташкилкардашуда (бозӣҳои нақшдор, мусоҳиба, тренинг ва ғайра) анҷом дода шуданд.

Натиҷаҳои чунин таҳқиқ (Расми 2) имкон медиҳанд, тасдиқ намоем, ки сатҳи баландро 25,2% донишҷӯён, ки дар таҷрибагузаронӣ иштирок карданд, соҳиб шуданд. (ГО-19; ГН-13). Аз 57,5% донишҷӯён (ГО-36; ГН-37) донишу қобилиятҳо дар сатҳи миёна қарор доранд ва аз 17,3% донишҷӯён бошад, (ГО-8; ГН-14) донишу қобилиятҳо дар сатҳи паст қарор доранд.

Расми 2.

1. *сатҳи баланд*; 2. *сатҳи миёна*; 3. *сатҳи паст*.

Барои ошкор кардани сатҳи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ саволҳои зерин барои суҳбат пешниҳод шуданд.

Саволҳои суҳбат доир ба проблемаи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ:

1. Ба андешаи Шумо, доштани салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ дар ҳаёти шахсӣ, ҷамъиятӣ ва дар амалияи омӯзиши забони англисӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ то чӣ андоза муҳим аст?

2. Оё метавон, бидуни доштани салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ дар зиндагӣ ва касби худ муваффақиятҳоро ба даст овард? Чаро?

3. Барои омӯзгори муосири забони англисӣ қадом сифатҳои шахсӣ заруранд?

4. Оё шумо ҳавасманди он ҳастед, ки дар оянда соҳиби чунин салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ бошед?

5. Оё барои фаъолияти касбии ояндаи Шумо ин чиз талаб карда мешавад? Барои чӣ?

6. Ба фикри Шумо, таркиби салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии муошират ба забони англисӣ чӣ гуна аст?

7. Ба назари Шумо, фарҳанги педагогии омӯзгори забони англисӣ чиро мефаҳмонад?

8. Муносибати байни салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ ва маҳорати касбии омӯзгори забони англисӣ чӣ гуна аст?

9. Шумо сатҳи фарҳангӣ-ахлоқии муоширати худро ба забони англисӣ чӣ гуна арзёбӣ мекунед? Ҷавобатонро асоснок кунед.

10. Ба андешаи Шумо, роҳҳои ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ кадомҳоянд?

11. Шахсан Шумо кадом мақсаду вазифаҳоро дар пеши худ мегузоред, ба чӣ чиз меҳаҳед, ноил гардед?

Муқоисаи сатҳҳои ибтидоӣ ва ҷамъбасти барои муайян кардани динамикаи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ дар омӯзгорони ояндаи забони англисӣ ҳамчун асос хизмат кард. Нишондиҳандаҳои миқдорӣ (ба ҳисоби фоиз) дар ҷадвал оварда шудаанд.

Ҷадвали ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ

Гурӯҳҳо Сатҳҳо	Гурӯҳи назоратӣ			Гурӯҳи озмоишӣ		
	Марҳилаи муайянкунанда	Марҳилаи ташаккулдиҳанда	Марҳилаи санҷишӣ	Марҳилаи муайянкунанда	Марҳилаи ташаккулдиҳанда	Марҳилаи санҷишӣ

паст	41,2%	21,9%	-19,3%	43,3%	12,7%	-30,6%
миёна	52,9%	57,8%	+4,9%	49,2%	57,1%	+7,9%
баланд	5,9%	20,3%	+14,4%	7,5%	30,2%	22,7%
			38,6%			61,2%

Ташхиси ҷамъбасти тағйироти калоне дар тақсимои донишҷӯёни гурӯҳи озмоишии факултетҳои забонҳои хориҷиро аз рӯйи сатҳи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ ошкор намуд. Ба миқдори 30,6% теъдоди донишҷӯёни дорои сатҳи паст, 14,4% теъдоди донишҷӯёни дорои сатҳи миёна кам гардид. Ба миқдори 22,7% теъдоди онҳое, ки сатҳашон ҳамчун сатҳи баланд муайян шуда буд, зиёд гардид.

Таҳлили муқоисавии нишондиҳандаҳо аз рӯйи сатҳ бо ёрии ҳисоб X^2 -меъёр анҷом дода шуд. Ҳисоб аз рӯйи формулаи $X^2 = \frac{(P1+K1)}{K1} - \frac{(P2+K2)}{K2} + \frac{(P3+K3)}{K3}$

анҷом дода шуд, ки дар ин ҷо $p1$ -нишондиҳандаи ибтидоии теъдоди донишҷӯёне, ки дорои сатҳи паст ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ буданд; $p2$ -дорои сатҳи миёна ва $p3$ -дорои сатҳи баланд. Мутобиқан $k1$ -нишондиҳандаи теъдоди донишҷӯёне (бо ҳисоби фоиз), ки дар марҳилаи назоратӣ дорои сатҳи паст ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ доништа мешуданд; $k2$ -дорои сатҳи миёна; $k3$ -дорои сатҳи баланд.

Нишондиҳандаи миқдории X^2 -и меъёр боэътимодона собит менамояд, ки дар гурӯҳи озмоишӣ тағйироти боварибахши сатҳи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии донишҷӯён бо ҳатоии 0,2 ба вуҷуд омодааст, дар ҳоле ки дар гурӯҳи назоратӣ X^2 -и меъёр хеле кам аст.

Дар асоси таҳлили муқоисавии нишондиҳандаҳои сатҳҳо дар марҳилаҳои муайянкунанда, ташаккулдиҳӣ ва санҷишӣ дар гурӯҳи озмоишӣ ва назоратӣ метавон, ҷадвали мусбати ташаккули проблемаи мавриди таҳқиқ дар 61,2% донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ 39 нафарро қайд кард.

Дар донишчӯёни гурӯҳи назоратӣ бошад, чадвали мусбат дар 38,6% (14 нафар) дар заминаи хеле ками натиҷаҳои баланди умумӣ дар муқоиса бо гурӯҳи озмоишӣ мушоҳида шуд.

Ба ин тариқ, ҷамъбасти натиҷаҳои корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ, муқоисаи нишондиҳандаҳои ибтидоӣ ва ҷамъбасти ташхис, натиҷаҳое, ки дар гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ ба даст омаданд, барои натиҷагирӣ аз тадбиқи муваффақонаи низоми аз ҷониби муаллиф коркардшудаи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ ҳамчун асос хизмат кард.

Хулосаи боби дуюм

1. Барои санҷидани самарабахшии низоме, ки дар асоси қоидаҳои методи тартибдодашуда таҳия гардидааст, корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ доир ба ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ анҷом дода шуданд. Таҷрибагузаронӣ се марҳиларо дар бар гирифт: муайянкунӣ, ташаккулдиҳӣ ва арзёбӣ.

2. Омӯзиши таҷрибавии хусусиятҳои хоси донишчӯён, ташхиси сатҳи ибтидоии салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ, ки дар марҳилаи муайянкунӣ бо ёрии маҷмӯи методҳои таҳқиқоти омӯзгорӣ (мушоҳида, назарпурсӣ, арзёбии коршиносӣ, санҷиши тестӣ, таҳлили маҳсулоти фаъолияти эҷодӣ ва таҳлили маълумоти оморӣ) сурат гирифт, нокифоя будани сатҳи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии донишчӯёни забонҳои хориҷӣ, нишондиҳандаи на он қадар баланди мақсади гароишҳои ҳаётӣ, сабаби интиҳоби касб, муносибати арзишмандӣ ба омӯзиш ва худтакмилдиҳиро нишон дод.

3. Кори муназзам бо донишчӯёни гурӯҳи таҷрибавӣ дар марҳилаи ташаккулдиҳӣ дар асоси методикаи пешниҳодшудаи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ аз рӯйи барномаи бисёрсола дар ҷаҳорҷӯби фанҳои тахассусӣ ба роҳ монда шуд.

4. Барои ташаккули низоми салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ тартиботи махсус ба кор бурда шуд, ки он пешрафти пайдарҳами донишчӯёнро аз сатҳи бемаҳсулӣ ба воситаи сатҳи маҳсулноки ба марҳилаи эҷодкориро дар назар медошт.

5. Таркиби муносиби шаклҳои методҳо, усулҳо, воситаҳои таълиму тарбияе, ки ба ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ, ба зиёд намудани ҷаҳолнокии эҷодӣ, шуурноки ва масъулияти омӯзгорони оянда, ҷаҳолгардонии корҳои омӯзишӣ-маърифатии онҳо равона гардиданд, аз қабилӣ лексия-суҳбат, кори инфиродию гурӯҳӣ, аудиторӣ ва кори мустақилона, бозиҳои нақшдор, мубоҳиса, конференсияҳо, таҳлили вазъиятҳои таълимӣ, рӯйнамоии портфолио, эҷоди «вазъияти комёбӣ», технологияҳои хурди лоиҳавӣ ва ғайра, имкон дод, ки дар соҳаи тақмили шахсият ва рафтори донишчӯёни гурӯҳи озмоишӣ дар робита ба проблемаи мавриди таҳқиқ тағйироти калони мусбӣ сурат гирад. Инчунин ба ин кор риояи шартҳои пешниҳодшуда: таъмини раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар ягонагии ҷузъҳои он ва ҳамгирозии фанҳо ҳангоми омӯзиши фанҳои тахассусӣ бо таъки ба ҷорӣ намудани курси махсуси ҳамгироии «Забони муосири англисӣ ва муоширати фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори оянда» мусоидат кард.

6. Таҳлили ҷамъбастиҳои натиҷаҳои бадастовардаи донишчӯён дар марҳилаи санҷишӣ (назоратӣ)-и таҷрибагузаронӣ дар асоси маҷмӯи меъёрҳои барои ҳар як сатҳи ташаккул коркардшуда гузаронида шуд.

7. Натиҷаҳои корҳои озмоишӣ-таҷрибавии анҷомдодашуда дар маҷмӯъ аз динамикаи мусбати ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони

ояндаи забони англисӣ-донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ дар ҳамаи ҷанбаҳо, инчунин аз васеъ гардидани вазифаи себъектии онҳо дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ тавассути таҳлили рафт ва натиҷаҳои он гувоҳӣ медиҳад. Таҳлили муқоисавии нишондиҳандаҳои таҳлили ҷамъбастии ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии донишҷӯёни гурӯҳҳои таҷрибавӣ ва назоратӣ имкон медиҳад, ки аз самарабахшии методикаи пешниҳодшуда метавон, натиҷагирӣ кард.

ХУЛОСА

Масъалаи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ талаби замон буда, аз муосиркунонии низоми таҳсилоти олии касбӣ бармеояд, ки он талаботи нав ба омодаسازیи кадрҳои омӯзгориро ба миён мегузорад ва яке аз чунин талабот тарбияи шахсияти дорои ахлоқу маънавиёти баланд ба шумор меравад.

Аз ин рӯ, салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ, ки дар фаъолияти касбӣ ба омили асосию аз ҷиҳати касб аҳамиятнок табдил меёбад, ҷузъи муҳимми таркибии омодаسازیи мутахассиси оянда ва шартӣ зарурии тарбияи ҳаматарафа ва рушди касбию шахсияти ӯ ба шумор меравад.

Таҳлили усулҳои мухталифи маънидоди мафҳуми «салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ» ҳамчун қисми таркибии ҷудонопазири фарҳанги омӯзгории мутахассисони оянда имкон дод, ки моҳият, таркиб ва мазмуни он аниқ карда шавад [2-М, 3-М, 5-М].

Салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгор дар таҳқиқоти ҷавоб ҳамчун маҷмӯи сифатҳои ҳамгирои шахсияти омӯзгор, ки фарогири донишҳои ахлоқӣ, идеалҳо ва арзишҳои ахлоқӣ, принципҳои ахлоқии озмудаи рафтори касбӣ мебошад, маънидод шудааст. Таркиби он аз ягонагии се ҷузъи зерин иборат аст: ҷузъи иттилооту донишҳо (донишҳои илмӣ бо низоми аз лиҳози ахлоқ арзишманд), ҷузъи арзишгароӣ (гароишҳои арзишии шахсияти омӯзгори оянда), ҷузъи шахсияту фаъолият (сифатҳои ахлоқии шахсӣ, қобилиятҳои амалии рафтори ахлоқӣ ва малакаҳои истифодаи онҳо дар фаъолияти касбӣ). [1-М, 2-М, 9-М]

Доништани салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ аз омодагии омӯзгори ояндаи забони англисӣ ба анҷоми фаъолияти касбии муваффақонаю самарабахши педагогӣ гувоҳӣ медиҳад.

Салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ ҳамчун қисми таркибии фарҳанги таркибӣ, таркиб ва усулҳои ташаккули он предмети омӯзиши В.А. Кондрашов, Н.Б. Крилова, А.И. Шемшурина ва олимони дигар гардидааст [2-М, 5-М].

Ҳамин тавр, проблемаи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ ба таҳқиқоти илмие дахл дорад, ки фалсафаю педагогикаро бо таъя ба ҳамкории онҳо бо фарҳангшиносӣ, этика, психология ва фанҳои тахассусӣ тавҷам месозад. Ҳаллу фасли ин проблема вазифаи муҳиме маҳсуб мешавад, ки дар назди муассисаи таҳсилоти олии машғул ба омодаسازیи кардҳои омӯзгорӣ қарор дорад [2-М, 5-М, 12-М].

Раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ низоми илман асосноки таълиму тарбияи донишҷӯёне мебошад, ки мутобиқ ба Стандарти давлатии таълим ва махсусияти проблемаи мазкур ҳамчун категорияи фалсафӣ-педагогӣ таҳия гардидааст. Ҷузъҳои асосии таркибии он мақсад, мазмун, тартибот ва натиҷа маҳсуб мешаванд, ки асоси технологияи педагогии ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисиро ташкил медиҳанд ва он дар худ маҷмӯи бахшҳои бо ҳам алоқаманду аз ҳам вобаста (усулҳои методологӣ, принципҳо ва шароитҳои омӯзишии роҳандозии ин раванд, ҳамкории субъектҳои он, инчунин омӯзиши таҷрибавии хусусиятҳои хоси донишҷӯён ва муайян кардани сатҳи ибтидоии салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ)-ро фаро гирифтааст ва ин бахшҳо барои коркарди методика доир ба ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ ҳамчун асос хизмат карданд [1-М, 5-М].

Дар рафти корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ муқаррар гардид, ки ба даст овардани натиҷаҳои баланди раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ дар натиҷаи амалиسازیи шартҳои зерин имконпазир мегардад: таъмини ягонагии ҷузъҳои раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ; ҳамгироии фанҳо дар мавриди омӯзиши фанҳои тахассусӣ, таҳия ва ҷорӣ намудани курси махсуси ҳамгирои «Забони муосири англисӣ ва муоширати фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори оянда».

Барои ҳалли масъалаҳои бамиёнгузошташуда доир ба ташаккули мақсадноки чузъҳои салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ зарур буд, ки таркиби муносиби шаклу методҳои таъсиррасонии омӯзгорие ба кор бурда шаванд, ки пешрафти донишҷӯёро аз марҳилаи бемаҳсулӣ ба воситаи масъулнокӣ ба марҳилаи эҷодкории ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқиро таъмин намоянд.

Дар раванди кори мақсаднок донишҳои амиқу васеи ахлоқӣ, таҳкими муносибати арзишмандии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ ба проблемаи мавриди таҳқиқ сурат гирифтанд, қобилияту малакаҳои амалии рафтори ахлоқӣ дар ҳолатҳои марбут ба ихтисос инкишоф ёфтанд.

Хусусияти вазифаҳое, ки дар назди донишҷӯён меистанд, ба тадриҷ тағйир ёфта, заминаҳои фаъолнокии онҳо инкишоф меёбанд. Аз як марҳила ба марҳилаи дигар рағбати маърифатӣ ба ҷанбаҳои ахлоқии фаъолияти ояндаи касбӣ, ҳавасмандӣ ба омӯзиши онҳо, зоҳир намудани мавқеи фаъол нисбати маводи мавзӯи мавриди омӯзиш меафзуданд. Истифодаи шаклу методҳои кори анъанавӣ (лексия, семинар, машғулиятҳои амалӣ) ва навоварона (лексия дар шакли муколамаи ду кас-ду омӯзгор ва ё омӯзгору донишҷӯӣ, баррасии гурӯҳии масъалаҳо, «ангезиши зеҳн ё ҳучуми мағзҳо», «дастгирии ақлонӣ», кейс-стади, идора кардани портфолио ва ғайра) ба мутахассисони оянда имкон дод, ки таҷрибаи фаъолияти эҷодию таҳқиқотӣ, кори дастҷамъона ва ташаккули қобилият ба худтаҳлилқуниро касб кунанд [9-М, 8-М, 5-М,].

Санҷиши самарабахшии методикаи аз ҷониби мо коркардшудаи ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ тавассути ташҳиси муттасил ва маҷмӯи меъёрҳои барои ҳар як сатҳи ташаккул пешбинишуда гузаронида шуд. Сифат, дараҷаи зоҳиршавии нишондиҳандаҳои донишҷӯён ва истифодаи якҷояи меъёрҳо имкон доданд, ки қобилият ва омодагӣ ба анҷоми фаъолияти касбии онҳо мутобиқ ба принципҳои меъёрҳои сатҳҳои паст, миёна ва баланд муайян карда шавад.

Натиҷаҳои пажӯҳиш имконият медиҳанд, **якчанд тавсияҳоро** манзур намоем, ки барои самаранокии ташаккули салоҳиятҳои ахлоқӣ-фарҳангии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ мусоидат менамоянд:

-таҳия ва татбиқи моделҳои омӯзише, ки барои комилгардонии раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ- ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар чараёни таълими фанҳои тахассусӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ мусоидат менамоянд;

-комилгардонии мазмуну моҳияти ташаккули салоҳияти фарҳангӣ- ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар чараёни таълими фанҳои тахассусӣ [2-М];

-таҳия ва татбиқи технологияи самараноки ташаккули салоҳияти фарҳангӣ- ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ бо мақсади баланд бардоштани сифати оморасозии онҳо;

-барои бомувофиқат ташкил намудани раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ- ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар нақшаҳои таълимии онҳо дохил намудани курсҳои амалӣ ва курсҳои махсус, ки ба оморасозии онҳо равона шудаанд.

Таҳқиқоти ғавқ даъвои ёфтани ҷавобҳо ба ҳамаи саволҳои мухталифи марбут ба ташаккули проблемаи мавриди таҳқиқ надорад. Барои омӯзиши минбаъдаи проблемаи мазкур чунин равиҳо, ба мисли таҳқиқи таъсири муҳити берунаи иҷтимоӣ ба ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии донишҷӯён; омӯзиши таъсири баъзе ҷанбаҳо ба раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ- ахлоқӣ дар қорҳои берун аз синфӣ; татбиқи усули аксиологӣ ба раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгори ояндаи забони англисӣ ҳамчун қисми таркибии маҳорати касбии ӯ муфид ва ояндадор ба назар мерасад.

АДАБИЁТ

- [1]. Авғонов С.С. Профессиональная подготовка будущего учителя иностранных языков на основе применения компьютерных технологий для общеобразовательных школ (на материалах английского языка) / С.С. Авғонов [Текст]: дис. ... док. пед. наук. - Душанбе, 2010. - 354 с.
- [2]. Алексашина И.Ю. Педагогическая идея: зарождение, осмысление, воплощение/И.Ю.Алексашина [Текст].-СПб.: Специалист, 2000. - 223 с.
- [3]. Алиев С.Н. Методика обучения иностранным языкам. Для студентов высших учебных заведений / С.Н. Алиев [Текст] - Душанбе: Полиграф, 2013. - 340 с.
- [4]. Алиев С.Н. Программа по курсу «Актуальные вопросы методики и технологии обучения иностранным языкам». Для студентов высших учебных заведений / С.Н. Алиев [Текст]. - Душанбе, 2008. - 26 с.
- [5]. Алхазидшвили А.А. Основы овладения устной иностранной речью / А.А. Алхазидшвили [Текст]. - М.: Просвещение, 2004. - 334 с.
- [6]. Амонашвили Ш.А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса / Ш.А. Амонашвили [Текст]. - Минск: Университетское, 1990. - 560 с.
- [7]. Андреев В.А. Педагогическая этика: инновационный курс для нравственного саморазвития. Центр инновационных технологий / А.А. Андреев [Текст]. -Казань, 2003. - 272 с.
- [8]. Анисимов С.Ф. Методологическая культура педагогической деятельности и мышление/С.Ф. Анисимов [Текст]. -М.: Педагогика, 1991. -156 с.
- [9]. Анисимов С.Ф. О крайней необходимости этического образования студентов в университете /С.Ф. Анисимов [Текст] // Вестник МГУ. - Философия. — 1996. - №2. - С. 67 - 68.
- [10]. Антология педагогической мысли России второй половины XIX-начала XXвв. /Сост. М. Лебедев [Текст]. - М.: Педагогика, 1990. - 608 с.

- [11]. Аракин В.Д. Речевая единица - основа обучения устной речи / В.Д. Аракин // В кн.: Вопросы обучения устной речи и чтения на иностранном языке [Текст]. - М.: Педагогика, 1965 -С. 27-39.
- [12]. Ариян М.А. Использование воспитательного потенциала речевого этикета на иностранном языке / М.А. Ариян [Текст] // Иностранные языки в школе. -1991. - №2. - С. 7-9.
- [13]. Артемов В.А. Психология обучения иностранным языкам / В.А. Артемов [Текст]. - М.: Высшая школа, 2002. - 256 с.
- [14]. Асташова Н.А. Духовные ценности как основа профессионального поведения современного учителя / Н.А. Асташова // Развитие основных направлений педагогической науки XX века: материалы 26-сессии Научного Совета по проблемам истории образования и педагогической науки, посвященной 90-летию со дня рождения академика РАО З.И. Равкина [Текст]. - М.: ИТИП РАО, 2009. - 195 с.
- [15]. Асташова Н.А. Учитель: проблема выбора и формирование ценностей / Н.А. Асташова [Текст]. - Воронеж: ННО «МОДЭК», 2000. - 272 с.
- [16]. Афзалов Х.С., Рахимов Б. История педагогики таджикского народа / Х.С. Афзалов, Б. Рахимов [Текст]. - Душанбе: «Маориф». 1994. -190 с.
- [17]. Ахматов А.Ф. Педагогика гуманизма / А.Ф. Ахматов [Текст]. - М.: Прометей, 1992. - 52 с.
- [18]. Байкова Л.А. Теоретико-методологические основы гуманизации педагогической системы образовательного учреждения / Л.А. Байкова [Текст]. - Рязань: РГПУ им. С.А. Есенина, 2004. - 288 с.
- [19]. Барномаи давлатии такмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004-2014/ Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2.12. 2003.- № 508 [Матн]. - 27с.
- [20]. Барномаи давлатии такмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020 (2014), Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.07.2014.-№ 427 [Матн]. -32с.

- [21]. Белухин Д.А. Личностно-ориентированная педагогика в вопросах и ответах / Д.А. Белухин [Текст]. - М.: МПСИ - 2006. - 312 с.
- [22]. Беляев Б.В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам / Б.В. Беляев [Текст]. - М.: Педагогика, 1997. -237 с.
- [23].Беляева В.А. Теория и практика духовно-нравственного становления и развития личности учителя в светской и православной педагогической культуре / В.А. Беляева [Текст]: автореф. дис... д-ра пед. наук. - Москва, 1999. - 37 с.
- [24].Беляева Е.И. Принцип вежливости в речевом общении: Способы оформления Декларативных высказываний в английской разговорной речи / Е.И. Беляева [Текст] // Иностранные языки в школе. -2005. - № 2. - С. 12-16.
- [25].Беспалко В.П., Татур Ю.Г. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов: Учеб. - методич. пособие / В.П. Беспалко, Ю.Г. Татур [Текст].- М.: Высшая школа, 1989. - 144 с.
- [26].Бим И.Л. Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника / И.Л. Бим [Текст]. - М.: Педагогика, 1977. - 288 с.
- [27].Бозорова С.Ш. Теоретические основы становления и развития высшего педагогического образования (на материале вузов Республики Таджикистан) / С.Ш. Бозорова [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. - Душанбе, 2006. -37 с.
- [28].Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно-ориентированного образования / Е.В. Бондаревская [Текст]. - Ростов: РГПУ, 2000. - 352 с.
- [29].Борзенко И.М., Кувакин В.А. Кудишина А.А. Основы современного гуманизма / И.М. Борзенко, В.А. Кувакин, А.А. Кудишина // Под. ред. А.Г. Круглова [Текст]. - М.: Прогресс, 2002. - 350 с.

- [30]. Борзова Е.В. Диалогическая речь как цель и средство обучения английскому языку в 5-6 классах / Е.В. Борзова [Текст] // Иностранные языки в школе. -1985. - №2. - С. 40-44.
- [31]. Брагина Л.Ф. О системе упражнений в процессе обучения диалогической речи / Л.Ф. Брагина [Текст] // Иностранные языки в школе. -1985. - № 3. - С. 22-27.
- [32]. Буняченко Е.П. Обучение диалогической речи на уроках английского языка / Е.П. Буняченко [Текст] // Иностранные языки в школе. -1991. - №3. - С. 58-61.
- [33]. Бухбиндер В.А. Устная речь как процесс и как предмет обучения: очерки методики обучения устной речи на иностранных языках / В.А. Бухбиндер [Текст]. - Киев: КГУ, 2001. - 568 с.
- [34]. Вайсбурд М.Л. Использование учебно-речевых ситуаций при обучении устной речи на иностранном языке / М.Л. Вайсбурд [Текст] // Иностранные языки в школе. -2001. - №2. - С. 80-87.
- [35]. Вайсбурд М.Л. Теоретические основы методики обучения иностранным языкам в средней школе / М.Л. Вайсбурд [Текст]. - М.: Просвещение, 2001. - 278 с.
- [36]. Вайсбурд М.Л. Типология учебно-речевых ситуаций. Психолого-педагогические проблемы интенсивного обучения иностранным языкам / М.Л. Вайсбурд [Текст]. - М.: Просвещение, 2004. - 386 с.
- [37]. Вайсбурд М.Л. Типы задач в обучении иноязычной речевой деятельности: развитие познавательной активности в процессе овладения речевой деятельностью на иностранном языке / М.Л. Вайсбурд [Текст]. - М.: Просвещение, 2003. - 187 с.
- [38]. Валеев Д.Ж. О моделях этического поведения в различных сферах человеческой деятельности / Д.Ж. Валеев [Текст] // Социально-гуманитарные знания. -2002. - №2. - С. 196-206.

- [39]. Ведель Г.Е. Из истории методов преподавания иностранных языков/ Г.Е. Ведель [Текст]. - Воронеж: Издательство Воронеж. Ун-та, 1979. - 107 с.
- [40]. Вентцель К.Н. Идеальная школа будущего и способы ее осуществления / К.Н. Вентцель [Текст]. - М.: Дом Шалвы Амонашвили, 1999. - 216 с.
- [41]. Вентцель К.Н. Этика и педагогика творческой личности: проблемы нравственности и воспитания в свете теории свободного развития жизни и сознания /К.Н. Вентцель [Текст]. - М.: Педагогика, 1912.- 154с.
- [42]. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекст и подходы / А.А. Вербицкий [Текст]. - М.: Высшая школа, 1991. - 207 с.
- [43]. Вербицкий А.А., Ларионова О.Г. Личностный и компетентностный подходы в образовании: проблемы интеграции / А.А. Вербицкий, О.Г.Ларионова [Текст]. - М.: Логос, 2009. - 334 с.
- [44]. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров [Текст]. - М.: Владос, 2003. - 348 с.
- [45]. Вершловский С.Г. Педагог эпохи перемен, или как решаются сегодня проблемы профессиональной деятельности учителя / С.Г. Вершловский [Текст]. - М.: Педагогика, 2002. - 160 с.
- [46]. Вишневский Е.И. Опыт построения упражнений для работы в парах / Е.И. Вишневский [Текст] // Иностранные языки в школе. -1974. - №3. - С. 43-48.
- [47]. Воспитать человека: нормативно-правовые, научно-методические, организационно-практические материалы по проблемам воспитания // Под ред. В.А. Березиной, И.А. Зимней [Текст]. - М. Педагогика, 2003. - 184 с.
- [48]. Выготский Л.С., Ведель Г.Е. Мышление и речь. Собр. соч. в 6 томах. Том 2 / Л.С. Выготский, Г.Е. Ведель [Текст]. - М.: Педагогика, 1982. - 361 с.
- [49]. Вяликова Г.С. Становление и развитие проблемы профессиональной компетентности учителя в история и теории педагогики: учебное пособие / Г.С. Вяликова [Текст]. - М.: МГОУ, 2004. -154 с.
- [50]. Вяликова Г.С. Стимулы формирования профессиональной компетентности учителя / Г.С. Вяликова [Текст]. - М.: МГОУ, 2006. - 240 с.

- [51]. Габуния Г.Г. Условия и факторы развития духовной культуры учителя / Г.Г. Габуния [Текст]: автореф. дис. ... кан. псих. наук. - Москва, 1998. - 127 с.
- [52]. Галскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам / Н.Д. Галскова [Текст]. - М.: АРКТИ - ГЛОССА, 2000. - 165 с.
- [53]. Гатауллина Р.Ф. Педагогические условия саморазвития этической культуры воспитателя-гувернёра / Р.Ф. Гатауллина [Текст] // Педагогическое образование и наука. -2009. - № 5. - С. 98-100.
- [54]. Гез Н.И. Развитие коммуникативной компетенции в ситуациях ролевого обучения / Н.И. Гез // Коммуникативные единицы языка: тез. докл. на Всесоюзной научной конференции [Текст]. - М.: МГПИИЯ им. М. Тореца, 2004. - С. 124-126.
- [55]. Гез Н.И., Ляховицкий М.В., Миролубов А.А., Фоломкина С.К., Шатилов С.Ф. Методика обучения иностранным языкам в средней школе / Н.И. Гез, М.В. Ляховицкий и др. [Текст]. - М.: Высшая школа, 1982. - 123 с.
- [56]. Гершунский Б.С. Философия образования. Московский психолого-социальный институт/ Б.С. Гершунский [Текст]. - М: Флинта, 1998. - 432 с.
- [57]. Годник С.М., Козберг Г.А. Становление профессиональной компетентности учителя / С.М. Годник, Г.А. Козберг [Текст]. - Воронеж: Изд-во ВГУ, 2004. - 346 с.
- [58]. Гольдин В.Е. Речь и этикет / В.Е. Гольдин [Текст]. - М.: Просвещение, 2003. - 137 с.
- [59]. Горелов А.А. Этика: учебное пособие / А.А. Горелов [Текст]. - М.: Флинта: МПСИ, 2006. - 416 с.
- [60]. Гребенкина Л.К. Формирование профессионализма учителя в системе непрерывного педагогического образования / Л.К. Гребенкина [Текст]. - Рязань: РГУ им. С.А. Есенина, 2006. - 224 с.
- [61]. Гургулиева О.Х. Технологии педагогики ташаккули салоҳияти коммуникативии донишҷӯёни ихтисосҳои гуманитарии муассисаҳои

- тахсилоти олі дар раванди таълими забони русӣ (соҳаи сайёҳӣ ва меҳмоннавозӣ) / О.Ҳ. Гургулиева [Матн]: автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Душанбе, 2017. - 58 с.
- [62]. Гусейнов А.А. Философия, мораль, политика / А.А. Гусейнов [Текст]. - М.: ИКЦ «Академкнига», 2002. - 304 с.
- [63]. Гусейнов А.А. Этика и мораль в современном мире: этическая мысль / А.А. Гусейнов [Текст]. - М.: ИФ РАН, 2002. - 201 с.
- [64]. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения: опыт теоретического и экспериментального психологического исследования / В.В. Давыдов [Текст]. - М.: Педагогика, 1986. - 240 с.
- [65]. Джамshedов П.Д. Сацкая П.Н Программа обучения английскому языку для средней общеобразовательной школы // Сост. П.Д. Джамshedов и П.Н. Сацкая [Текст]. - Душанбе: Сарпараст, 2003. (на тадж. и рус. яз.)
- [66]. Джамshedов П.Дж. Очерки о сопоставительном изучении английского и таджикского языков: Учебное пособие / П. Дж. Джамshedов [Матн]. - Душанбе, 1988. - 150 с.
- [67]. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения / А. Дистервег [Текст]. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1997. - 317 с.
- [68]. Добролюбов Н.А. О значении авторитета в воспитании / Н.А. Добролюбов [Текст]. - М.: Педагогика, 1986. - 352 с.
- [69]. Елканов С.Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя: учебное пособие для студентов пед. ин-тов / С.Б. Елканов [Текст]. - М.: Просвещение, 1989. - 177 с.
- [70]. Еремин Ю.В. Теоретические основы профессионально-коммуникативной подготовки будущего учителя в условиях педагогического университета (предметная область иностранный язык) / Ю.В. Еремин [Текст]: дис. ... д-ра. пед. наук. - Спб, 2001. - 320 с.
- [71]. Жолнерик Л.И. Обучение диалогической речи / Л.И. Жолнерик [Текст] // Иностранные языки в школе. - 1985. - №3. - С. 52-54.

- [72]. Загвязинский В.И., Атаханов Р.А. Методология и методы психолого-педагогического исследования / В.И. Загвязинский, Р.А. Атаханов [Текст]. - М.: Издательский центр «Академия», 2006. - 208 с.
- [73]. Зелинский К.В. Нравственное воспитание школьников: философские, психологические и педагогические истоки / К.В. Зелинский // Под. ред. Т. Черниковой [Текст]. - М.: Глобус, 2009. - 112 с.
- [74]. Зимняя И. А. Педагогическая психология / И.А. Зимняя [Текст]. - М.: Логос, 2007. - 384 с.
- [75]. Зимняя И.А. Лингвопсихология речевой деятельности / И.А. Зимняя [Текст]. - М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2005. - 396 с.
- [76]. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке / И.А. Зимняя [Текст]. - М.: Просвещение, 1985. - 78с.
- [77]. Зубайдов У. Таълими тафриқа ва мактаби муосир. Матбааи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон/ У. Зубайдов [Матн]. - Душанбе, 2013, 304 с.
- [78]. Ижевкина-Русинова Т.С. Профессионально-этическая культура / Т.С. Ижевкина-Русинова [Электронный ресурс]. -Режим доступа: // <http://www.sipk.ru/conference/pdf/2007/10/Ijevkina-Rusinova.pdf>.
- [79]. Изучение проблем профессиональной этики со студентами педвуза: учебное пособие [Текст]. - М.: АПН СССР НИИ общей педагогики, 1970. - 192 с.
- [80]. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя / И.Ф. Исаев [Текст]. - М.: Академия, 2004. - 208 с.
- [81]. Казначеева С.Н. Студенческий возраст и организация познавательной активности / С.Н. Казначеева [Текст] // Высшие образования. -2006. - №12. - С. 46-47.
- [82]. Калимулина О.В. Ролевые игры в обучении диалогической речи / О.В. Калимулина [Текст] // Иностранные языки в школе. - 2003. - №3. - С. 17-26.

- [83]. Кандраков А.М. Духовно-нравственное воспитание в структуре Федеральных государственных стандартов общего / А.М. Кандаков [Текст] // Педагогика. - 2008. - №9. - С. 14-17.
- [84]. Кан-Калик А.А. Учителю о педагогическом общении: книга для учителя / А.А. Кан-Калик [Текст]. - М.: Просвещение, 1987. - 190 с.
- [85]. Кан-Калик В.А. Семейная педагогика / В.А. Кан-Калик [Текст]. - Грозный: Чечено-ингушское издательство, 1987. - 87 с.
- [86]. Караковский В.А. Стать человеком. Общечеловеческие ценности - основа целостного учебно-воспитательного процесса / В.А. Караковский // Новая школа [Текст]. - М.: Педагогика, 1993. - 80 с.
- [87]. Каримова И.Х. Теоретические основы гуманизации гуманитарного образования учащихся таджикских школ / И.Х. Каримова [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. - Душанбе, 2000. - 46 с.
- [88]. Каюмов А.Дж. Дидактические основы формирования речевой культуры будущих учителей английского языка в педагогических вузах Республики Таджикистан / А. Дж. Каюмов [Текст]: автореф. дис. ... кон. пед. наук. - Душанбе, 2014. - 25 с.
- [89]. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Словарь по педагогике: междисциплинарный / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров [Текст]. - М.: ИКЦ «Март»; Ростов н/д: Издательский центр «Март», 2005. - 448 с.
- [90]. Қодиров К.Б., Халимов А. Педагогические и гуманистические идеи Фирдоуси / К.Б. Қодиров, А. Халимов [Текст]. - Куляб. 1991. - 297 с.
- [91]. Колесникова И.А., Горчакова-Сибирская М.П. Педагогическое проектирование / И.А. Колесникова, М.П. Горчакова-Сибирская [Текст]. - М.: Издательский центр «Академия», 2005. - 288 с.
- [92]. Колесов В.В. Культура речи культура поведения / В.В. Колесов [Текст]. - М.: Просвещение, 2003. - 46 с.

- [93]. Кондрашов В.А. Понятие этической культуры: методологический аспект / В.А. Кондрашов [Электронный ресурс]. -Режим доступа: // [www.http://zhurnal.lib.ru/k/kondrashow w a /ocherk20..shtml](http://zhurnal.lib.ru/k/kondrashow_w_a/ocherk20.shtml)
- [94]. Концепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.05.2002, №200 [Матн]. - 29 с.
- [95]. Концепсияи рушди таҳсилоти касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.11.2006, №484 [Матн]. -54 с.
- [96]. Корепанова М.В. Развитие педагогического потенциала студентов в процессе решения ими коммуникативных задач / М.В. Корепанова [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Волгоград, 1994. - 187 с.
- [97]. Королькова И.А. Речевые стереотипы в языке этикета английского и русского языков / И.А. Королькова [Текст] // Молодой учёный. -2012. - №5. - С. 293-295.
- [98]. Кошечая И.П., Канке А.А. Профессиональная этика и психология делового общения: учебная пособия / И.П. Кошечая, А.А. Канке [Текст]. - М.: ИД «ФОРУМ»: ИНФРА-М, 2009. - 304 с.
- [99]. Краевский В.В., Бережнова Е.В. Методология педагогики: новый этап / В.В. Краевский, Е.В. Бережнова [Текст]. - Академия, 2006. - 400 с.
- [100]. Крылова Н.Б. Формирование культуры будущего специалиста / Н.Б. Крылова [Текст]. - М.: Педагогика, 1990. - 142 с.
- [101]. Кузьменкова Ю.Б. Материалы курса стратегии речевого поведения в англоязычной среде / Ю.Б. Кузьменкова [Текст]. - М.: Педагогический университет «Первое сентября», 2010. - 44 с.
- [102]. Кукушин В.С. Педагогические технологии / В.С. Кукушин [Текст]. - Ростов н/д.: Издательский центр «Март», 2002. - 319 с.
- [103]. Культурология: учебное пособие для студентов высших учебных заведений // Под ред. профессора Г.Д. Драча [Текст]. - Ростов н/д.: Феникс, 2008. - 570 с.

- [104]. Кучерова Л.М. Некоторые вопросы обучения диалогической речи на страницах зарубежных авторов / Л.М. Кучерова [Текст] // Иностранные языки в школе. -1974. - №3. - С. 94-97.
- [105]. Кучов Р.М. Методикаи ташаккули фаъолияти нуткии донишҷӯён дар таълими забони хориҷӣ / Р.М. Кучов [Матн]: автореф. дис... номз. илми педагогӣ. -Душанбе, 2019. - 28 с.
- [106]. Леонтьев А.А. Психология общения / А.А. Леонтьев [Текст]. - М.: Смысл, 2004. - 456 с.
- [107]. Лихачёв Б.Г. Теория эстетического воспитания школьников / Б.Г. Лихачёв [Текст]. - М.: Просвещение, 1985. - 175 с.
- [108].Лутфуллоев М. Возрождение восточной педагогики / М. Лутфуллоев [Текст]. - Душанбе, 1997. - 149 с.
- [109].Лутфуллоев М. Дидактикаи муосир: маълумот, таълим, инкишоф, тарбия: Воситаи таълим /М. Лутфуллоев [Матн]. - Душанбе, 2001.-338с.
- [110]. Лушков А., Петков В., Хикман Р., Люис Р. Практическое пособие для общения в любой точке планеты / А. Лушков, В. Петков и др. [Текст]. - М.: Оракул, 2004. - 154 с.
- [111]. Макаренко А.С. Воспитание гражданина / А.С. Макаренко [Текст]. - М.: Просвещение, 1988. - 304 с.
- [112].Макарова А.К., Матис А.Т., Орлов А.Б. Формирование мотивации учения: Учеб. Пособие / А.К. Макарова, А.Т. Матис и др. [Текст]. - М.: Просвещение, 1990. -263 с.
- [113].Менлашев М.Т. Дидактические основы структурно-логической организации учебного материала в процессе обучения иностранным языкам в высшем учебном заведении / М.Т. Менлашев [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Душанбе, 1999. - 197 с.
- [114]. Методика воспитательной работы: учебное пособие для студентов высшие учебные заведения / Сост.: Л.К. Гребенкина, Е.М. Аджиева, О.В.

- Ерёмкина и др. // Под ред. В.А. Сластёнина. -6-е изд. [Текст]. - М.: Изд. центр «Академия», 2008. - 160 с.
- [115]. Миралиев А.М., Давлатов М.Т. Педагогика ва психология / А.М. Миралиев, М.Т. Давлатов [Матн]. -Душанбе: «Ирфон», 2007. - 334 с.
- [116]. Миролубов А.А., Краевский В.В., Цетлин В.С. Теоретические основы методики обучения иностранном языкам в средней школе / А.А. Миролубов, В.В. Краевский, В.С. Цетлин [Текст]. - М.:Педагогика, 1981. - 82 с.
- [117]. Митина Л.М. Учитель как личность и профессионал / Л.М. Митина [Текст]. - М.: Дело, 1994. - 216 с.
- [118]. Мудрик А.В. Учитель: мастерство и вдохновение / А.В. Мудрик [Текст]. - М.: Просвещение, 1986. - 160 с.
- [119]. Мурашов А.А. Культура речи: учебное пособие / А.А. Мурашов [Текст]. -М.: Владос, 2004. - 576 с.
- [120]. Мурашов В.И. Идея духовности / В.И. Мурашов [Текст]. - М.: Гелиос АРВ, 2000. - 198 с.
- [121]. Мяготин А.В. Противоречия развития профессиональной этики государственного служащего в России / А.В. Мяготин [Текст] // Социально-гуманитарные знания. - 2005. - №6. - С. 170 -183.
- [122]. Нажмуддинов А.М. Особенности формирования управленческой компетентности магистров педагогического образования / А.М. Нажмуддинов [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Душанбе, 2019. - 24 с.
- [123]. Ницше Ф. Так говорил Заратустра: к гносеологии морали: рождение трагедии; воля к власти; посмертные афоризмы / Ф. Ницше [Текст]. - Минск: Харвест, 2005. - 1039 с.
- [124]. Оганесян С.С. Культура речевого общения / С.С. Оганесян [Текст] // Иностранные языки в школе. -2002. - №2. - С. 19-20.

- [125]. Пассов Е.И. Основы методики обучения иностранным языкам / Е.И. Пассов [Текст]. - М.: Русский язык, 1971. - 65 с.
- [126]. Пассов Е.И. Учитель иностранного языка: мастерство и личность / Е.И. Пассов [Текст]. - М.: Просвещение, 1993. - 60 с.
- [127]. Перкас С.В. Вариативность процесса обучения диалогической речи / С.В. Перкас [Текст] // Иностранные языки в школе. - 1998. - №7. - С. 20-25.
- [128]. Перкас С.В. Повторяемость и вариативность в процессе обучения диалогической речи / С.В. Перкас [Текст] // Иностранные языки в школе. - 1997. - №3. - С. 21-24.
- [129]. Петракова Т.И. Гуманистические ценности образования в процессе духовно-нравственного воспитания подростков / Т.И. Петракова [Текст]: автореф. дис ... док. пед. наук. - Москва, 1999. - 36 с.
- [130]. Писаренко В.И. Педагогическая этика: Популярный очерк: научное издание / В.И. Писаренко [Текст]. - Минск: Народная асвета, 1973.-192с.
- [131]. Плотникова Е.З. Педагогические условия активизации саморазвития духовно-нравственной культуры студентов педагогического колледжа / Е.З. Плотникова [Текст]: авторефер. дис ... кан. пед. наук. - Казань, 2003 - 22 с.
- [132]. Позднякова О.К. Нравственное сознание учителя: этический аспект / О.К. Позднякова [Текст]. - М.: Издательство Московского психолого - социального института; Воронеж: Изд. ППО «МОДЭК», 2006. - 160 с.
- [133]. Позднякова О.К. Формирование нравственного сознания будущего учителя в процессе обучения в педагогическом университете/О.К. Позднякова [Текст]: автореф. дис. ...док. пед. наук.-Оренбург, 2006- 46с.
- [134]. Позина М.В. Введение в профессию. Психология и педагогика / М.В. Позина // Под ред. И.Ф. Неволина [Текст]. - М.: МАО Натальи Нестеровой, 2007. - 224 с.
- [135]. Полат Е.С., Бухаркича М.Ю., Моисеева М.В., Петров А.Е. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования:

- Учеб. пособие для студентов пед. вузов и системы повышения, квалификации. пед. кадров / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркича и др. [Текст]. - М.: Педагогика, 2009. - 107 с.
- [136]. Преподаватель вуза: технологии и организация деятельности // Под ред. С.Д. Резника [Текст]. - М.: ИНФРА-М, 2010. - 389 с.
- [137]. Равкин З.И., Пряникова В.Г. Национальные ценности образования как ориентиры развития отечественной педагогической аксиологии / З.И. Равкин, В.Г. Пряникова // Национальные ценности образования: материалы XVII-й сессии Научного Совета по проблемам истории образования и педагогич. науки [Текст]. - М.: ИТОП РАО, 1996. - С. 5-8.
- [138]. Равкин З.И., Пряникова В.Г. Национальные ценности образования как ориентиры развития отечественной педагогической аксиологии / З.И. Равкин, В.Г. Пряникова // Национальные ценности образования: материалы XVII-й сессии Научного Совета по проблемам истории образования и педагогич. науки [Текст]. - М.: ИТОП РАО, 1996. - С. 5-8.
- [139]. Рахманов И.В. Обучение устной речи на иностранном языке / И.В. Рахманов [Текст]. - М. Высшая школа, 1980. - 120 с.
- [140]. Рахмонов Г.Р. I can speak English (Учебно-методическое пособие) / Г.Р. Рахмонов [Текст]. - Душанбе: ТГУК, 1999. - 175 с.
- [141]. Рахмонов Г.Р. Педагогические основы формирования познавательного интереса к иностранному (английскому) языку у студентов / Г.Р. Рахмонов [Текст]. - Душанбе, 2002. - 109 с.
- [142]. Рогова Т.В., Верещагина И.Н. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в средней школе / Т.В. Рогова, И.Н. Верещагина [Текст]. - М.: Просвещение, 1988. - 93 с.
- [143]. Романенко Н.М. Воспитание духовной культуры старших школьников / Н.М. Романенко [Текст]: автореф. дис. ... док. пед. наук. - Москва, 2003. - 40 с.

- [144]. Руссо Ж.Ж. Педагогическое наследие // Я.А. Коменский, Дж. Локк, Ж.Ж.Руссо, И.Т.Песталоцци / Сост. В.М. Кларин, А.Н. Джуринский [Текст]. - М.: Педагогика, 1988. - 412 с.
- [145]. Рынднак В., Соколова Л. Воспитание личности будущего учителя / В. Рынднак, Л. Соколова [Текст] // Высшая образования в России. -2005. - №1. - С. 169-172.
- [146]. Савельева С.С. Профессиональная компетентность учителя XXI вв. / С.С. Савельева [Текст]. - Коломна: КГПИ, 2008. - 111 с.
- [147]. Сайфуллоев Х. Педагогические условия формирования лингвосоциокультурной компетенции учащихся в полиэтнических группах педагогических вузов Республики Таджикистан (на материале немецкого языка) / Х. Сайфуллоев [Текст]: дис... д-ра пед. наук. - Душанбе, 2013. - 266 с.
- [148]. Сайфуллоева З.Х. Теория и практика формирования коммуникативной компетентности студентов в условиях поликультурной образовательной среды (при обучении двум иностранным языкам) / З.Х. Сайфуллоева [Текст]: автореф. дис. ... док-ра. пед. наук. - Душанбе, 2018. - 91 с.
- [149]. Санкин Л.А., Викторенкова С.В. Духовно-нравственное воспитание студентов / Л.А. Санкин, С.В. Викторенкова [Текст] // Педагогика. -2008. - №9. - С. 189-191.
- [150]. Сарсенбаева Б.И. Психологическая подготовка будущих учителей к профессиональной деятельности/Б.И. Сарсенбаева [Текст]// Педагогика. - 2005. - №2. - С. 28-33.
- [151]. Сенько Ю.В., Фроловская М.Н. Педагогика, понимая: учебное пособие / Ю.В. Сенько, М.Н. Фроловская [Текст]. - М.: Дрофа, 2007. - 189 с.
- [152]. Силяева Е.Г. Этическая культура личности: категориальный анализ / Е.Г. Силяева [Текст] // Педагогическая образования и науки. -200. - № 5. -С. 20-24.

- [153]. Синягина Н.Ю. К проблеме личности современного учителя / Н.Ю. Синягина // Воспитать человека: сборник нормативно-правовых, научно-методических, организационно-практических материалов по проблемам воспитания / Под ред. В.А. Березиной, О.И. Волжиной, И.А. Зимней [Текст]. - М.: Вентана-Графф, 2003. - 384 с.
- [154]. Складенко Н.К. Обучение диалогической речи с использованием ролевой игры в 6 классе / Н.К. Складенко [Текст] // Иностранные языки в школе. -1985. - № 1. - С. 28-34.
- [155]. Сладеннин В.А. Учитель в воспитательной системе: моделирование воспитательных систем: теория и практика / В.А. Сладеннин // Под. ред. Л.И. Новиковой [Текст]. - М.: Изд. РОУ, 1995. -134 с.
- [156]. Сладеннин В.А., Чижаква Г.И. Введение в педагогическую аксиологию / В.А. Сладеннин, Г.И. Чижаква [Текст]. - М.: Изд. центр «Академия», 2003. - 192 с.
- [157]. Соина О.О. Этика самосовершенствования: Ф. Достоевский., Л. Толстой., В. Соловьев / О.О. Соина [Текст]. - М.: Знание, серия «Этика» - 1990. - № 12. -77 с.
- [158]. Соколов А.В. Интеллектуально - этические идеалы современного студенчества / А.В. Соколов [Текст] //Педагогика.-2005. -№6. -С. 17.-25.
- [159]. Соловава Е.Н. Практикум к базовому курсу методики обучения иностранным языкам/Е.Н. Соловава [Текст] -М.:Педагогика, 2003.-154 с.
- [160]. Соловава Е.Н. Обучение иностранным языкам в средней школе /Е.Н. Соловава [Текст] //Иностранные языки в школе. -2008. -№4.-С. 177-179.
- [161]. Соловава Е.Н. Теоретические основы к базовому курсу методики обучения иностранным языкам/Е.Н.Соловава [Текст]. -М.: Педагогика, 2005. - 177 с.
- [162]. Стандарти давлатии таълими маълумоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Мактаби оӣ. Қисми аввал [Матн]. - Душанбе, 2007. - 528 с.

- [163]. Стандарти давлатии таълими маълумоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Мактаби оӣ. Қисми II [Матн].-Душанбе, 2007.-407 с.
- [164]. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека / В.А. Сухомлинский [Текст]. - М.: Педагогика, 1989. - 288 с.
- [165]. Сухомлинский В.А. О воспитания: золотой фонд педагогики / В.А. Сухомлинский [Текст]. - М.: Школьная пресса, 2003. - 52 с.
- [166]. Сыкало А.А. Формирования этической культуры будущего учителя в образовательном процессе вуза/ А.А. Сыкало [Текст]: дис. ... кан. пед. наук. - Рязань, 2011. - 24 с.
- [167]. Тимченко Н.Э. Духовно-нравственное становление личности будущего учителя в контексте наследия отечественных философов и педагогов / Н.Э. Тимченко [Текст] // Высшая образования сегодня. -2009. - №2. - С. 87-89.
- [168]. Травкина Л.И. Использование тематического опорного диалога при обучении английскому языку / Л.И. Травкина [Текст] // Иностранные языки в школе. -1999. - №4. - С. 21-22.
- [169]. Турбовский Я.С. Проблема национальных ценностей в образовании на уровне личностных отношений / Я.С. Турбовский // Национальные ценности образования: материалы XVII-й сессии науч. Совета по проблемам истории образования и пед. науки [Текст]. - М.: ИТОП РАО, 1996. - С. 30-32.
- [170]. Утаев М.М. Дидактические условия формирования профессиональной компетентности будущих учителей иностранного языка в процессе педагогической практики (на материале английского языка) / М.М. Утаев [Текст]: дис. .. канд. пед. наук. - Душанбе, 2012. - 160 с.
- [171]. Ушинский К.Д. О нравственном элементе в русском воспитании / К.Д. Ушинский // Собр. педагог. Соч. Т.1[Текст]. - СПб., 1909. - С. 208-261.
- [172]. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: В 6 т. Т.2 / К.Д. Ушинский [Текст] - М.: Педагогика, 1988. - 314 с.

- [173]. Ушинский К.Д. Три элемента школы/К.Д. Ушинский // Педагогические сочинения: В 6 т. Т.1 [Текст]. - М.: Педагогика, 1988. - 414 с.
- [174]. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания: опыт педагогической антропологии / К.Д. Ушинский [Текст]. - М.: Педагогика, 1990. - 528 с.
- [175]. Фаенова И.О. Обучение культуре общения на английском языке / И.О. Фаенова [Текст]. - М.: Владос, 1991. - 318 с.
- [176]. Файзалиев Дж.Х. Философия образования таджикско-персидских мыслителей средневековья и их ценность в развитии современной национальной педагогики / Дж.Х. Файзалиев [Текст]: дис. ... докт. пед. наук. - Душанбе, 2015. - 383 с.
- [177]. Федорова С.Н. Профессиональная культура педагога / С.Н. Федорова [Текст] // Педагогика. -2006. - №2. - С. 25-28.
- [178]. Фищук Л.В. Прием инсценировки на уроках английского языка в младших классах / Л.В. Фищук [Текст] // Иностранные языки в школе. - 1990. - №5. - С. 58-60.
- [179]. Фузайлов Р.К. Способы популяризации дидактических инноваций по иностранным языкам в школах и вузах Республки Таджикистан / Р.К. Фузайлов [Текст]: авторф. дисс. ... кан.пед. наук. - Душанбе, 2006. -25 с.
- [180]. Хашитов Э.Ш. О некоторых проблемах формирования контингента студентов педагогического вуза/Э.Ш. Хашитов [Текст] //Гуманитарные знания. -2002. - №5. - С. 64-75.
- [181]. Хон Р.Л. Педагогическая психология: принципы обучения / Р.Л. Хон [Текст]. - М.: Академический проект: Культура, 2005. - 736 с.
- [182]. Хуторский А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А.В. Хуторской [Текст] // Народное образование. — 2003. - №2. - С. 58-64.
- [183]. Хуторский А.В. Современная дидактика / А.В. Хуторский [Текст]. - М.: Прогресс, 1986. - 215 с.

- [184]. Шарова И.В. Формирование профессионально-этической культуры социального педагога / И.В. Шарова [Текст]: дис... канд. пед. наук. - Москва, 2003. - 194 с.
- [185]. Шарова Л.М. Формирование профессионально-этической культуры будущего учителя в процессе педагогического общения / Л.М. Шарова [Текст]: дис. ... канд. пед. наук. - Брянск, 2003. - 194 с.
- [186]. Шатилов С.Ф., Соломитов К.И., Рабунский Е.С. Профессиограмма учителя иностранных языков / С.Ф. Шатилов, К.И. Соломатов, Е.С. Рабунский [Текст]. - Л.: Инком, 1985. - 25 с.
- [187]. Швейцер А. Культура и этика / А. Швейцер [Текст]. - М.: Прогресс, 1973. - 143 с.
- [188]. Шевченко Л.Л. Практическая педагогическая этика: экспериментально - дидактический комплекс / Л.Л. Шевченко [Текст]. - М.: Соборь, 1997. - 507 с.
- [189]. Шемшурина А. И. Основы этической культуры: книга для учителя: учеб. метод. пособие / А.И. Шемшурина [Текст]. - М.: ВЛАДОС, 2001. - 112 с.
- [190]. Шеняк Л.Г. Духовное развитие студентов в процессе изучения педагогических дисциплин / Л.Г. Шеняк [Текст]: автореф. дис. ... кан. пед. наук. - Ростов на Дону, 2000. - 25 с.
- [191]. Шитякова Н.И. Концепция и система подготовки будущего учителя к духовно-нравственному воспитанию школьников / Н.И. Шитякова [Текст]: автореф. дис... док. пед. наук. - Уфа, 2007. - 42 с.
- [192]. Шоев Н.Н. Инновационные воспитательно-образовательные технологии в системе высшего образования / Н.Н. Шоев [Текст]: дис. ... докт. пед. наук. - Душанбе, 2007. - 462 с.
- [193]. Шоев Н.Н. Педагогические доминанты воспитательно-образовательные технологии в системе высшего образования / Н.Н. Шоев [Текст]. - Душанбе, «Ирфон», 2004. - 302с.

- [194]. Шоев Н.Н. Усул ва манбаъҳои баланд бардоштани сифати таълиму тарбия дар муассисаҳои олии таълимӣ / Н.Н. Шоев [Матн]. - Душанбе: «Ирфон», 2003. - 211 с.
- [195]. Шукуров Т.А., Давлатшоев И., Раҳимзода Х., Д., Имомназаров ва ғайра. Танзими арзишҳои фарҳангӣ ва нақши муқаддасоти миллӣ дар тарбияи маънавии мактабиён/(дас. методӣ) // Т.А. Шукуров, И. Давлатшоев, Х. Раҳимзода ва ғайра [Текст]. - Душанбе: Нашриёти «Сифат», 2010. - 180 с.
- [196]. Шуркова Н.Е. Педагогическая технология: учебное пособие для высш. учеб. заведений / Н.Е. Шуркова // 2-е изд., доп. [Текст]. - М.: Педагогическое общество России, 2005. - 256 с.
- [197]. Шуркова Н.Е. Практикум по педагогической технологии / Н.Е. Шуркова [Текст]. - М.: Пед. общество России, 1998. - 249 с.
- [198]. Щукин А.Н. Интенсивные методы обучения иностранным языкам: учебное пособие / А.Н. Щукин [Текст]. - М.: Педагогика, 2000. - 320 с.
- [199]. Щукин А.Н. Методика обучения иностранным языкам: курс лекций / А.Н. Щукин [Текст]. - М.: Педагогика, 2002. - 89 с.
- [200]. Щукин А.Н. Обучение иностранным языкам: теория и практика / А.Н. Щукин [Текст]. - М.: Филоматис, 2004. - 28 с.
- [201]. Яковленко О.И. Развитие коммуникативных навыков на уроках английского языка / О.И. Яковленко [Текст] // Иностранные языки в школе. - 1994. - №1. - С. 25-28.

**Мухтавои асосии диссертатсия дар мақолаҳои нашршудаи
зерини муаллиф инъикос ёфтанд:**

**а) мақолаҳо дар нашрияҳои бонуфузи тавсияшудаи КАО-и Вазорати
маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия:**

- [1-М] Назиркулов Т.А., Файзализода Ҷ.Х. Арзишҳои педагогӣ дар ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони оянда / Т.А. Назиркулов [Матн] // Паёми Донишгадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. – Душанбе. – 2019. - №4 (36). - С. 116-122;
- [2-М] Назиркулов Т.А. Файзализода Ҷ.Х. Ҷанбаҳои ҷузъҳои таркибии фарҳангӣ дар ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони оянда/ Т.А. Назиркулов [Матн] // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айний. – Душанбе. – 2020. - №1 (1). - С. 241-246;
- [М-3] Назиркулов Т.А. Таълими забони англисӣ бо мақсади ташаккули салоҳиятҳои маъданӣ-эстетикӣ хонандагон ҳангоми омӯзиши забони хориҷӣ /Т.А. Назиркулов [Матн] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе. – 2015. - №3/11 (188). - С. 227-229;
- [4-М] Назиркулов Т.А. Ташаккули қобилияти эстетикӣ-нутқии хонандагон дар раванди омӯзиши забони англисӣ / Т.А. Назиркулов [Матн] // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айний. – Душанбе. - 2015. - №3 (64). - С. 23-26;
- [5-М] Назиркулов Т.А. Сохтор ва вазоифи фарҳанги забони донишҷӯёни факултети забони англисӣ / Т.А. Назиркулов [Матн] // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айний. - Душанбе. – 2015. - №4 (65). - С. 58-61 (бо забони русӣ);
- [6-М] Назиркулов Т.А. (бо муаллиф) Таҷрибаи гуманитарӣ ҳамчун шакли аслии ташаккули ҳавасмандкуни касбии муаллимони ояндаи муассисаи олии омӯзгорӣ дар раванди омӯзиши забони хориҷӣ / Т.А. Назиркулов [Матн] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе. – 2016. - №3/2 (198). - С. 191-195 (бо забони русӣ);
- [7-М] Назиркулов Т.А. Хусусиятҳои семантикии ташаккули феълҳо бо усули конверсия дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Т.А. Назиркулов [Матн] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе. – 2014. - №4/4 (140). - С. 106-108 (бо забони русӣ);

б) интишороти дигар оид ба мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ:

- [8-М] Назиркулов Т.А. Шакли инноватсионии ташаккули ҳавасмандии донишҷӯён ҳангоми омӯзиши забон англисӣ / Т.А. Назиркулов [Матн] // Самаранокии таълими забонҳои хориҷӣ дар мактаби оӣ: Конференсияи

илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ. – Душанбе, 2013. - С. 182-184 (бо забони руссӣ);

- [9-М] Назиркулов Т.А. Принципҳои муҳими нави педагогии ташаккули ҳавасмандии донишҷӯён дар омӯзиши забон англисӣ / Т.А. Назиркулов // Масъалаҳои мубрами назария ва амалияи тарҷума ва забоншиносӣ: Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ [Матн]. – Душанбе, 2014. - С. 109-111 (бо забони руссӣ);
- [10-М] Назиркулов Т.А. Принципҳои афзалиятноки педагогии рушди ҳавасмандии донишҷӯён ҳангоми омӯзиши забон англисӣ / Т.А. Назиркулов // Масъалаҳои мубрами назария ва амалияи тарҷума ва забоншиносӣ: Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ[Матн]. – Душанбе, 2014. - С. 180-183 (бо забони руссӣ);
- [11-М] Назиркулов Т.А. Файзализода Ҷ.Х. Салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии омӯзгорони ояндаи забони англисӣ / Т.А. Назиркулов // Масъалаҳои мубрами тарҷума ва забоншиносӣ дар замони муосир: Маводи конференсияи байналмиллалии илмӣ-амалӣ[Матн].– Душанбе-2019. - С. 196-200.
- [12-М] Назиркулов Т.А. Таълими забони англисӣ бо мақсади ташаккули салоҳияти маданӣ-этикии донишҷӯён ҳангоми омӯзиш / Т.А. Назиркулов // Масъалаҳои мубрами омӯзиши забони тоҷикӣ ва забонҳои хориҷӣ: Конференсияи илмӣ-амалии ҳайати профессорону докторантон ва магистрони ДДЗТ ба номи С. Улуғзода [Матн]. – Душанбе-2019. - С. 80-86.